

PSIHOLOGIE

De multe ori psihologul care lucrează cu copii are nevoie de metode rapide, capabile să furnizeze, încă de la prima întâlnire cu subiectul, bazele pentru un diagnostic sau o ipoteză de diagnostic; pe de altă parte, resimte nevoia ca un anumit diagnostic stabilit prin interviul clinic să fie confirmat, aprofundat sau nuanțat prin intermediul testelor proiective.

Louisa Düss prezintă în această carte un astfel de instrument care ne permite să aducem la lumină bazele ascunse și inconștiente ale anumitor comportamente manifeste. Testul fabulelor este un instrument simplu și util, accesibil psihologilor și psihiatrilor, prin intermediul căruia pot fi identificate complexele inconștiente. Pe lângă recomandări legate de aplicarea testului, cartea de față conține ilustrații de caz ample, ce servesc drept ghid în interpretarea testului.

LOUISA DÜSS, psiholog și psihanalist elvețian, specializată în teste proiective, a obținut primul premiu acordat de Universitatea din Geneva pentru psihologia afectelor.

9 789737 073150 >

ISBN 978-973-707-315-0
www.edituratrei.ro

Alexandria®

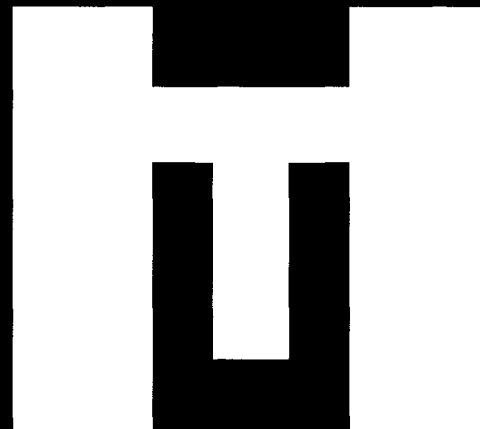
LIBRĂRII

LOUISA DÜSS • TESTUL FABULELOR

3

LOUISA DÜSS

TESTUL FABULELOR

**10 fabule – 5 complexe –
un profil psihologic**

3
TREI

PSIHLOGIE · PSIHOTERAPIE

Colecție coordonată de
Simona Reghintovschi

LOUISA DÜSS

Testul fabulelor

Traducere din franceză de
Raluca Hurduc

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Coperta:
FABER STUDIO (S. Olteanu, B. Hațeganu, D. Dumbrăvician)

Redactor:
SIMONA REGHINTOVSCI

Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:
MARIAN CONSTANTIN

Corectură:
EUGENIA ȚĂRĂLUNGĂ
RODICA PETCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DÜSS, LOUISA

Testul fabulelor / Louisa Düss ; trad.: Raluca Hurduc. - București : Editura
Trei, 2009

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-707-315-0

I. Hurduc, Raluca (trad.)

159.964.2:159.922.7

Această carte a fost tradusă după *La méthode des fables en psychanalyse
infantile* de Louisa Düss, L'Arche Editeur, Paris, Franța.

Copyright © L'Arche Editeur, Paris, France, 1950

Copyright © Editura Trei, 2009
pentru prezenta ediție

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-973-707-315-0

Cuprins

7	Prima Parte: Fabulele, o nouă metodă de diagnosticare a complexelor și a rezistențelor în psihanaliză
9	I. Introducere
15	II. Metoda
19	III. Observații
68	IV. Concluzii
75	Partea a doua: Studiu experimental asupra fenomenelor de rezistență în psihanaliza copilului
77	I. Introducere
92	II. Metoda
103	III. Observații
175	IV. Concluzii
189	V. Referințe bibliografice

PRIMA PARTE

Fabulele, o nouă metodă
de diagnosticare a complexelor
și a rezistențelor în psihanaliză

Introducere

În momentul în care te ocupi de psihoterapie și, în special, de psihanaliză, realizezi cu uimire cât de important este diagnosticul în desfășurarea tratamentului. Nu dorim să vorbim despre diagnosticul bolii (isterie, nevroză obsesională etc.), ci despre acela al complexului. Care este complexul sau care sunt complexe care joacă un rol determinant în nevroză? De multe ori, psihanalistul parcurge mai multe ședințe până să depisteze conflictul în cauză.

Au fost dezvoltate mai multe metode de investigație psihologică, ce s-au dovedit a fi utile și interesante. De exemplu, *jocul copiilor* dezvoltat de Mélanie Klein și Anna Freud, — metoda *desenului* în psihologia copilului, dezvoltată de Dr. Sophie Morgenstern, — *marionetele* domnișoarei Rambert, — *poveștile de completat* ale domnișoarei Thomas, care depistează în special conflictele familiale și școlare¹, — *testul Rorschach*, pe care unii îl folosesc

¹ Mélanie Klein, „Les principes psychologiques de l'analyse infantile”, *Revue française de psychanalyse*, IV, 1930-31. – Anna Freud, „Introduction à la psychanalyse des enfants”, *Revue française de psychanalyse*, IV, 1930-31. – Sophie Morgenstern, „Un cas de mutisme psychogène” (guéri par la méthode du dessin), *Revue française de psychanalyse*, I, 1927. – Madeleine Rambert, „Une nouvelle technique infantile: le jeu des Guignols”, *Revue française de psychanalyse*, X, 1938. – Madeleine Thomas, „Méthode des histoires à compléter”, *Archives de psychologie*, XXVI, 1937.

pentru a vedea dacă este recomandabilă o analiză sau mai curând alte terapii, — *testul asocierii verbale* al lui Jung, care nu poate fi aplicat tuturor subiecților. Dar, după câte știm, nu există un mijloc de investigație care să fie suficient de precis pentru a evidenția alte genuri de complexe, cum ar fi complexul de înțărca-re, complexul Oedip etc.

Acesta este motivul pentru care am încercat să întocmim un test util în special psihanalizatorilor de copii. Rezultatele obținute în timpul anchetei noastre au fost concludente din mai multe puncte de vedere, îndeosebi în ceea ce privește rapiditatea și claritatea cu care s-a revelat complexul. Ne-am bazat, pentru verificarea validității acestui test psihanalitic, pe cunoașterea anterioară a subiecților, care au dat răspunsuri în conformitate cu complexele lor. Este deci un test adresat psihanalizatorilor de copii și pedagogilor instruiți în psihanaliză, deoarece acesta solicită examinatorului cunoștințe despre inconștient și structura sa, modalitățile de reacție, înțelegerea simbolului (deoarece testul este construit pe simbol) și o tehnică a interviului psihanalitic. În ceea ce ne privește, ne-am menținut într-o atitudine de observare și de prudență și nu am pus întrebări decât pentru a clarifica un răspuns care părea în mod special semnificativ. În anumite cazuri, am regretat că nu ne-am putut acorda dreptul de a da explicații subiectului, ceea ce l-ar fi putut ușura, dar acest lucru nu intra în cadrul proiectului nostru. Ni se pare, așadar, că, în mâinile unui psihanalist informat, fabulele noastre ar putea fi un mijloc de depistare rapidă a complexului și a gradului său de gravitate și ar putea servi drept punct de plecare pentru o analiză.

Am creat astfel mici fabule în care un erou — fie un copil, fie un animal — se găsește într-o anumită situație reprezentând un stadiu de evoluție a inconștientului (stadiul oral, oedipian etc.),

în care există mai multe posibilități. Am plecat, în cercetarea noastră, de la următoarea ipoteză: dacă subiectul este impresionat de una dintre povești și dă un răspuns simbolic sau, dimpotrivă, manifestă o anumită rezistență la a răspunde, înseamnă că situația eroului fabulei determină la el un lanț de asociații care dezvăluie complexul la care s-a fixat.

Pentru ca testul să își îndeplinească scopul, anumite condiții au fost considerate indispensabile; a trebuit ca fabula să fie destul de ușor de înțeles pentru un copil de trei ani și, în același timp, capabilă să-i intereseze și pe copiii mai mari, eventual adolescenți. Abia la sfârșit am făcut o încercare pe adulți și, spre marea noastră surpriză, am obținut în anumite cazuri răspunsuri spontane și simbolice, amintind de cele ale copiilor. A fost vorba de adulți încă tineri, între 20 și 30 de ani, inteligenți dar nu intelectuali (artiști și artizani), care prezentau tulburări nevrotice. În cazul adulților cultivați, care nu reacționează direct și inserează reflecții obiective și raționale în răspunsurile lor, trebuie păstrată o rezervă. De altfel, testul nu a fost creat pentru adulți, ci pentru copii, și vom cita câteva cazuri de adulți doar cu titlu de interes teoretic. În elaborarea fabulelor, a trebuit să încercăm să eliminăm situațiile familiale sau școlare prea deosebite, în care copilul risca să se recunoască, și unde putea interveni frica de a fi judecat. Acesta este motivul pentru care în trei cazuri am ales ca erou un animal, iar în celelalte am plasat eroul în situații absolut banale: o sărbătoare în familie, o înmormântare, un obiect de plastilină confecționat de erou, o plimbare cu unul dintre părinți etc. Acest lucru permite să acorzi cea mai mare importanță sentimentelor eroului. În ceea ce privește fabula *visului urât*, încercăm să depistăm o stare emoțională prin intermediul unei întrebări, pe care am considerat util să o luăm drept modalitate de

control al acestui test clinic. Am întâmpinat câteva dificultăți în punerea la punct a fabulelor destinate complexului castrării și caracterului posesiv și încăpățânat. Trebuia să găsim o idee simbolică și care să nu facă posibilă intervenția elementelor datorate educației. De exemplu, pentru caracterul posesiv și încăpățânat, ne-am gândit bineînțeles să ne servim de bani sau de capacitatea de a împărți cu alții. Dar, după experimentarea acestei idei, am renunțat la ea, deoarece copiii mici nu acordă o importanță deosebită banilor și, pe de altă parte, anumiți copii sunt obișnuiți de părinți să pună banii pe care îi primesc în pușculiță. Apoi, refuzul de a împărți poate avea alte cauze decât caracterul posesiv și încăpățânat, și anume în special ostilitatea.

Apoi, a trebuit să deghizăm suficient de mult conflictele, pentru a nu trezi culpabilitatea subiectului și pentru ca acesta să se poată identifica ușor cu eroul fabulei.

De asemenea, ordinea de prezentare a întrebărilor nu putea fi oricare. Trebuia să începem cu poveștile care includeau complexul căruia i se atașează cantitatea cea mai mică de vinovăție.

Iată cele zece povești prezentate subiectului:

I. FABULA PĂSĂRII. (Pentru a vedea fixația copilului la unul dintre părinți sau independența lui.)

O mamă pasăre și un tată pasăre dorm împreună cu puiul lor în cuib, pe o creangă. Se pornește un vânt puternic, zguduie copacul și cuibul cade la pământ. Cele trei păsări se trezesc brusc. Tatăl zboară repede într-un brad, mama în alt brad, ce va face puiul? Știe deja să zboare un pic.

II. FABULA ANIVERSĂRII CĂSĂTORIEI. (Pentru a verifica dacă subiectul a avut vreun șoc în camera părinților. Gelozia pe apropierea părinților.)

Este „sărbătoarea căsătoriei” tatălui și mamei. Aceștia se iubesc mult și au organizat o petrecere frumoasă. În timpul petrecerii, copilul se ridică și se duce singur în fundul grădinii. De ce?

III. FABULA MIELULUI. (Pentru a explora complexul de înțarcare și complexul fratern.)

O mămică oaie și mielul ei sunt pe o pajiște. Mielul zburdă toată ziua prin preajma mamei lui. În fiecare seară, mama îi dă lapte bun și cald, care îi place mult. Dar deja el mănâncă iarbă. Într-o zi, i se aduce mămicii oaie un mieluț mic de tot căruia îi este foame, pentru ca mama să îi dea lapte. Dar mămică oaie nu are destul lapte pentru amândoi și îi spune mielului ei: „Nu am destul lapte pentru amândoi; tu du-te și paște iarbă proaspătă.” Ce va face mielul?

Pentru a evalua doar complexul de înțarcare, se înlătură venirea mieluțului și se spune că oaia nu mai are lapte și mielul trebuie să înceapă să mănânce iarbă.

IV. FABULA ÎNMORMÂNTĂRII. (Pentru a explora agresivitatea, dorințele de moarte, culpabilizarea, autopedepsirea.)

Într-un sat trece pe stradă un convoi mortuar, iar oamenii întreabă: Cine a murit? Li se răspunde: Cineva din familia care locuiește în casa aceea. Cine este?

Copiii care nu cunosc noțiunea de moarte, fabula li se povestește astfel:

Cineva din familie a luat trenul și a plecat foarte, foarte departe și nu se mai întoarce niciodată acasă. Cine este? (Se pot enumera toți membrii familiei.)

V. FABULA FRICII. (Pentru angoasă și autopedepsire.)

Era odată un copil care spunea încetșor: „Oh, ce frică mi-e!” De ce îi era frică?

VI. FABULA ELEFANTULUI. (Pentru examinarea complexului castrării.)

Un copil are un elefântel pe care îl iubește mult și care este tare drăguț, cu trompa lui lungă. Într-o zi, întorcându-se de la plimbare, copilul intră în camera lui și vede că elefantul s-a schimbat. Ce este schimbat la el? Și de ce s-a schimbat?

VII. FABULA OBIECTULUI CONFECTIONAT. (Pentru testarea caracterului obsesiv și încăpățânat. Complexul anal.)

Un copil a reușit să confecționeze ceva din plastilină (un turn) pe care îl găsește foarte, foarte drăguț. Ce va face cu el?

Mama lui i-l cere să i-l dea ei, el este liber. I-l va da?

VIII. FABULA PLIMBĂRII CU TATĂL SAU CU MAMA. (Pentru identificarea complexului Oedip.)

Un băiat (sau o fată) a făcut o plimbare foarte frumoasă în pădure, singur cu mama lui (sau cu tatăl ei, dacă este fată). S-au simțit foarte bine împreună.

Când se întorc acasă, băiatului i se pare că tatăl nu are figura lui obișnuită. De ce?

(Și, pentru fată: Când se întorc acasă, fetei i se pare că mama nu are expresia ei obișnuită. De ce?)

IX. FABULA VEȘTII. (Pentru a cunoaște dorințele și temerile subiectului.)

Un copil se întoarce de la școală (sau de la plimbare) și mama îi spune: „Nu începe imediat lecțiile, am să îți dau o veste.” Ce îi va spune mama?

X. FABULA VISULUI URÂT. (Pentru controlul fabulelor anterioare.)

Un copil se scoală dimineața foarte obosit și spune: „Oh, ce vis urât am avut!” Ce a visat?

II.

Metoda

Iată cum se desfășoară examinarea. Îi spunem copilului că îi vom relata niște povestioare și că el va trebui să ghicească continuarea. Poate să spună orice gândește, pentru că așa cum gândește este corect. Celor mari le prezentăm fabulele ca pe un test de imaginație. Pot răspunde cu ceea ce le vine în mod natural în minte, deoarece acestea nu sunt probleme de inteligență, ci de imaginație. Și fiecare poate avea idei diferite pentru același subiect. Redăm povestea în forma directă și punem multă însuflețire și multă culoare în accesorii, dar trebuie să fim atenți să nu avem nicio intonație care ar putea influența copilul. Acest lucru este deosebit de important.

Trebuie deci să manevrăm fabulele cu multă îndemânare și să evităm orice dramatizare a esenței poveștii, deoarece altfel influențăm copilul și îi sugerăm răspunsul pe care îl căutăm. De exemplu, în cazul *Fabulei despre pasăre*, nu trebuie să spunem că s-a abătut un trăsnet asupra cuibului, deoarece atenția copilului ar fi astfel dirijată asupra traumatismului, și nu asupra faptului că trebuie să aleagă un părinte. La fel, pentru *Fabula despre miel*, nu trebuie spus că mielul este pe punctul de a muri de foame, deoarece, în cazul în care copilul are sentimente pozitive în com-

plexul fratern, el se va simți obligat să răspundă: „Îi lasă laptele care era al lui și se duce să pască iarbă.” Și dacă este vorba despre un subiect cu o ostilitate puternică față de noul venit, sau care este prea fixat la mamă, pericolul este și mai mare, pentru că faptul de a vedea că viața mieluțului depinde de atitudinea lui (să meargă să pască sau nu iarbă) poate crea o tensiune între Eul care ar vrea să scape de noul venit și Supraeul care îi interzice să își satisfacă dorința. Această tensiune dintre Eu și Supraeu a subiectului se va revela printr-o angoasă mai mare. De altfel, transformând fabula așa cum tocmai am spus, am falsificat problema, deoarece în realitate viața bebelușului nu depinde deloc de toanele fratelui mai mare. Inconvenientul dramatizării este același pentru toate fabulele. Aceste două exemple de transformări ale fabulelor, ca și reacțiile subiectului, ne-au fost raportate de persoane care au crezut că fac bine modificând astfel poveștile pentru a impresiona mai mult copilul.

Deseori, răspunsul copilului este prea scurt și, sub banalitatea sa, se ascunde un întreg conflict neexprimat. Trebuie deci să insistăm în interogatoriu și să aprofundăm răspunsul, obținând astfel toate datele condensate în primul răspuns. (Vezi mai departe cazul lui René.)

În general, toți subiecții s-au comportat bine la examen. Chiar și cei mai mici au înțeles regulile și s-au adaptat lor. Ne putem întreba cum niște subiecți atât de mici au putut să răspundă fără să-și piardă răbdarea. Presupunem că este din cauză că am făcut să intervină, în cea mai mare parte a poveștilor noastre, principiul plăcerii (excepție făcând fabulele despre *înmormântare* și *visul urât*), iar acest lucru trezește sensibilitatea și ține copilul cu sufletul la gură. În fabula nr. 3, el poate înțelege și se poate interesa de mieluțul care bea lapte bun și cald în fiecare seară și ron-

țâie deja un pic de iarbă, iar în *fabula despre plimbarea cu tatăl*, fetița se bucură împreună cu eroina de această plimbare în care este singură cu tatăl, ca o fată mai mare. Pe de altă parte, fabulele noastre nu evocă nicio situație individuală, care să îl poată distra pe copil de la simbol. Nu am observat răspunsuri pe lângă subiect, decât în cazul unui singur copil, un băiat de 4 ani și jumătate, pe care educatoarea l-a prezentat ca fiind retardat și care avea un defect de vorbire. Acesta a putut răspunde corect la unele fabule; dar în cazul altora a introdus reminiscențe din basme. De exemplu: pentru *pasăre* el a răspuns: „Va semăna pietricele și după aceea bucățele de pâine pe care le va mânca, iar tata și mama se vor întoarce.”

Unii au manifestat rezistență în a răspunde la vreo poveste; dar această rezistență apărea exact cu ocazia poveștii în care se ascundea conflictul subiectului. La alții, existența complexului crea o adevărată dorință de a reîncepe examinarea, ca și cum ar fi așteptat o ușurare odată cu ea. Pentru a verifica această impresie, am încercat să le propunem copiilor care cereau din nou „întrebări” anumite teste de inteligență ale lui Binet, adaptate pentru vârsta lor, dar de fiecare dată au fost dezamăgiți de acestea: „Nu, domnișoară, nu întrebările acestea, celelalte, adevărate!” Pare că afectivitatea transferată asupra eroului fabulei îi descărca într-un fel de un afect prea greu și că, într-un mod cât se poate de natural, ei căutau această ușurare momentană prin repetarea examinării. Am obținut astfel câteva transferuri interesante.

Subiecții

Ancheta noastră a fost efectuată pe 65 de subiecți: 43 de copii între 3 și 15 ani și 22 de adulți între 17 și 50 de ani. Acești subiecți

au fost aleși din familiile lor sau din internatele pentru copii. Niciunul nu era internat într-un azil sau spital, niciunul nu era considerat grav bolnav. Totuși, nouă copii și cinci adulți prezentau un comportament nevrotic în viața cotidiană: enurezis, ticuri, inhibiții, angoase, obsesii, crize de furie, anomalii de caracter. Trei dintre acești copii au fost supuși unui examen neurologic din cauza simptomelor lor, iar trei adulți au trebuit să urmeze un tratament psihoterapeutic. Pentru ceilalți opt, mediul (părinți și profesori) a oferit informații defavorabile, care ar putea duce cu gândul la un comportament anormal: indisciplină, agitație, închidere în sine, impulsivitate, crize de furie etc. Acești 14 subiecți nevrotici reprezintă 21% din cei 65 de subiecți examinați. Acest procentaj important provine din faptul că, pentru a constata validitatea testului nostru, am ales subiecți care prezentau tulburări nevrotice. Ce să credem despre cei 51 de subiecți rămași? Sunt aceștia normali? Din acest număr, cu siguranță 24 de copii și 12 adulți sunt considerați de către anturaj drept normali. Restul, adică 10 copii și 6 adulți, sunt cazuri ambigue, adică semiadaptați sau prea tineri pentru a putea emite o judecată sigură în ceea ce îi privește.

III.

Observații

La început vom da, pentru fiecare fabulă, o listă a răspunsurilor provenind de la subiecți *normali*, pentru ca cititorul să le poată compara cu cele ale subiecților nevrotici.

Pasărea.

1. Puiul va zbura pe o creangă aproape de cuib.
2. Va zbura la mama lui.
3. Va zbura la tata, pentru că este mai puternic.
4. Va rămâne pe jos și va țipa până ce părinții vor veni să îl ia.

Aniversarea căsătoriei

1. Se duce să culeagă flori pentru părinții lui.
2. Se duce să se distreze (răspuns frecvent).
3. Conversația nu îl interesează.
4. A primit o notă proastă la școală și se duce să plângă în fundul grădinii.

Mielul

1. Va mânca iarbă.
2. Va căuta lapte la o altă oaie.
3. Este puțin supărat, dar va mânca iarbă.

Înmormântarea

1. Subiectul indică o persoană decedată de curând în familia sa.
2. Este o persoană în vârstă: bunicul sau bunica.
3. Este o persoană care era bolnavă de mult timp.
4. Este o persoană importantă sau străină de sat, pentru că oamenii se interesează de ea.

Elefantul

1. Copilul a văzut o altă jucărie mai frumoasă, iar a lui nu îl mai interesează.
2. Nu elefantul s-a schimbat, ci copilul, care a crescut și căruia nu îi mai place să se joace.
3. Nu s-a schimbat.
4. Și-a schimbat pielea.
5. Bona a vărsat o vază cu apă peste elefant în lipsa copilului.

Obiectul confecționat

1. I-l va da mamei.
2. Se va distra cu el și i-l va da mamei, dacă aceasta i-l cere.
3. Îl va arăta la toată lumea.

Frica

1. Pentru că mama s-a uitat urât la el.
2. Frică de bătaie.
3. Că a avut o notă proastă la școală.
4. Frică de un animal.
5. Frică de război.
6. Frică să nu-i moară singurul părinte.
7. Să nu-și piardă averea din cauza crizei.

Plimbarea cu tatăl (sau cu mama)

1. Mama este bucuroasă (sau tatăl).
2. Ea a pregătit o gustare bună.
3. Ea (sau el) a lucrat mult și figura ei (lui) este obosită.
4. Și-a pus o mască pentru că este sărbătoarea escaladei².
5. S-au întors prea târziu de la plimbare și tatăl (sau mama) era deja acasă.
6. Ea sau el a primit poate o veste proastă în timpul absenței lor.

Vestea

1. Mama vrea să-i spună o poveste.
2. Are să îi spună despre o gustare bună sau despre niște vizite.
3. A primit o veste bună.
4. Mama vrea să îi facă recomandări pentru activitatea sau pentru viața sa.

Visul urât

1. Nu știu, pentru că nu visez.
2. A visat război.
3. A visat un animal care îl mănâncă.

Este foarte delicat să discernem răspunsurile nevrotice din toate răspunsurile la fabulele despre *visul urât* și *frică*. În același timp, în aproape toate cazurile noastre considerate nevrotice, răspunsurile la aceste fabule conțin direct autopedepsire, o idee de moarte sau realizarea deghizată a unei dorințe. Totodată, alte răspunsuri care păruseră anormale la început: „Vi-

² O sărbătoare ținută în luna decembrie a fiecărui an la Geneva, Elveția, în memoria atacului savoiarzilor din anul 1602, atunci când cetățenii Genevei au reușit să respingă atacatorii care escaladau zidul orașului. (N. t.)

sează figuri care se strâmbă”, „Îi este frică să nu fie mâncat de lup”, „Îi este frică să nu îl ia un bărbat” nu sunt deseori decât spaime create de anturaj pentru a-l face pe copil ascultător, sau recomandarea părinților și profesorilor ca acesta să nu se lase sedus de „domni pe stradă”, sau chiar reminiscențe ale unor basme.

Ne putem întreba de ce inconștientul s-a lăsat copleșit de aceste spaime. Poate pentru că ele simbolizează frica de tată și constituie un reziduu al culpabilității oedipiene, care nu afectează direct personalitatea individului. În acest scop, ele trebuie notate. Dacă întrebăm un copil normal, de exemplu, despre frica de lup, acesta va răspunde: „Va mânca băiețelul, pentru că acest băiețel este rău, l-a supărat pe lup.” Pe de altă parte, răspunsurile la fabula despre *frică* sunt mult mai variate și individuale la nevrotici decât la persoanele normale; de aici rezultă, și acest lucru pare paradoxal, că răspunsurile „de frica unui animal” sunt de două ori mai numeroase la persoanele normale decât la nevrotici. Este acesta inconștientul colectiv al lui Jung?

Am putea, așa cum am făcut pentru răspunsurile normale, să dăm și exemple de răspunsuri nevrotice, tipice pentru fiecare fabulă; deoarece, în cea mai mare parte a cazurilor, o singură povestire este suficientă pentru a descoperi complexul. Dar uneori individul are mai multe complexe sau conflictul se extinde pe mai multe povestiri și este mai interesant să judecăm cazul acestuia prin prisma ansamblului răspunsurilor sale.

Iată acum o serie de cazuri care prezintă tulburări nevrotice: enurezis, ticuri nervoase, murdărire, inhibiții, angoase, coșmaruri, obsesii, crize de furie, anomalii de caracter etc. Le menționăm în ordinea vârstelor.

A. Subiecți prezentând câteva tulburări nervoase

Obs. 1. *Emmy, fetiță de 4 ani, soră mai mare: enurezis și murdărire, caracter dificil și violent.*

Mielul. — Răspuns: „Va căuta lapte la o altă doamnă.” (*Mielul se va duce să mănânce iarbă?*) „Da, va mânca iarbă, și este foarte supărat pe mama, o ceartă mult pe mama.”

Obiectul confecționat. — Răspuns: „Îl va păstra pentru ea.” (*Mama i-l cere, fetița i-l va da?*) „Oh, nu, pentru că este al ei, ea l-a făcut.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Este fetița.”

Elefantul. — Răspuns: „I se tăiașe trompa.” (*Cine a făcut asta?*) „Doamna care îl schimbuse, era rău.”

Pentru a-i verifica răspunsul la fabula despre elefant, îi spunem această poveste: *O fetiță este întrebată: Ce animal ai vrea să fii? Ce va răspunde fetița?* — Răspuns: „Fetița ar vrea să fie un șarpe.” (!) (*De ce ar vrea să fie șarpe?*) „Pentru că are o coadă lungă.” (!)

Iată o întrebare suplimentară pe care am pus-o, într-o altă zi, pentru a verifica răspunsurile fetiței: *O doamnă are un băiețel și o fetiță, pe care dintre cei doi îl iubește mai mult?* — Răspuns: „Pe fetița.” (*De ce?*) „Că fetița are un șarpe lung, iar băiețelul nu.” (*Doamnei îi place șarpele?*) „Oh, da.”

Frica. — Răspuns: „Îi este frică pentru că elefantul nu are trompă.”

Plimbarea cu tatăl. — Răspuns: „Mama era bolnavă.”

Visul urât. — Răspuns: „Pentru că i s-a tăiat trompa elefantului.”

Celelalte răspunsuri, pe care le intercalasem și pe care nu le reproducem aici, au fost normale.

Este o fetiță care a manifestat rezistență de a vorbi. Ea a adoptat un sistem de apărare frecvent la copiii mici, acela de a răspunde la toate întrebările printr-un șir de „pentru că... pentru că...”, foarte dificil de întrerupt. În ciuda tuturor încurajărilor,

24 ea a persistat în negativism și nu a ieșit din încăpățânarea ei decât atunci când am amenințat-o că o vom trimite acasă pentru că este prea mică pentru a trece un examen. Și ne-a răspuns la fabula despre *miel*. Greșeala a fost să începem cu această fabulă, care era prea încărcată de afect pentru ea. Eroare care ar fi putut fi evitată, pentru că știam că ea era sora cea mare și, pe de altă parte, rareori urmăim această ordine. În ceea ce privește fantasma ei de a fi băiat, în dorința ei simbolică ea apărea transformată în șarpe „pentru că are o coadă lungă”. Trebuie remarcat că doamna fusese cea care tăiasse trompa elefantului și că doamna reprezintă deseori pentru copii mama castratoare.

Este interesant de constatat că răspunsul la fabula despre *miel* corespunde unui comportament special al lui Emmy cu sora ei mai mică. Într-adevăr, Emmy nu suportă să îi împrumute absolut nimic surioarei ei de 2 ani, pe care o numește Bebe; face crize violente de furie dacă cineva îi cere să împrumute o jucărie, la fel dacă cineva îi face un compliment lui „Bebe” în prezența ei. Or, se întâmplă deseori ca mezina să fie laudată, pentru că este drăguță și foarte curată, în timp ce Emmy face pipi în pat în fiecare noapte și deseori se murdărește din cap până în picioare. În plus, ea măzgălește pereții cu materiile fecale. Directoarea ne spune că Emmy este foarte murdară și că nimeni nu reușește să îi inculce ideea curățeniei; ea mai prezintă și un alt simptom care indispu-ne întregul anturaj: pare mereu că nu înțelege sau execută greșit ordinele care i se dau, deși învățătoarea de la școală o găsește inteligentă și vioaie. Rezumând, ni se pare că acest copil are un caracter posesiv și încăpățânat, nu vrea să dea *obiectul* confecționat de ea, vrea să facă numai ce îi convine și se servește de măzgălirea pereților ca de o acțiune ostilă împotriva anturajului său. Dar sursa acestei stări a lucrurilor poate proveni din complexul Cain.

Ea este supărată pe mama care alăptează un nou-venit și o „ceartă mult” în felul ei, adică prin acțiuni ostile. Directoarea instituției se îngrijorează și vrea să o trimită la medic, pentru a fi examinată.

Obs. 2. *Solange, fetiță de 4 ani și 6 luni, soră mai mică: coșmaruri, neatentție, reverii, caracter dificil.*

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Pentru că vrea să culeagă flori pentru mama ei.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Mama fetei, pentru că a fost lovită de o mașină.”

Frica. — Răspuns: „Pentru că a venit vrăjitoarea.” (De ce a venit vrăjitoarea?) „Ca s-o omoare.” (De ce voia s-o omoare vrăjitoarea?) „Pentru că fetița era când drăguță, când rea.”

Plimbarea cu tatăl. — Răspuns: „Pentru că venise soarele și mama era bucuroasă.”

Visul urât. — Răspuns: „A visat că murise mama ei.” (Ce i s-a întâmplat?) „A fost lovită de o mașină, de un camion mare.”

Vestea. — Răspuns: „Mama i-a spus să nu se ducă pe stradă.” (De ce?) „Ca să nu o lovească o mașină, ca pe ea.”

Celelalte răspunsuri au fost normale.

Pentru că nu o cunoaștem pe Solange, am presupus că mama ei a avut cu adevărat un accident de mașină, pentru că fetița persevera în aceste afirmații. Dar directoarea casei de copii în care se află Solange ne-a spus că mama ei nu avusese niciodată vreun accident de mașină sau vreo boală gravă. Săptămâna următoare, imediat ce Solange ne-a văzut, a alergat spre noi și ne-a rugat să o mai întrebăm o dată. I-am pus aceleași întrebări, cu o va-

26 riantă, pentru a evita perseverarea. Dar mama lovită de camion a apărut în exact aceleași fabule. I-am cerut atunci fetiței să ne spună în ce moment a fost lovită mama de mașină. Solange a răspuns cu un aer uimit: „Dar mama este lovită noaptea, și asta face zgomot.” Inutil să explicăm obsesia ei despre mama lovită și spaima de a avea aceeași soartă.

Și răspunsul la fabula despre *plimbarea cu tatăl* ne-a uimit: „Soarele s-a întors și mama este bucuroasă.” Oare soarele îl reprezenta pe tată, așa cum presupusesem noi? La a doua examinare, Solange ne-a lămurit, spunând: „Soarele s-a întors și doamna lună este bucuroasă”, în loc de „mama este bucuroasă”. Nu este curioasă această concepție astrală despre părinți? La acest copil, transferul a fost foarte puternic! De fiecare dată când ne întoarcem la casa de copii, fetița plânge și face tot posibilul ca s-o remarcăm. Răspunsurile ei nu au variat într-un interval de o lună. Învățătoarea ne-a descris-o ca fiind un copil inteligent dar extrem de neatent, cu capricii și accese subite de plâns. Altfel, este fermecătoare.

Obs. 3. *Alain, băiețel de 5 ani, copil unic*: impulsuri agresive, șantaj, sâcâitor și neascultător.

Pasărea. — Răspuns: „Va zbura pe pajiștea tatălui ei, lângă mama și lângă bunica ei.” (Îi spunem: pasărea trebuie să aleagă; va zbura în pomul tatălui sau în pomul mamei?) „Oh, da, știu, va zbura în cuibul mamei ei și va fi acolo și tata, și va trebui să o uite pe buni.” Și, întorcându-se spre noi: „Mi-ați scris numele pe hârtie? Trebuie să scrieți ambele nume, pe al mamei mele și pe al tatei, mă numesc Alain X. Z.”

Mielul. — Răspuns: „Cred că o să moară.”

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Se duce să culeagă flori pentru mama lui.”

27 *Înmormântarea*. — Răspuns: „Este un lup, un leu sau mai degrabă un elefant.” (De ce a murit?) „Pentru că este rău și trebuie să moară.”

Frica. — Răspuns: „Îi este frică să nu-l mănânce lupul.” (De ce vrea lupul să îl mănânce?) „Pentru că este un băiețel foarte, foarte rău, rău.”

Visul urât. — Răspuns: „Cred că a făcut o mare prostie ieri, pentru că este un băiețel foarte, foarte rău, e un diavol, și este și foarte trist, și încă cum!” (Ce l-a întristat?) „Pentru că a bătut-o pe mama lui, așa cum am bătut-o eu pe buni.”

Plimbarea cu mama. — Răspuns: „Tata s-a schimbat la față pentru că a devenit soldat, și cred că este foarte supărat pe băiețelul lui.” (De ce este tata supărat pe băiețel?) „Pentru că s-a purtat urât cu mama lui în pădure.” (Ce a făcut?) „A bătut-o pe mama lui.”

Acest băiețel, v-ați dat seama din fabula despre *pasăre*, este copilul unic al unor părinți divorțați. Băiețelul a fost încredințat mamei, tatăl îl are în vizită sâmbăta și duminica. Această situație a creat parțial un conflict grav la copil. Toate răspunsurile lui sunt impregnate de vinovăție și ostilitate. Bunica lui se plânge că este extrem de dificil, neascultător, cu impulsuri agresive violente față de anturaj. În afară de asta, este sensibil și arată abilități deosebite pentru desen. Ultimul răspuns este caracteristic pentru complexul Oedip și explică parțial impulsurile agresive care apar cel mai des atunci când o îmbrățișează sau vorbește frumos cu bunica lui sau cu alte persoane de sex feminin. El s-a identificat cu tatăl, care era foarte brutal cu soția lui. Astfel, băiețelul joacă rolul tatălui care o maltratează pe mamă. A o posedea pe mamă echivalează pentru el cu a o maltrata, a o bate (să se poarte urât). Dar probabil aceasta îi satisface și ostilitatea, pentru că este supărat că mama nu îi răspunde la avansuri și că, în plus, îi comandă și îl supune unei

28 anumite discipline. La tată, dimpotrivă, este oribil de răsfățat, face tot ce vrea timp de două zile pe săptămână. Dorința lui, care părea foarte normală, de a-și reuni părinții în același cuib, ar putea foarte bine să mascheze o dorință de a-i despărți, pentru a o avea pe mamă doar pentru sine. (Divorțul tocmai avusesse loc, iar soții se separaseră doar de câteva luni.) Această ipoteză se bazează pe faptul că, la școală, Alain nu suporta să vadă un cuplu foarte unit. Își bătea joc de ei, îi hărțuia, îi striga „familie de maimuțe”; dimpotrivă, era fermecător atunci când întâlnea aceste persoane separat. La acest copil, conflictul a fost creat parțial de situație.

Obs. 4. *Robert, băiețel de 7 ani, frate mai mare: prea sensibil, plânge la cea mai mică observație.*

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Băiețelul s-a dus în fundul grădinii pentru că era stânjenit.” (De ce e stânjenit băiețelul?) „Pentru că era petrecerea tatălui și a mamei. Și mama nu voia să îi dea prăjitură, era doar pentru tata.”

Celelalte răspunsuri au fost normale și nu creasem încă fabula *elefantului*.

Este cu siguranță un copil care a asistat la o scenă în camera părinților, ceea ce i-a întărit complexul Oedip. Am aflat mai târziu că, într-adevăr, petrecuse mult timp în dormitorul conjugal și că fusese foarte fixat la mamă. Răspunsul lui denotă o mare finețe a sentimentului. În cursul conversației, i-am mai pus și cealaltă întrebare: *Un băiat se plimbă prin grădina lui și întâlnește o doamnă frumoasă care îi spune: „Băiețelule, cere-mi ce vrei și vei avea.” Ce va cere băiatul?* Robert s-a gândit puțin și a răspuns: „Îi va cere inima.” (De ce?) „Pentru că o iubește.” Nu e drăguț?

Acest copil este supersensibil: nu suportă nicio observație fără să facă crize de plâns și de descurajare. Pentru că nu are caietele în ordine, mama i-a făcut observație și Robert a plâns timp de o săptămână în fiecare zi, zicând că nu știe cum să facă să țină caietele în ordine. Părinții, îngrijorați de această impresionabilitate, au decis să îl ducă la doctor și, dacă este cazul, să urmeze o psihanaliză.

Obs. 5. *René, băiețel de 7 ani, copil unic: coșmaruri și angoase, caracter schimbător, prea sensibil.*

Pasărea. — Răspuns: „Rămâne pe jos.” (Știi, pasărea poate deja să zboare un pic.) „Dacă încearcă să zboare, va cădea și va muri.”

Elefantul. — Răspuns: „A slăbit brusc și îi este foarte foame, și o să moară.”

Frica. — Răspuns: „Îi este frică de un hoț care vrea să îl omoare.” (De ce vrea hoțul să omoare băiatul?) „Pentru că băiatul îl înjură și aruncă cu pietre în el, pentru că nu îi place de hoț.” (Ce i-a făcut hoțul băiatului, de aruncă cu pietre în el?) „Pentru că hoțul voia să îi ia cuțitul băiatului.”

Îi mai povestim ceva: *Un alt băiat zice și el: „O, ce frică îmi este!” De ce îi este frică acelui băiat?* — Răspuns: „Îi este frică pentru că a căzut și și-a rupt piciorul.” (Cum?) „Pentru că s-a urcat pe munte ca să culeagă flori pentru mama lui și a alunecat pe o stâncă.”

Plimbarea cu mama. — Răspuns: „Tata s-a schimbat la față pentru că era bolnav, l-a tras curentul, da, este foarte bolnav, asta o supăra pe mamă.” (L-am întrebat pe copil dacă tatăl său este uneori bolnav și ne-a răspuns: „Tata nu este niciodată bolnav.”)

Visul urât. — Răspuns: „Un domn rău l-a omorât cu un cuțit mare.” (De ce a făcut asta?) „Pentru că băiatul voia să traverseze strada, ca să se ducă

acasă.” (Cine era acasă?) „Mama lui și domnul cel rău care nu voia ca el să se ducă la mama.” (!)

Celelalte răspunsuri au fost normale.

René este un copil sensibil și felul lui de a fi variază foarte mult în funcție de persoanele cu care are de-a face. Are un transfer puternic pe una dintre profesoarele lui și, cu ea, este fermecător: în timpul vacanței, a fost fericit și mândru să măture în fiecare zi scările directoarei. Dar cu celelalte persoane este insuportabil, răzvrătit, neascultător și leneș. În ciuda inteligenței sale, îi este foarte greu să obțină rezultate școlare bune, mai ales la aritmetică. Noaptea are deseori coșmaruri.

Răspunsurile lui ne dezvăluie un complex Oedip excepțional de violent și în mod necesar legat de un puternic complex de castrare. Trebuie remarcat următorul fapt: cu cât copiii sunt mai mici, cu atât sunt mai dispuși să se servească de simbol. Pentru complexul Oedip, copilul s-a servit de munte și de florile pe care le culege pentru mama lui. În același timp, pentru complexul castrării, nu s-a servit de simbolul trompei de elefant, ci de moartea elefantului, de slăbirea subită și de domnul cel rău care vrea să îl omoare și să îi ia cuțitul; la fel, în povestea cu pasărea, el spune: „Dacă încearcă să zboare, va muri.”

René ne-a cerut cu insistență „întrebări”. Am început deci a doua examinare astfel: „Vorbește-mi puțin despre băiețelul acesta căruia îi este frică.” Băiatul a strigat, ridicându-se de pe scaun, plin de angoasă: „Nu, domnișoară, nu mie mi-e frică, nu mie!” L-am asigurat: „Dar nu, nu ție ți-e frică, băiețelului din poveste îi este.” Băiatul s-a așezat la loc: „Ah, da, este băiețelul din poveste”, spune el cu un aer ușurat. Apoi i-am povestit celelalte fabule. Răspunsurile lui au fost asemănătoare cu cele de pri-

ma dată: „Băiatului îi este frică să nu fie omorât de hoț etc.” I-am spus: „E foarte trist, îmi pare foarte rău pentru băiețelul acesta căruia îi este frică.” Apoi: „Ți se mai întâmplă și ție, uneori, să îți fie puțin frică de ceva?” René ezită o clipă, apoi: „Oh, da, mi-e frică pe stradă de hoții care mă omoară, mi-e frică să nu fiu omorât. Uneori, noaptea, am vise foarte urâte.” Rezistența a căzut, copilul îndrăznește în sfârșit să își mărturisească frica, el, care se apăra de ea cu vehemență. Ne putem întreba de ce această rezistență a căzut atât de repede. Presupunem că faptul de a fi afirmat că nu era vorba despre el, ci despre băiatul din fabulă, l-a descărcat de o parte din culpabilitate și apoi a văzut și că nu îl condamnă pe băiețelul căruia îi este frică și care se apără aruncând cu pietre în hoț, ci, dimpotrivă, îl compătimim. Atât a fost de-ajuns pentru a face să-i dispară rezistența. Această mică scenă ar fi putut foarte bine să servească drept introducere pentru o psihanaliză.

Obs. 6. *Jaqui, băiețel de 7 ani și 6 luni, copil unic: ticuri și grimase, grosolan cu colegii, ascuns.*

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „S-a dus în fundul grădinii pentru că voia să fie singur.” (De ce voia să fie singur?) „Pentru că nu voia să rămână acasă, tata și mama făceau prea mult zgomot și băiețelului nu-i plăcea zgomotul (!), el nu auzise niciodată vreun zgomot.” (!) (Cum făceau zgomot tata și mama?) „Se amuzau împreună.” (L-am întrebat brusc pe copil: Unde dormi tu acasă?) „În camera tatălui și a mamei.”

Mielul. — Răspuns: „Va mânca iarbă.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Tatăl lui.”

Elefantul. — Răspuns: „L-a găsit schimbat, pentru că zâna îl transformase în pisică, cu bagheta ei magică.” (De ce?) „Pentru că ea iubea pisici-

32 le.“ (Asta i-a făcut plăcere băiatului?) „Oh! Nu, pentru că lui îi plăcea mult trompa elefantului, și, dacă se transformase în pisică, nu mai avea trompa.“ (De ce a făcut zâna asta?) „Pentru că este rea și vrea să îi facă o farsă urâtă băiețelului.“

Povestea transformării într-un animal pentru a controla fabula elefantului. (Ce animal ar alege băiatul?) — Răspuns: „Câinele.“ (De ce?) „Din cauza cozii.“

Pentru că băiețelul crede în zâne, îi povestim: *O zână se întâlnește cu un băiețel și îi spune: „Băiețelule, spune-mi ce dorești și o să ai.“ Ce va cere băiețelul?* — Răspuns: „Va cere aur.“ (De ce?) „Pentru că iubește aurul.“ (Ce va face cu acest aur?) „Va face coliere, brățări, pentru el și doamne.“ (Băiețelului îi plac mult brățările?) „Oh! da, mult.“

Visul urât. — Răspuns: „Că diavolul voia să vină să îl ia. (De ce?) „Pentru că era mereu neascultător.“

Obiectul confecționat. — Răspuns: „Nu îl va da, pentru că este prea draguț; nu i-l va da mamei dacă i-l cere, îl va păstra pentru el.“

Frica. — Răspuns: „Îi este frică de diavol.“ (Ce vrea să îi facă diavolul?) „Îl va băga în cazan cu furca.“ (De ce?) „Pentru că nu i-a ascultat pe tata și pe mama.“ (De ce băiețelul acesta e mereu neascultător?) „Pentru că este foarte supărat pe mama lui.“

Plimbarea cu mama. — Răspuns: „Tatăl s-a schimbat la față pentru că este bolnav.“

Visul urât. — Răspuns: „A visat că diavolul voia să vină să îl ia.“ (De ce?) „Pentru că era mereu neascultător.“

Acest băiat locuiește, în momentul în care are loc examinarea, într-o casă de copii. Directoarele se plâng mult: este dificil, prefăcut, are o influență proastă asupra celorlalți copii, este un copil care trebuie supravegheat. Examinarea a avut loc în două rânduri. Prima dată, Jaqui s-a înfățișat reticent, cu un zâmbet batjocoritor

în colțul buzelor. Are un aer efeminat, mai multe ticuri faciale, ochii neliniștiți. Înainte de a vorbi, ne pândește reacția și răspunde cu neîncredere. Răspunsul lui la fabula despre *aniversarea căsătoriei* este caracteristic, ca și cel la fabula despre *obiectul fabricat* pe care nu vrea să îl dea. Cererea lui de a primi de la zână aur, pentru a face coliere și brățări, ne-a surprins venind din partea unui băiețel inteligent. Dar, în a doua parte a examinării, la un interval de trei săptămâni, Jaqui s-a arătat mult mai încrezător și a dat un frumos răspuns simbolic fabulei despre *elefant*, ceea ce a confirmat că dragostea lui pentru brățări și coliere era rezultatul complexului castrării. Trebuie observat, în răspunsurile la fabulele despre *visul urât și frică*, în ce măsură băiețelul are sentimentul unei conștiințe vinovate, din cauza neascultării și ostilității. Dar, dacă este atât de neascultător, ne spune, acest lucru se întâmplă pentru că este foarte supărat pe mama lui. Și putem presupune că, dacă Jaqui este atât de supărat pe mama lui, aceasta ar putea fi foarte bine zâna care îl transformă în pisică (mama castratoare). În același timp, această presupunere nu trebuie să ne facă să uităm răspunsurile pe care le-a dat la fabulele despre *înmormântare* și despre *plimbarea cu mama*, „tata este bolnav, tata a murit“, ceea ce ne face să ne gândim la un complex Oedip refulat. De altfel, cu auzul, Jaqui va face brățări pentru el și „pentru doamne“. Sunt multe concluzii de tras din răspunsurile lui. Este un copil care ar avea cel mai mare beneficiu dacă ar urma o analiză.

Obs. 7. — *Michel, băiețel de 7 ani și 6 luni, frate mai mic: ticuri, coșmaruri, ascuns.*

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Pentru că va mânca în fundul grădinii, nu are destulă mâncare. Îi place să fie singur.“

Frica. — Răspuns: „Îi este frică să nu fie singur, îi este frică să nu se piardă.”

Plimbarea cu mama. — Răspuns: „Tatăl nu a vrut să meargă cu ei, a vrut să rămână ca să lucreze, dar nu este bucuros.” (De ce?) „Pentru că nu a fost cu mama.” (Ce l-a împiedicat să meargă cu mama?) „Băiețelul, care a luat-o pe mama.”

Visul urât. — Răspuns: „Visează că era singur.” (De ce era singur?) „El a vrut, era mai bucuros singur.” (Ce se întâmplă când ești singur?) „Poți să te pierzi sau să încurci drumul, să cazii într-o râpă și să mori.” (Și ce poți face drăguț când ești singur?) „Când este singur poate să se joace cu trenulețele, cu mașinuțele și cu avioanele.”

Cităm cazul acestui băiețel pentru răspunsul său la fabula despre *visul urât*. Acolo sunt exprimate frica și dorința: îi este frică să nu se piardă și dorește să se piardă. Și, în funcție de cum vorbește despre frica sau dorința lui, folosește un pronume diferit. Pentru dorință, Michel spune: „el” a vrut să fie singur, „el” e mai bucuros singur; și când își exprimă spaima de a se pierde, Michel spune: poți să te pierzi, să cazii într-o râpă, pentru a reveni la „el” atunci când va exprima din nou dorința: „el” poate să se joace cu trenulețele etc. L-am pus să repete răspunsul de mai multe ori și la anumite intervale de timp, pentru a ne asigura că nu intervenea întâmplarea în răspunsurile lui, și de fiecare dată am remarcat același fenomen. Pare deci că, pentru inconștientul lui Michel, pronumele „el” este mai definit, determină precis pe cineva și, în acest caz, pe cineva care dorește ceva interzis (probabil masturbarea). Acela nu va fi deci el, Michel, ci băiețelul din poveste, asupra căruia el își proiectează dorința refulată. Dar, în ceea ce privește pericolul de a se pierde, adică pedeapsa, inconștientul lui Mi-

chel este mai puțin sever, el poate să-și asume o oarecare responsabilitate, va folosi pronumele „tu” cu sens impersonal, mai indefinit și cu care se poate identifica. Se pare că tocmai culpabilitatea inconștientă este cea care îl ghidează pe copil în alegerea celor două pronume.

Michel are un tic puternic la ochi, pentru care mama sa a consultat un medic oftalmolog care a ajuns la concluzia că este un tic de origine psihică. După răspunsul la fabula despre *plimbarea cu mama*, am vorbit cu copilul și i-am spus următoarele: „Ți se întâmplă și ție să o vrei pe mama doar pentru tine, ca băiețelul din poveste?” Michel a ezitat și a clipit din ochi foarte tare, apoi a răspuns: „Oh, da, uneori aș dori-o pe toată doar pentru mine, nu îmi place să o împart.” I-am explicat atunci copilului că era imposibil să obțină ceea ce dorea, că mama îi iubește foarte mult, pe fiecare în parte; dar că, din moment ce tata își satisfăcea serviciul militar, băiețelul putea să îl înlocuiască pe lângă mamă, protejând-o, muncind pentru ea: să ude grădina, să taie lemne, să ducă vacile la păscut, și că aceste activități îl vor pregăti să devină la fel de mare și de puternic ca și tata. Dar că trebuia și să rămână băiețelul mamei, pentru că mamei îi plăcea foarte mult să aibă un băiețel ca el.

Pe toată durata explicației, băiețelul a clipit foarte des, fără să ne privească, și a răspuns doar că „îi plăcea mult să muncească”. L-am revăzut a doua zi și, spre marea noastră mirare, ticul dispăruse complet; nu am mai observat acest tic pe parcursul următoarelor cinci zile ale sejurului nostru. Oare dispariția acestui simptom se datorează explicației noastre? (A fost de altfel singura explicație pe care am dat-o pe toată durata anchetei noastre.) Sperăm, fără să îndrăznim să credem.

Obs. 8. Yvonne, fetiță de 8 ani și 6 luni, soră mai mare: închi-să în sine, geloasă și neascultătoare, lacomă.

Mielul. — Răspuns: „Nu va fi deloc bucuros, dar se va duce să mănân-ce iarbă, va fi furios pe mama lui, îi va trage una celui mic și se va duce să pască iarbă.“

Obiectul confecționat. — Răspuns: „Își va petrece toată viața în el, sau se va distra toată viața cu el.“ (I-l va da mamei?) „Nu, nu i-l va da niciodată, pentru că este prea prețios ce a fabricat el!“

Frica. — Răspuns: „Îi este frică să nu o bată mama cu biciul, pentru că e neascultătoare. Îi este frică și de șerpi.“

Vestea. — Răspuns: Mama vrea să îi spună că fetița a fost proastă azi, a fost neascultătoare.“

Visul urât. — Răspuns: „Visează că era cineva în camera ei care voia să vină să o ia, era un hoț de copii.“

Celelalte răspunsuri au fost normale.

Această fetiță este interesantă pentru răspunsul dat la fabu-la despre *obiectul confecționat*. Probabil a refulat furia de la naș-terea surioarei, ceea ce a permis dezvoltarea unui caracter po-sesiv și încăpățânat. Trebuie să observăm răspunsurile despre neascultare și conștiința încărcată pe care o are în ceea ce o pri-vește pe mamă. Am avut ocazia să o observăm pe Yvonne în relațiile cu surioara; și am remarcat cantitatea de ostilitate con-centrată, ascunsă în spatele atitudinii ei protectoare. I se întâm-plă să strângă din dinți și să strige: „Oh, ce inteligentă este su-rioara mea!“ Ceea ce nu o împiedică deloc să îi interzică mezinei tot felul de jocuri, sub pretextul că este prea mică și prea proastă ca să înțeleagă. Pe scurt, este un copil autoritar, egoist și încăpățânat, este plină de sine. În plus, este lacomă,

mama este speriată când vede tot ce poate mânca Yvonne, care de altfel este foarte grasă.

După examinare, fetița a făcut un transfer asupra noastră și ne-a hărțuit cu cereri de „întrebări“. Nu putea să ne povesteas-că fără să ne roage să îi dăm mici „lecții“ și nu era satisfăcută dacă îi propuneam teste de inteligență (calcul, comparații etc.). Totuși, Yvonne este un copil dotat cu un spirit viu și curios.

Obs. 9. *Marianne, fată de 14 ani, cu frați mai mari și mai mici: enurezis, închidere în sine, susceptibilitate.*

Pasărea. — Răspuns: „Va cădea pe jos și, dacă plouă prea tare, va muri; sau tatăl și mama o vor ascunde într-un tufiș, dar va muri.“

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Poate că a văzut alți copii mai feri-ciți decât el. Avea o supărare.“ (Care?) „Găsea că nu este prea amuzant că părinții vorbeau împreună și că el era singur. Că părinții se sărbătoresc prea mult și copiii nu se sărbătoresc suficient.“

Mielul. — Răspuns: Va fi gelos, se va duce departe și nu se va mai uita la mama lui, sau se va apropia din ce în ce mai mult și va încerca să îl goneas-că pe celălalt, dar nu va reuși. Îl va urî din ce în ce mai tare pe celălalt și îl va bate și va încerca să îi facă zile fripte, dar mai ales se va duce departe.“

Înmormântarea. — Răspuns: (Tăcere lungă, a trebuit să repetăm pove-tea, apoi) „Este tatăl sau mama sau un copil, poate un copil.“

Frica. — Răspuns: (Tăcere foarte, foarte lungă, apoi spontan Marianne ne vorbește de propria ei frică) „Când eram mică, mi-era frică de șerpi. Acum, mi-e frică să fac o călătorie lungă singură.“ (Ți-e frică pentru că nu o să știi să cobori la stația la care trebuie? Tăcere lungă. Ți-e frică să nu te pierzi?) „Oh, nu, mi-e mai ales frică să nu fiu derutată.“ (Cum ai putea să fii derutată? Tăcere lungă. Ți-e frică să nu întâlnești tovarăși nepotriviți?) „Oh, nu, nu îmi este frică de asta, mi-e frică mai ales că nu o să le mai scriu,

38 că nu o să mă mai gândesc la părinții mei, că o să îi uit, pe ei și pe toată lumea, și nu o să mă mai întorc.” (Ce te-ar putea face să uiți totul?) „Să mă gândesc prea mult la bucuria mea de a fi singură.” (!)

Visul urât. — Răspuns: „Se vedea luat de ape, de valurile mării.”

Vestea. — Răspuns: „Mama o anunță moartea tatălui, a fraților și a surorilor, sau o boală gravă.”

În momentul examinării, nu ne completasem încă seria de fabule. Lipseau cele despre *plimbarea cu tatăl* și despre *elefant*. Dar aceste câteva fabule au fost suficiente pentru a dezvălui tot conflictul, toată lupta care exista în inconștientul acestui copil. Cazul său era interesant în mod special pentru că noi propusesem fabulele și fraților și surorilor ei, care dăduseră cu toții răspunsuri normale, cu excepția surorii mai mici, care dăduse un răspuns un pic mai aprins la fabula despre *miel*, dar nu putea fi totuși considerată anormală. Doar Marianne prezenta tulburări nevrotice care îi îngrijorau pe părinți.

În timp ce răspundea la fabula despre *miel*, Marianne era foarte încordată și emoționată; părea că re trăiește o scenă deja petrecută. Marianne este o fată inteligentă, cu succese școlare. Face muzică și are talent pentru dans. Dar, ca și caracter, este închisă în ea însăși, rece și distantă. Mama ne spune că relaționează dificil. În magazinul părinților, Marianne se arată stângace cu clienții și nu vrea să vândă. Pe de altă parte, este foarte sensibilă la observații. În toată atitudinea ei există ceva schizoid. O altă tulburare: Marianne face pipi în pat în fiecare noapte și dacă, printr-o întâmplare, are o perioadă de „uscat”, o observație primită sau o neplăcere din timpul zilei produce din nou cataclismul.

Toate răspunsurile ei sunt impregnate de tristețe și de idei despre moarte. Cu siguranță, ea nu a acceptat înțărirea la nașterea

surorii, când avea 18 luni, și pare că regresează la acest stadiu. Vezi relația dintre răspunsurile la fabula despre *miel* și la cea despre *frică*. Pentru *miel*: va fi gelos și se va îndepărta de mamă. Și pentru *frică*: îi este frică să plece, să nu își uite părinții, atât de fericită ar fi să fie singură; adică să regăsească fericirea de dinainte de a se naște sora ei, de a fi singura iubită de către mamă. Dar acest răspuns implică și atitudinea de ură inconștientă pe care Marianne o simte față de mediul său. În răspunsul la fabula despre *veste*, mama anunță moartea tatălui și a fraților și surorilor, în timp ce în răspunsul la fabula *înmormântării*, Marianne se gândește mai ales la moartea unui copil, din vinovăție pentru dorințele ei de moarte față de cei din jur. Enurezisul ei pare a fi o fantasmă de întoarcere la mamă și ar putea fi pus în relație cu răspunsul la fabula despre *visul urât*: se vedea luată de valurile mării.

Am descris acest caz puțin mai detaliat, deoarece este tipic; el demonstrează că fabulele pot stabili și gravitatea conflictelor și pot face să reiasă foarte clar rolul constituției în nevroze. Marianne nu a fost crescută altfel decât frații și surorile ei, și totuși prezintă toate semnele unei nevroze.

Cazuri de adulți

Obs. 10. *Denise, tânără fată de 19 ani, soră mai mică: inhibiții, incapabilă de o activitate continuă, mari dificultăți de adaptare.*

Mielul. — Răspuns: „Vrea să se arate superior și va sugere repede lapte de la mamă, chiar dacă abia supsesse. Va mai lăsa doar o picătură pentru celălalt și se va duce apoi să mănânce iarbă. Se va preface că este dezgustat și că nu-i pasă, ca să nu se revolte. Când se revoltă, îi dă niște lovituri cu capul și îl aruncă într-un boschet țepos, ca să rămână agățat acolo.”

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Pleacă pentru că nu se simte în largul lui la această petrecere, deoarece înainte fusese rău și insuportabil. Nu vrea să se prefacă.”

Vestea. — Răspuns: „Un părinte iubit va sosi sau vor pleca cu toții la mare.”

Celelalte răspunsuri au fost normale. Cele date la fabulele despre *plimbarea cu tatăl și elefant* nu pot fi luate în considerare deoarece una dintre prietenele lui Denise, la curent cu cercetările noastre, îi dezvăluise acestuia conținutul lor.

Dar răspunsul ei la fabula despre *miel* este surprinzător pentru o soră mai mică. Pare că într-adevăr a avut un șoc la nașterea unui frate mai mic sau a unei surioare! I-am povestit fabula *mielului* așa cum o povestim pentru complexul de întârcare, adică suprimând venirea mieluțului și zicând că oia nu mai are lapte și că mielul trebuie să mănânce iarbă. Iată răspunsul ei: „Atunci se va duce să mănânce iarbă.” Deci gelozia pe un frate sau o soră a ghidat-o în răspuns. Am remarcat în fața ei ciudățenia răspunsului, ea fiind sora mai mică. Dar ea ne-a povestit că avusese un frate mai mic, născut mort, pe când ea avea un an și jumătate. Oare este posibil cu adevărat ca acest eveniment să aibă un asemenea efect asupra unui copil atât de mic? Ne îndoim. Ceea ce ar părea mai probabil și mai conform cu realitatea ar fi că Denise este foarte geloasă pe surorile ei mai mari. Gelozie care se traduce prin observații frecvente despre șansa de a fi cea mai mică din familie și despre privilegiile pe care le poate obține din situația ei și despre faptul că pentru nimic în lume nu ar ceda locul surorilor mai mari. Aceste observații, puțin ciudate, ar putea foarte bine să exprime contrariul, adică un sentiment de inferioritate, și ranchiuna de a fi cea mai mică și astfel priva-

tă de anumite drepturi acordate fraților mai mari. Răspunsul ei este interesant și dintr-un alt punct de vedere, și anume pentru că îi descrie admirabil caracterul. Am putea vorbi aproape despre un răspuns autoportret. De fapt, Denise este o tânără orgolioasă și susceptibilă, care ascunde un puternic sentiment de inferioritate. Ea adoptă în toate comportamentele ei un aer de „nu îmi pasă”. Nu învață la școală, chiar dacă este foarte inteligentă, și acceptă toate observațiile și chiar exmatriculările cu un aer degajat, fără să schimbe nimic în conduită. Indiferența ei față de responsabilitățile vieții ascunde cu siguranță multă suferință și revoltă. În copilărie, Denise a fost insuportabilă. Îi reproșa mamei că a născut-o și refuza orice treabă sub pretextul că nu ea ceruse să se nască și în consecință avea dreptul să nu asculte. Nu suporta nicio constrângere, nici refuzurile, și făcea crize teribile dacă era forțată să cedeze. Crize în care urla și plângea cu orele, lovindu-i pe cei din jur și spărgând geamurile, dacă era închisă singură în cameră. La institut era, dimpotrivă, fermecătoare și era dată drept exemplu celorlalți copii. Aceste crize au la origine plecarea tatălui, atunci când fetița avea 2 ani. (Părinții sunt divorțați.) Începând cu acest moment, de fiecare dată când vedea pe stradă un domn cu ochelari care semăna cu tatăl ei, fetița alerga la el și striga fericită: „Tati, tati!” Dar atunci când i se atrăgea atenția că nu era tatăl ei și că trebuia să îl lase pe domnul să plece, ea țipa și se tăvălea pe jos. Pare puțin probabil că fetița, care era foarte vioaie și dezvoltată, să nu-și fi dat seama că avea de-a face cu un străin. Presupunem că plecarea tatălui, survenită în plin stadiu oedipian, a provocat o exasperare a dorinței de a fi iubită de tată și că îl identifica pe tată cu domniul cu ochelari. Apoi, crizele s-au extins la toate refuzurile pe care le primea. Mama ei, speriată, a crezut că este vorba de epilepsie și

a consultat un neurolog care a asigurat-o, spunându-i că era ceva de natură psihică. Aceste scene au durat până la pubertate, apoi, puțin câte puțin, tânăra fată a devenit mai calmă, dar păstrând un caracter irascibil acasă și manifestând gelozie față de surorile mai mari. În afară de asta, ea este agreabilă cu străinii și o excelentă cercetașă. Mișcarea cercetașilor i-a făcut foarte bine, chiar a ameliorat atitudinea ostilă față de mamă. Trebuie observate sentimentul conștiinței sale încărcate în răspunsul la fabula despre *aniversarea căsătoriei* („a fost insuportabilă”) și dorința să vină un părinte iubit, poate tatăl, în cel la fabula despre *veste*.

Obs. 11. *Sonia, tânără fată de 20 de ani, cu frați mai mari și mai mici: coșmaruri, inhibiții, închisă în sine*

Mielul. — Răspuns „Se va gândi: este agasant și nu va înțelege de ce, dar va asculta.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Fiul cel mare.”

Vestea. — Răspuns: (Tăcere lungă, rezistență) „Nu este o întrebare pentru mine, nu sunt teste pentru mine, nu voi răspunde.” (Dar, cum noi insistăm:) „Ei bine, mama îi anunță sosirea unui frățior sau a unei surioare, dar asta nu este pentru mine.”

Celelalte răspunsuri au fost normale.

Această tânără a prezentat două particularități:

1. La nașterea surorii ei, când ea avea doi ani, a reacționat prin angoasă. Imediat ce se îndepărta de casă, se temea să nu se piardă, chiar dacă era însoțită de mama ei. Credea că nu o să-și mai găsească casa la locul ei obișnuit.

2. Ea era foarte fixată la sora cea mare, care o răsfăța, dar aceasta s-a căsătorit și a plecat în străinătate. Sonia nu a accep-

tat această plecare și i-a reproșat-o surorii ei. Or, în răspunsuri, sentimentele apăreau cu claritate; rezistența, refuzul de a afla vestea despre nașterea unei surioare, este frapantă și arată clar că ea suferise din această cauză. Și precizarea pe care o face în fabula despre *înmormântare*: fiul cel mare. Obiectul agresivității sale este puțin deghizat. Dar poate că, dacă l-am căuta mai profund, am descoperi că sora cea mare ar putea fi ea însăși, deoarece ea este sora mai mare a surioarei pe care ea nu a dorit-o și se pedepsește pentru dorința de moarte inconștientă. Această fată a avut încă din copilărie crize de somnambulism. Se scula și se uita în jos cu atenție, ca și cum ar fi căutat un ac. Atunci când era întrebată ce caută, răspundea: „O caut pe mama”, așa cum căuta casa din copilărie. În acest moment, crizele au dispărut.

Obs. 12. *Paule, tânără de 23 de ani, cu frați mai mari și mai mici: obsesii, inhibiții, timiditate, angoasă.*

Mielul. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă imediat, spunând: „Este dezgustător”, și va fi supărat pe mamă și pe cel mic, iar inima lui va fi neagră de tot, plină de amărăciune; sau se va revolta, va rămâne lângă mamă și, de câte ori mielul se va apropia de mamă, îl va lovi cu coarnele ca să îl enerveze.” (Și, pentru a se consola, ce va face?) „Pentru a se consola, se va duce să mănânce iarbă înainte să îl pună mama, ca să nu fie certat. Eu o ascultam mereu pe mama atunci când mă pune să fac ceva sâcâitor, nu puteam să refuz.”

Pasărea. — Răspuns: „Va zbura la mamă.”

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: (Tăcere, apoi:) „Copilul se simte izolat, melancolic, gelos că mama e atât de iubită de tată; se simte în plus în dragostea asta.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Tatăl.”

Elefantul. — Răspuns: „Și-a rupt un fildeș.“

Obiectul confecționat. — Răspuns: „Îl va pune în camera lui, dar nu îl va arăta la toată lumea, pentru că oamenii sunt prea proști ca să îl aprecieze.“

Plimbarea cu tatăl. — Răspuns: (Tăcere lungă, apoi:) „Mi-a venit o idee ciudată, nu îndrăznesc să o spun, dar dacă trebuie neapărat să o spun, să fiu directă, o voi spune.“ (O încurajăm.) „Mama e îngrijorată că s-au dus în pădure împreună, de ce s-ar putea întâmpla.“ (Ce s-ar putea întâmpla?) „Se teme că tatăl a sedus-o pe fată.“ (!)

Visul urât. — Răspuns: „Un firisor din spațiu care cade încet, sau că trebuie să caute în spațiu acest firisor într-o căpiță de fân.“

Vestea. — „Mama vrea să o pregătească pentru venirea menstruației. Mama așteaptă un pachet, un copil.“

La această tânără, gravitatea complexelor este demonstrată clar de răspunsurile la fabule. Manifestă o puternică ostilitate față de părinți, care reiese mai ales din fabula despre *miel* și despre *înmormântare*. În același timp, prin răspunsurile ei la fabula despre *aniversarea căsătoriei*, Paula își exprimă regretul de a nu fi iubită de tată așa cum ar fi vrut. Și poate că în fabula despre *plimbarea cu tatăl* ea exprimă prin frică o dorință inconștientă de a juca rolul mamei pe lângă tată. Ceea ce a ajutat-o să dea răspunsurile este credința sa religioasă oxfordiană, care cere o „transparență absolută“. Domnișoara Paule este o nevrotică aflată sub tratament religios. Atunci când era invitată să mănânce, refuza să guste, chiar dacă se afla printre cunoscuți. Era foarte timidă, orgolioasă și disprețuitoare față de ceilalți. Suferea de diverse obsesii, avea diverse scrupule și un puternic sentiment de inferioritate, care o împiedica să ia inițiativă. Sub influența unui conducător spiritual, în care pare să-l fi găsit pe tată, o par-

te din simptome s-au ameliorat. Este mai sigură pe ea și mai fericită. O cunoaștem de câțiva ani și am fost mereu uimiți să o vedem menținându-se într-o stare psihică atât de instabilă, fără a avea niciodată o criză importantă. Ceea ce a salvat-o cu siguranță de la un dezastru mental a fost talentul ei pentru pictură, pe care l-a pus în slujba reprezentărilor religioase. Ea nu pictează decât scene biblice sau mistice, cu un realism emoționant. Dar ce este bizar este că, în ciuda picturilor sale devotate, ani buni ea nu fusese deloc religioasă; dimpotrivă, ne-a spus că i se întâmpla și să profereze blasfemii, în gând, despre Dumnezeu și Sfânta Fecioară. Acum, sub influența mișcării Oxford, a devenit practicantă. A apărut o importantă ameliorare în starea sa, așa cum mărturisește noul răspuns la fabula despre *miel*, dat după un an: „Se va duce pur și simplu și va fi supărat, fără să o arate timp de câteva zile.“ Și la fabula despre *aniversarea căsătoriei*: „Este puțin gelos, el nu e luat în seamă.“ Celelalte răspunsuri au rămas aceleași.

Obs. 13. *Clairrette, tânără de 26 de ani, soră mai mare*: amenoree, foarte indecisă, cu dificultăți de a se plia unei anumite discipline.

Pasărea. — Răspuns: (Se gândește mult timp, apoi:) „Îmi puneți o întrebare foarte dificilă, cred că o să zboare la mamă.“ (După câteva zile, revine și spune:) „M-a urmărit întrebarea, mi-am schimbat părerea, va zbura la tată, e mai sigur.“ (După câțva timp:) „Va zbura la mamă.“ (Îi atragem atenția că se hotărâse pentru tată.) „Nu înseamnă nimic această schimbare, pentru că îl transformăm pe tată în mamă.“

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Este foarte simplu, e supărat că nu se ocupă suficient de el și că petrecerea este pentru părinți.“

Mielul. — „Se va revolta și îl va lovi pe cel mic.“

Elefantul. — Răspuns: (Izbucnește în râs, apoi:) „I s-a tăiat trompa, văd foarte bine tăietura.” (ce zice copilul?) „Va deveni foarte palid și ceva se va rupe în el.” (ce va face pentru a se consola?) „Rana nu se va repara niciodată, simte că este definitivă. Pentru a se consola, va face desen și muzică.” (Ceea ce ea face în realitate!)

Plimbarea cu tatăl. — Răspuns: „Mama este geloasă.”

Visul urât. — Răspuns: „A visat că se sufocă.”

Această tânără a dat un răspuns anormal la fabula despre *pasăre*, cu toate că situația ei familială este excelentă și nu seamănă deloc cu cea a lui Alain. Acest răspuns demonstrează ambivalența ei față de tată și mamă: nu s-a hotărât la o anumită alegere. De altfel, răspunsurile în ansamblu sunt impregnate de ambivalență și permit diagnosticarea unui puternic complex de castrare, situat în prim plan și aflat în legătură cu complexul Oedip. În răspunsul la fabula despre *pasăre*, ea face dovada unei puternice ambivalențe față de tată: ea invidiază bărbatul și ar vrea să îl transforme în femeie (tatăl în mamă). Și în răspunsul la fabula despre *plimbarea cu tatăl* ea crede că mama este geloasă. Astfel, ea descoperă latura oedipiană a conflictului ei. Or, această ambivalență se regăsește deseori în viața ei. Are un transfer puternic când asupra unui bărbat, când asupra unei femei. A ezitat multă vreme între două religii și a sfârșit prin a alege confesiunea catolică, datorită reunirii lui Dumnezeu cu Fecioara Maria (tată și mamă). Răspunsul la fabula despre *elefant* se traduce și în comportamentul ei: după ce a făcut muzică vocală, a simțit nevoia să consacre o parte din timpul ei designului vestimentar. Ne-a declarat că se simțea ca mica sirenă a lui Andersen, căreia i se tăia limba și care căuta o modalitate de a se exprima, pe care o găsisese în desen. Auzind vorbindu-se despre afazici, ea și-a

imaginat că poți fi foarte bine un afazic psihic și că ar putea fi și cazul ei.

Clairette a prezentat acum câțiva ani grave simptome nervoase. S-a vindecat spontan și și-a sublimat parțial conflictele în elanurile religioase și artistice.

Obs. 14. *Dl Luc, tânăr de 28 de ani, căsătorit, frate mai mare:* angoasă, inhibiții în activitate și plăcere, depresie.

Mielul. — Răspuns: „Va merge să mănânce iarbă, pentru că mieii sunt întotdeauna ascultători, dar va păstra puțină ranchiună mamei.”

Elefantul. — Răspuns: „Îmi puneți o întrebare ciudată, e greu de răspuns.” (Se gândește mult timp și spune, izbucnind în râs:) „I se tăiase trompa și băiețelul este furios, și de asemenea dezamăgit și trist.”

Schimbarea în animal. (Pentru controlul fabulei despre *elefant*) — Răspuns: „Ar vrea să fie o pasăre pentru că este mic, poate să meargă în găurele, îi place să se ridice drept în aer și să privească prin case, să vadă ce e prin ele, pentru că este curios, îi place să știe ce se întâmplă înăuntru. De altfel, omul a invidiat mereu păsările și a inventat avionul pentru a fi ca ele.”

Plimbarea cu mama. — Răspuns: — „Găsește că tatăl s-a schimbat la față pentru că a fost la cafenea, a jucat la cărți și a pierdut. Și, dacă e să fiu rău, o să spun că a băut.”

Visul urât. — Răspuns: „Omul negru care fuge după mine și eu nu pot fugi pentru că am picioarele foarte moi sau sunt rănit și nu pot nici să fug, nici să strig.”

Frica. — Răspuns: „Frică de un război, din cauza suferințelor cauzate altora; în ceea ce mă privește, mie nu mi-e frică de bombe, mie mi-e frică de examene! Mă înspăimântă îngrozitor să văd un copil pregătindu-se pentru examene.”

Celelalte răspunsuri au fost normale.

Punându-i dlui Luc întrebarea fabulei despre *elefant*, am fost aproape siguri de răspuns: „Nu mai are trompa” pentru că dl. Luc prezintă toate simptomele unei castrări psihice. Prezintă inhibiții în muncă și în manifestarea plăcerii, lipsă de voință, depresie cu un puternic sentiment de inferioritate, memorie proastă etc. După interogatoriu, dl Luc ne-a vorbit spontan despre spaimile lui. Îi este frică de examene, ceea ce știm, și, la fel de important în ochii lui, îi este frică să nu-și piardă complet memoria. A auzit vorbindu-se de psihoza Korsakov și de caracteristica ei esențială: tulburarea profundă a fixării în memorie; și, de atunci, este obsedat să știe dacă este posibil, fără să fie alcoolic, să prezinte o astfel de pierdere de memorie. Își imaginează că este pe cale de a și-o pierde. Remarcăm că s-ar putea să fie vorba la el nu de o lipsă reală de memorie, ci de neatenție. Este de acord, deoarece, spune el, nu poate nici citi, nici asculta radioul, gândurile îi zboară. Dar, pe de altă parte, joacă perfect șah, unde bate pe toată lumea, inclusiv un profesor de matematică neînving până la acea oră (de pus în legătură cu tatăl care a jucat și a pierdut). Iar jocul de șah cere o anumită doză de atenție. Ne mai spune și că nu trece o zi în care să nu se gândească la moarte. Într-o altă împrejurare, ne-a spus că „dacă soția și fiica lui ar muri într-un accident, s-ar retrage la mănăstire”, deoarece, spune el, „călugării au o viață liniștită și retrasă, care le convine foarte mult”. Rezumând, este un om nemulțumit de viața lui și care prezintă caracteristicile unui nevrotic. Când vrea să fie pasăre, „pentru că păsările merg prin găurele, prin case, să vadă ce se întâmplă acolo”, presimțim în spatele simbolurilor existența unei dorințe erotice. Aceste imagini par să dovedească curiozitate și iubire pentru femeie, dar, în același timp, frica de a nu fi castrat. Trebuie remarcată și teama de a-și pierde memoria ca

un alcoolic și răspunsul la fabula despre *plimbarea cu mama*: „Și, dacă e să fiu rău, o să spun că a băut.” Aici acționează legea talionului. Tatăl a pierdut și la joc, în timp ce el câștigă în fața tuturor, până și în fața unui profesor de matematică (substitutul tatălui)! I-am recomandat acestui tânăr să urmeze o psihanaliză.

B. Cazuri ambigue

Plasăm în acest capitol subiecții care nu prezintă niciun simptom nevrotic aparent, dar a căror adaptare la mediu și la locul de muncă este dificilă. Vom reda, din totalul de 16 cazuri ambigue, observațiile asupra a patru copii și trei adulți.

Obs. 15. *Dolly, fetiță de 3 ani și 3 luni, copil unic*: caracter puțin sălbatic.

(Vom da toate răspunsurile, datorită vârstei ei fragede.)

Pasărea. — Răspuns: „Va zbura pe o altă creangă lângă cuib.”

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Pentru că voia să se dea în leagăn.”

Obiectul confecționat. — Răspuns: „I-l va da pentru ea.” (Mama i-l cere, i-l va da?) „Nu, nu vrea să îi dea, pentru că e al ei, e draguț.”

Mielul. — Răspuns: „Va gusta iarba.”

Înmormântarea. (Cineva a plecat foarte departe și nu se mai întoarce, cine este?) — Răspuns: „O doamnă.” (Ce doamnă?) „Mama.” (De ce a plecat mama așa de departe?) „Pentru că fetița nu este cuminte.”

Frica. — Răspuns: „Nu este bucuros.” (De ce?) „Pentru că era un câine.”

Vestea. — Răspuns: „Voia să îi spună o poveste.”

Visul urât. — Răspuns: „Era singură. Ieri am plâns, mama plecase ca să îi ducă scrisoarea mea lui Chalande, iar tata dormea în fotoliu, și atunci am plâns.”

Plimbarea cu tatăl. — Răspuns: (Aici, rezistență puternică, copilul repetă mereu: „Pentru că... pentru că...”, lăsând capul în jos. I-am spus că am scris deja „pentru că” și nu putem scrie ce urmează dacă ea nu ne spune. Atunci Dolly răspunde foarte repede și foarte stins:) „Pentru că mama era supărată rău.” (De ce era mama supărată rău?) „Pentru că fetița nu era cuminte.” (Am distras copilul câteva clipe cu jocuri și apoi i-am povestit fabula puțin altfel: O fetiță a făcut o plimbare pe bicicletă cu tatăl ei. S-au distrat bine împreună. Ajunși acasă, fetița este foarte bucuroasă, tatăl este foarte bucuros, iar mama?) „Mama era supărată rău.” (De ce era mama supărată rău?) „Pentru că fetița nu era cuminte.” (O contrazicem, dar Dolly răspunde cu convingere:) „Nu, fetița nu era cuminte.”

Dar iată răspunsul ei, după două săptămâni: „Mama este schimbată la față pentru că este bolnavă.” (De ce este mama bolnavă?) „Pentru că fetița este rea.” (Crezi că este într-adevăr vina fetiței dacă mama este bolnavă?) „Da, pentru că ea nu este cuminte.” (Ce a făcut această fetiță, ca să nu fie cuminte?) „A făcut o plimbare cu tatăl.” (Și asta nu era cuminte?) „Nu.” (Scutură capul, repetând:) „Nu, nu era cuminte.”

Culpabilitatea izbucnește de fiecare dată când povestim fabula, în ciuda asigurărilor pe care i le dăm lui Dolly că este o fetiță foarte cuminte. Răspunsurile ei sunt cu atât mai interesante, cu cât are o mamă deosebit de înțeleghătoare în ceea ce privește analiza, deoarece a trecut ea însăși printr-o psihanaliză, din cauza unor uşoare tulburări nevrotice. Cu siguranță, mama lui Dolly nu este niciodată supărată rău, în conformitate cu expresia fetiței, atunci când aceasta se întoarce de la plimbarea cu tatăl său. Dimpotrivă, mama ține foarte mult ca fetița să iasă cu tatăl, fie pentru ca aceasta să se desprindă mai mult de mamă, fie ca ea însăși, mama, să aibă un pic de libertate. Fetiței îi vine foarte greu să dea mâna cu străinii, chiar cu

persoanele pe care le vede destul de des; îi este frică să se despartă de mamă ca să rămână cu persoane din mediul ei. Culpabilitatea oedipiană iese la suprafață și într-un joc cu păpușile: „Păpușa mea nu este cuminte, pune mereu mâna pe lucrurile mele, îmi ia lucrurile, și atunci mi-am încuiat dulpul.” În același timp, nu putem clasifica manifestările lui Dolly ca fiind nevroză; ele sunt pur și simplu datorate vârstei, care o plasează în stadiul oedipian. Este doar uimitor că, în ciuda tuturor precauțiilor luate de mamă pentru a evita dezvoltarea culpabilității oedipiene, aceasta a apărut totuși. Este o frumoasă ilustrare a teoriei lui Freud.

Obs. 16. *Yves, băiețel de 4 ani și 6 luni, frate mai mic: independență crescută, egoist, neascultător.*

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „S-a dus în fundul grădinii pentru că nu o ascultă pe mama și afară era întuneric și nu îi plăcea noaptea și nici să fie singur. Este neascultător.”

Înmormântarea. (Cineva a plecat foarte departe și nu s-a mai întors.) Răspuns: „A plecat foarte departe băiețelul.” (De ce?) „Pentru că el voia să nu o asculte pe mama, nu îi plăcea să asculte.”

Obiectul confecționat. — Răspuns: „Este o oală (!) și p'ormă a umplut-o.” (Ce va face cu ea?) „O va păstra pentru el, nu îi place să dea.” (Nici măcar mamei lui?) „Nu, nici mamei lui.”

Frica. — Răspuns: „Îi este foarte frică de un vultur. Vulturul nu este acolo, dar lui tot îi e frică. Dintr-o dată, lovește cu ciocul în geam și face o gaură în fereastră. Băiețelul închide repede obloanele, dar era o gaură mare și ciocul a trecut prin ea. Băiețelul a luat pistolul și a făcut poc, poc spre vultur și a luat vulturul și p'ormă a pus vulturul într-o cușcă unde nu mai putea să îi facă nimic băiețelului.”

Plimbarea cu mama. — Răspuns: „S-a schimbat la față pentru că nu era mulțumit.” (De ce nu era mulțumit?) „Pentru că băiețelul mâncase prea multe căpșuni cu mama. Tata era supărat și se făcuse negru la față, apoi i-au crescut aripi, aripi mari și a devenit un vultur negru, un tată-vultur.”

Celelalte răspunsuri au fost normale și, în momentul examinării, nu imaginamem încă fabula despre *elefant*.

Iată un caz prezentând foarte clar un caracter posesiv și încă-pătânat, cu culpabilitate, ca și un complex Oedip. Răspunsul lui la fabula despre *obiectul confecționat* nu este deghizat: este o oală pe care o umple și o păstrează doar pentru el. Este singura dată când am obținut un răspuns atât de direct. Este impresionant de constatat măsura în care aceste răspunsuri sunt impregnate de sentimentul neascultării și de pedeapsa pe care această neascultare o merită. Este o remarcă pe care o putem face în general atunci când copilul răspunde „că nu va da obiectul de plastilină pe care a reușit să îl confecționeze”. Ceea ce este o neascultare posibilă.

Lupta sa cu vulturul are o alură mitică. Și descoperim confirmarea că acesta era chiar substitutul tatălui în răspunsul dat la fabula despre *plimbarea cu mama*, în care tatăl-vultur este supărat pe copil că a posedat-o pe mamă oral (au mâncat căpșuni). Este în plin stadiu oedipian și, în spatele simbolurilor acestuia, Yves își trăiește Oedipul cu o intensitate extraordinară. Avem impresia că acesta nu este un mic nevrotic, ci un băiat cu o virilitate născândă și care va ști să își surmonteze culpabilitatea oedipiană, din moment ce îndrăznește să combată victorios vulturul (îl închide într-o cușcă). Știm puține despre acest copil, doar că este foarte independent, egoist și neascultător și că are o imaginație bogată. În timpul examinării, Yves a manifestat multă vioi-

ciune, s-a ridicat de pe scaun, s-a dus la fereastră și a mimat înfierbântat lupta cu vulturul. Am avut ceva dificultăți să îl oprim din jocul lui. Plecând, Yves s-a ridicat pe vârfuri și ne-a sărutat din tot sufletul pe obraz, zicând: „Mulțumesc.” Totuși, nu îi dădusem nimic, nici măcar o bomboană! Poate că această simplă ventilare a conflictului său prin intermediul fabulelor și prin identificarea cu micul erou îl va scuti de complicațiile viitoare. Faptul că a spus „Mulțumesc” pare să presupună o ușurare.

Obs. 17. *Suzette, fetiță de 11 ani, fiică mai mică, orfană de mamă: timiditate.*

Pasărea. — Răspuns: „Mama va veni să o ia și să o ducă în alt cuib.”

Visul urât. — Răspuns: „A visat poate o nenorocire.” (Ce nenorocire?) „Că este un domn în spatele ușii, care vrea să o ia.”

Frica. — Răspuns: „Pentru că un domn o duce departe într-o pădure ca să o omoare sau să o arunce într-un lac.”

Celelalte răspunsuri au fost normale.

Nu am cunoscut-o pe Suzette înaintea anchetei. Este un copil timid și temător, dar cu un aer inteligent. Îi cităm răspunsurile pentru că ele arată preponderența imaginației inconștiente, suprapusă unei tristeți reale. Suzette tocmai și-a pierdut mama pe care o iubea foarte mult și părea normal că „nenorocirile” pe care le visează ar trebui să semnifice nenorocirea de a-și fi pierdut mama. Dar, nu, nefericirea ei este de o altă natură, inconștientă și destul de prezentă, pentru a putea înlocui nefericirea reală. Acest vis și frica de a nu fi luată de un domn care să o omoare pot simboliza o pedeapsă pentru o dorință interzisă, refulată. Din păcate, nu am putut verifica această ipoteză printr-un interroga-

toriu mai aprofundat, deoarece fetița suferea de o boală care îi provocase o surditate parțială, ceea ce nu facilita conversația.

Răspunsul la fabula despre *pasăre* este drăguț, pentru că dovedește că fetița s-a adaptat bine la noul ei mediu, casa de copii.

Obs. 18. *Lily, fetiță de 12 ani și 6 luni, cu frați mai mari și mai mici: autoritară, independentă și egoistă.*

Pasărea. — Răspuns: „Va zbura lângă mamă.”

Mielul. — Răspuns: „Nu este corect ca mama să îi dea lapte mieluțului, pentru că nu este al ei. Îl va împiedica pe celălalt să sugă lapte și îi va lua locul.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Este tatăl.”

Vestea. — Răspuns: „Mama o anunță că cineva a murit în casă.” (Cine?) „Tatăl.”

Celelalte răspunsuri au fost normale și nu construisem încă fabula despre *elefant* și despre *plimbarea cu tatăl*.

Nu putem cataloga această fetiță drept nevrotică. Este inteligentă, vioaie, adaptată, veselă. În același timp, ea prezintă anumite trăsături de caracter care, dacă se vor accentua, o vor plasa printre cei bolnavi. Cu frații și surorile se poartă în conformitate cu răspunsul ei la fabula despre *miel*, le ia locul. Pentru Lily, cele două surori mai mari și fratele mai mic sunt toți mai mici. Atunci când ea are chef de un lucru care nu este al ei, fratele sau sora ei trebuie să i-l cedeze imediat, altfel ea îl ia cu forța. Este un copil autoritar și bănuitor. Nu suportă observațiile părinților și profesorilor și vrea să aibă mereu ultimul cuvânt. Pentru a obține asta, merge până la impertinență. Dar cum replicile ei sunt spirituale, părinții sunt indulgenți cu ea și nu fac dovada între-

gii autorității necesare unui caracter de acest gen. Răspunsurile ei la fabulele despre *înmormântare* și *veste* dovedesc o ostilitate puternică față de tată; deoarece acesta este perfect sănătos și nu a fost niciodată grav bolnav, iar copilul nu are niciun motiv conștient să își imagineze moartea tatălui. Dar noi nu cunoaștem cauza ostilității ei. Fabulele despre *elefant* și *plimbarea cu tatăl* ar fi putut să ne ofere informații utile despre atitudinea ei față de tată. Din păcate, nu le dezvoltasem încă la acel moment.

Obs. 19. *Bertha, tânără fată de 17 ani, soră mai mare: distrată, vișătoare, tendințe de exagerare.*

Mielul. — Răspuns: „Va fi supărat, pentru că mama are un alt pui care îi ia laptele. Iarba i se pare rea și tare, dar trebuie să o mănânce, din moment ce nu mai este lapte. Este foarte supărat pe mamă. Pentru a se consola, se întoarce la mamă, iar cel mic este foarte drăguț cu el. Mai târziu, mielul va face o cununie frumoasă, pentru a se consola, iar micuțul îi va ține voalul în biserică.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Este tatăl.”

Bertha era o tânără voluntară, care părea mereu bucuroasă, avea un etern surâs pe buze, care nu o părăsea nici măcar atunci când primea observații. Își făcea foarte prost treaba în casă și era mereu distrată și visătoare. În același timp, nu putem spune că această fată avea un comportament nevrotic doar pentru că era distrată și leneșă. Este destul de obișnuit ca tinerii să nu fie foarte conștiincioși în privința treburilor casnice. Pe de altă parte, tendința ei de a exagera ne-a împiedicat să luăm prea în serios spusurile ei. Bertha a fost interesată de fabule. Răspunsul la fabula despre *miel* ne permite să vedem că Bertha, dezamăgită de mamă,

s-a îndreptat probabil spre tată, și cum, în acel moment, nu pusese încă la punct fabula destinată explorării complexului Oedip, am imaginat această povestire pentru a ne verifica poziția: „Un rege hindus merge în vizită la vecinii săi regali. Duce cu el multe cadouri, printre care și două buchete de flori rare, unul pentru regină și unul pentru prințesă. Într-unul dintre buchete a ascuns o bijuțerie foarte prețioasă. În care buchet a ascuns-o? În cel al reginei sau în cel al prințesei?” Iată răspunsul Berthei: „Oh, în cel al prințesei, regina a terminat cu căsătoria; este rândul prințesei!” (Dar regele hindus este deja căsătorit!) „Nu face nimic, poate să aibă două soții.” Acest răspuns pare să indice dorința oedipiană, dar uimește prin absența culpabilității aparente, am putea spune că Supraeul nu s-a format. După examinare, Bertha ne-a vorbit spontan despre viața sa acasă, lucru pe care nu îl făcuse niciodată de când o cunoșteam. Tatăl ei, un om închis și neurastenic, nu îi adresa niciodată vreun cuvânt, era foarte sever cu fiica lui și aproape tandru cu cei doi băieți mai mici. Această atitudine o rănea profund pe Bertha, dar ea nu reușise să își inhibe dorința de a plăcea tatălui prin toate mijloacele, care eșuau unele după altele. Minte ei, ocupată să caute modalitățile prin care să atragă atenția tatălui, nu putea să se fixeze asupra muncii. Eternul ei surâs era poate o mască pentru a-și ascunde dezamăgirea și poate și reflexia închipuirilor sale oedipiene. Se gândea deseori că este cerută în căsătorie de un rege sau un personaj important. Bertha ne-a povestit mai multe fapte din copilărie, care jucaseră un rol important pentru ea. Aceste confidențe provocate de fabule au creat un transfer bun. Ea și-a ameliorat vizibil munca pentru a ne face plăcere, printre altele a devenit mai puțin visătoare și mai sensibilă, a și plâns, chiar, în urma unei admonestări pe care o meritase, fapt rar pentru ea. Bineînțeles, transferul poate fi obținut și prin

alte mijloace în analiză, dar este interesant de constatat că poate fi obținut și prin intermediul fabulelor.

Obs. 20. *Monica, tânără fată de 22 de ani, soră mai mică, inteligentă și cultivată: depresie anuală.*

Mielul. — Răspuns: „Va rămâne lângă mamă pentru că este gelos, dar în fond nu este posibil ca mama să îi dea din laptele lui unui nou-venit.”

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Se duce în fundul grădinii pentru a părea interesant în fața părinților și a invitaților, pentru că nu se ocupă suficient de el. Este gelos și se plictisește.”

Este o tânără fermecătoare, plină de sănătate și de viață. În exterior nu prezintă nicio tulburare care să ne permită să o considerăm nevrotică. Face studii universitare de succes și duce în paralel o viață destul de fericită. Dar am avut ocazia să o cunoaștem mai bine și astfel să îi putem observa comportamentul. Am remarcat că în spatele camaraderiei ei exuberante se ascunde o frică de sexul masculin. Nu se simte în largul ei cu băieții și, pe vremea când frecventa o școală mixtă, se temuse mereu să nu fie agresată. Pe de altă parte, la fiecare început de primăvară, trece printr-o fază de depresie pe care o atribuie reînnoirii naturii. De altfel, natura joacă un rol foarte important în viața ei. Ea vede peste tot jocul iubirii: în nori, în copaci și mai ales la animale. Imediat ce vede un grup de două lucruri, strigă: „Vedeți acești doi copaci aplecați unul spre altul? Ai zice că își șoptesc vorbe de dragoste.” Sau, privind fluturii cum zboară: „Priviți cum se ascunde femela, cum îl provoacă pe micul mascul!” și, văzând doi copii care se joacă alături în nisip: „Ce idilă delicioasă!” Bineînțeles, moravurile animalelor o în-

teresează în cel mai înalt grad. Pare că, sub această modalitate de a vedea lucrurile, se ascunde o obsesie sexuală.

Monica prezintă și o altă particularitate destul de amuzantă: dorește să cunoască multă lume, și încă lume bună. În acest scop, ea încearcă să se introducă prin orice mijloc în mediile bine cotate și dovedește o bucurie copilărească de fiecare dată când reușește să fie prezentată unei personalități. Îi este de ajuns să vadă o persoană o singură dată, ca să se considere prietena ei, dar pentru aceasta trebuie ca ea să aibă „un nume”. Poate această dorință de a fi remarcată de personaje importante simbolizează dorința de a fi remarcată de părinții ei. Răspunsul ei la fabula despre „aniversarea căsătoriei” pare să permită această presupunere: „Vrea să pară interesant în fața părinților și a invitaților.” În ceea ce privește răspunsul ei la fabula despre *miel*, acesta ne indică fixația ei la mamă și gelozia pe sora cea mare, pe care o crede preferata mamei. Monica ne-a mărturisit că era foarte supărată pe mama ei, pentru că aceasta este medic și nu se ocupă de menstrele ei, dacă sunt regulate sau dureroase etc. „La ce servește toată știința ei, dacă nu este capabilă să se intereseze de un lucru atât de important?” a spus ea. Or, Monica are o sănătate excelentă și nu suferă deloc din cauza menstrelor. Pare că este vorba de o dorință inconștientă ca mama să se ocupe de sexualitatea ei. Monica ne-a povestit că a rămas în camera părinților până la vârsta de 7 ani și că își amintește multe lucruri. Am încurajat-o pe Monica să urmeze o cură psihanalitică și a fost de acord, pentru că o interesa; dar, după ce a aflat că în cadrul mișcării Oxford poți să te vindeci psihic și că, în plus, poți face cunoștințe interesante, a renunțat la analiză fără să ezite. Este un caz interesant, deoarece mecanismul proiecției era deja foarte dezvoltat la ea.

Obs. 21. *Doamna Lise W., tânără femeie de 30 ani, mama unei fete:* mare susceptibilitate, sentiment de inferioritate.

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Este gelos pentru că atenția întregii asistențe este îndreptată spre părinți și că el este uitat.”

Plimbarea cu tatăl. — Răspuns: „Mama ar fi vrut să îi însoțească, dar nu a cerut asta, deoarece considera că soțul ei era cel care trebuia să se ofere să iasă cu ea. I-ar fi plăcut ca ei să îi aducă flori, dar aceștia au uitat, și atunci ea s-a supărat.”

Frica. — Răspuns: „Mi-e frică de moarte, este ridicol.”

Este un subiect aflat la granița nevrozei. Deoarece dna Lise W. este o foarte bună stăpână a casei și o mamă bună, care își crește copilul după principiile pedagogiei moderne, dar în viața cotidiană ea face dovada unei mari susceptibilități, ceea ce provoacă conflicte cu apropiații și îi dă un sentiment de inferioritate, fiindcă ea își închipuie imediat că cineva vrea să o denigreze. În același timp, se declară fericită. Dna. L. W. solicită mereu grijă și atenție, nu numai din partea soțului, ci și din partea tuturor prietenilor. Dacă nu primește toate omagiile pe care le dorește, simte o mare umilință și se închide în sine. Două dintre răspunsurile sale demonstrează atitudinea pe care a adoptat-o față de mediu: trebuie să fie remarcată, admirată, servită. Soțul ei suferă din cauza acestei trăsături de caracter a soției sale și dorește ca aceasta să urmeze un tratament psihanalitic, dar nu îndrăznește să îi propună, de frică să nu se simtă jignită și să nu creeze dificultăți între ei. Dna L. W. nu prezintă niciun simptom nevrotic net, dar este posibil totuși să fie vorba despre o nevroză narcisică.

Observație: Este interesant să comparăm răspunsurile subiecților care prezintă un comportament nevrotic în viața cotidiană

60 cu cele ale subiecților ambigui. Răspunsurile acestora din urmă sunt mai puțin frapante și, mai ales, culpabilitatea nu reiese atât de clar.

Și iată, cu titlu de comparație, patru exemple de subiecți care au un comportament normal în viața cotidiană: trei copii și un adult. Facem la sfârșit câteva observații despre subiecții adulți normali.

C. Cazuri normale

Obs. 22. *Lulu, fetiță de 4 ani, soră mai mică.*

Pasărea. — Răspuns: „Se va duce într-un alt copac.”

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Va culege flori pentru mama lui.”

Obiectul confecționat. — Răspuns: „Îl va da tatălui ei și mamei ei.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Era nașa ei.” (De ce a murit nașa?) „Pentru că era bătrână.”

Frica. — Răspuns: „Pentru că era singură, putea veni un lup s-o mănânce.”

Plimbarea cu tatăl. — Răspuns: „Mama era bucuroasă.”

Visul urât. — Răspuns: „Nu știu.” (Tu visezi, uneori?) „Nu, niciodată.”

Acest copil locuiește, în momentul examinării, într-o casă de copii. Directoarea ne-a prezentat-o ca pe o fetiță inteligentă, agreabilă și ușor de crescut. Dar Lulu nu ne cunoștea, a refuzat să răspundă. Nu am insistat și, la a doua vizită pe care am făcut-o, a venit spontan să ne ceară „povești”. Ar fi dificil să găsim în răspunsurile sale vreo urmă de tulburare nervoasă, ele sunt clare și simple. Comparând răspunsurile ei cu cele ale micuței Solange, care are aceeași vârstă, suntem frapați de diferen-

61 ță, nu numai în ceea ce privește conținutul răspunsurilor, ci și felul în care au fost exprimate. În timpul interogatoriului, Lulu a fost foarte liniștită și la sfârșit și-a luat bomboana, a mulțumit și a plecat, în timp ce Solange a fost agitată în timpul răspunsurilor: s-a foit întruna pe scaun și, la sfârșitul examinării, cum nu voia să plece, am fost obligați să chemăm o supraveghetore pentru a o face să iasă din sală. Am lăsat-o în lacrimi, în ciuda promisiunii noastre că o vom lua și a doua oară și a unei a doua bomboane.

Obs. 23. *Robi, băiețel de 8 ani și 6 luni, frate mai mic.*

Pasărea. — Răspuns: „Se va pune pe o altă creangă, pentru că nu poate să zboare ca cei mari și apoi va veni mama să îl ia.”

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Ca să se ducă să vadă grădina, pentru că era frumos afară.”

Mielul. — Răspuns: „Se duce să mănânce iarbă, e bucuros.”

Obiectul confecționat. — Răspuns: „Va fi o casă.” (I-o va da mamei?) „Oh, da, i-o va da mamei lui.”

Înmormântarea. — Răspuns: „O doamnă.” (Cine?) „Bunica, pentru că este bătrână.”

Frica. — Răspuns: „Pentru că este noapte.” (Și ce se întâmplă noaptea?) „Un animal feroce ar putea să vină să îl mănânce.”

Plimbarea cu mama. — Răspuns: „Pentru că este mai bătrân, pentru că își făcea griji și nu a putut să meargă la plimbare.”

Visul urât. — Răspuns: „Că cineva din familie a murit.” (Cine?) „Poate bunica lui, care este foarte bătrână.”

Vestea. — Răspuns: „Mama îi spune: Trebuie să fii cuminte, dacă ești cuminte, îți voi lua o jucărie.”

Fabula despre *elefant* nu fusese încă inventată la momentul testării.

În mod deliberat am ales tocmai acest caz dintre subiecții noștri normali, deoarece băiatul se află într-o situație specială, care însă nu i-a influențat răspunsurile. Robi este un mic refugiat, primit de un tânăr cuplu de șomeri; copilul este despărțit de părinții lui de șase luni, locuiește într-un alt oraș, într-un mediu diferit de al lui și care nu este foarte favorabil din punct de vedere psihic, tânăra femeie fiind atinsă de o nevroză de angosă cu idei suicidare. În plus, în apartamentul părinților lui sociali există puțin spațiu pentru el și copilul este obligat să stea liniștit, ca să nu deranjeze. Cu toate acestea, Robi s-a adaptat bine. Părinții săi sociali se laudă mult cu purtarea lui. Este un copil, spun ei, deschis, sensibil, ascultător și adaptabil. Economisește toți bănuții pe care îi primește, ca să îi trimită mamei, așteptând să o vadă. Singurul lucru, este un pic bătăuș la școală, dar aceasta poate proveni, în primul rând, din caracterul lui vioi și întreprinzător și, în al doilea rând, din constrângerea musculară în care este ținut acasă, pentru a nu face zgomot. La școală se desține. Este un caz care demonstrează, pe de o parte, că circumstanțele nefavorabile au avut o influență redusă asupra caracterului unui copil sănătos din punct de vedere psihic, și, pe de altă parte, că fabulele simbolice nu dezvăluie decât conflicte inconștiente: dorința naturală de a-și revedea părinții și reținerea de la joc din cauza lipsei de spațiu nu au apărut în răspunsurile sale.

Obs. 24. *Louis, băiat de 10 ani și 6 luni, frate mai mare.*

Pasărea. — Răspuns: „Se va duce să găsească un refugiu într-un alt cuib sau pe o altă creangă.”

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Se duce în fundul grădinii pentru a se distra.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Tatăl.” (De ce?) „Pentru că tații muncesc mult, au puțină vacanță și, din cauza oboselii, mor mai repede.”

Mielul. — Răspuns: „Se va duce la o altă oaie, să vadă dacă are lapte.” (Și dacă nu mai are deloc?) „Se va duce să mănânce iarbă.”

Frica. — Răspuns: „Poate a făcut o prostie sau a avut note proaste.”

Obiectul confecționat. — Răspuns: „Îl va pune pe masă, ca să nu se spargă, sau îl va face cadou părinților lui.”

Plimbarea cu mama. — Răspuns: „Tatăl s-a schimbat puțin la față pentru că nu îl așteptaseră și pe el, și voia să meargă cu ei.”

Visul urât. — Răspuns: „Visa că părinții erau în mizerie și că el însuși avusese o mare avere și o pierduse.” (Visează rar.)

Vestea. — Răspuns: „Mama spune: Avem invitați la masă deseară și trebuie să facem cumpărături.”

Este un băiețel fermecător, vioi și inteligent, dar care a repetat un an de școală din cauza unei boli, deoarece are sănătatea foarte fragilă. Locuiește cu un frățior în vârstă de numai 20 de luni și cu o bătrână guvernantă englezoaică, deoarece părinții lui sunt mereu plecați în călătorii. Louis are un caracter plăcut, este foarte blând cu fratele mai mic, cu care se joacă bucuros. Răspunsurile fac dovada caracterului lui bun.

Obs. 25. *Dra Colette, 45 de ani, copil unic: inteligentă și cultivată.*

Pasărea. — Răspuns: „Va rămâne sub cuib, nu se va duce prea departe dacă nu știe să zboare prea bine. Părinții ei vor veni să o caute.”

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Se duce să caute flori pentru părinți, sau se va gândi la consecințele căsătoriei, dacă e mai mare, sau își va recapitula urarea, dacă nu a recitat-o deja.”

Înmormântarea. — Răspuns: „Am putea crede că este cineva important: primarul, din moment ce lumea întreabă, sau cineva care era bolnav de mult timp.“

Mielul. — Răspuns: „Dacă este drăguț, îi va lăsa laptele celui mic și se va duce să mănânce iarbă.“

Frica. — Răspuns: „Nu îi prea plac lăcustele și păianjenii în dormitor.“

Plimbarea cu tatăl. — Răspuns: „Poate că, în lipsa lor, mama a primit o veste proastă.“

Visul urât. — Răspuns: „Poate a visat cum căzuse într-o groapă sau că își rupsesse un picior.“

Vestea. — Răspuns: „Mama vrea să îi spună că bunicul sau o mătușă va veni în vizită. Sunt o groază de răspunsuri: că vor face o călătorie frumoasă sau că vor vizita Expoziția universală.“

Dra Colette a primit interogatoriul râzând, nici măcar nu și-a dat osteneala să se identifice cu eroii fabulei. Există o mare diferență între răspunsurile ei și cele ale lui Clairette (Obs. 13), care are totuși același nivel intelectual. Dra Colette este cunoscută în anturaj pentru bunul ei simț, veselia și generozitatea ei. Ea și-a îngrijit cu devotament, timp de mai mulți ani, mama nevrotică și paralizată care, prin îngrijirile asidue pe care le reclama, o împiedica pe fiica ei să se distreze. Ar părea deci normal ca atitudinea sufocantă a mamei să creeze o inhibare a plăcerii la fiică și ca, după moartea mamei, dra Colette să fi păstrat obișnuința reclusiunii. Or, nu este vorba despre nimic de acest gen. Dra Colette s-a adaptat perfect la noua sa viață și se bucură fără rezerve de libertatea sa. Călătorește în timpul verii, iar iarna se ocupă de activități sociale. Nu pierde nicio ocazie de a face vreun serviciu. Face dovada unui echilibru nervos foarte satisfăcător. Răspunsurile ei nu lasă să se presupună nimic contrar comportamentului ei.

Observații asupra anumitor cazuri normale: Printre subiecții considerați normali, există trei care au dat răspunsuri neașteptate, a căror origine era poate nevrotică, dar care și-au sublimat conflictele și care și-au constituit o personalitate adaptată vieții sociale. Acești trei subiecți par normali din toate punctele de vedere și se consideră fericiți.

Obs. 26. *D-ra Valentine, tânără de 28 de ani, soră mai mare.*

Pasărea. — Răspuns: „Nu va zbura în niciun caz lângă părinți, va zbura drept în față, copiii nu se duc niciodată lângă părinți.“

Această tânără a avut la pubertate o depresie nervoasă, ceea ce a necesitat un tratament psihoterapeutic. Dar în momentul de față este foarte bine și pune în practică răspunsul la fabula despre *pasăre*: nu locuiește cu părinții, deși ar putea, călătorește, se adaptează ușor, studiază diverse limbi străine și a depășit foarte bine, fără ajutorul părinților, circumstanțele dificile în care s-a aflat. Nu putem, deci, vorbi aici de tulburări nervoase în sensul propriu al cuvântului. Ceea ce persistă încă special la ea este faptul că nu îi place să locuiască cu părinții, dar, având în vedere vârsta ei, nu ne putem opri la această particularitate.

Obs. 27 *D-ra Alberte, tânără de 30 de ani, soră mai mare.*

Aniversarea căsătoriei. — Răspuns: „Pentru că nu se ocupă suficient de el, plânge, este amărât, se simte izolat, asta dacă nu se duce să reflecteze asupra înțelesului aniversării căsătoriei.“

Plimbarea cu tatăl. — Răspuns: „Mama este geloasă pe fată, pentru că tatăl și cu fiica s-au înțeles așa de bine fără ea.“

Dra Alberte este o foarte bună infirmieră-șefă. Medicii și bolnavii o laudă foarte mult. Își iubește munca și este lipsită de inhibiții în a se distra. Spune despre ea că este fericită să trăiască. Totuși, am putea să ne mirăm că nu s-a căsătorit încă, drăguță și elegantă cum e. Dacă o cunoști mai bine pe dra Alberte și o observi în familie, îți dai seama că simte o ostilitate surdă față de mama ei, ostilitate pe care uneori o disimulează cu greu. Acest sentiment o împiedică să rămână foarte mult timp acasă. Răspunsul ei la fabula despre *plimbarea cu tatăl* ne permite să presupunem un conflict oedipian refulat, dar comportamentul ei nu ne autorizează să o scoatem dintre subiecții normali. Am aflat că dra Alberte a avut o criză de depresie la vârsta de 18 ani, că a trebuit să își întrerupă studiile și să urmeze o psihoterapie.

Obs. 28. *D-ra Hélène, între 30 și 40 de ani, soră mai mare.*

Mielul. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă în spatele castelului, pentru că este ascultător și oaia l-a trimis în spatele castelului, pentru că soarele nu a uscat încă roua și crede că micuțul își va stinge setea în timp ce mănâncă iarbă.“

Zâna. — (Ce să îi ceri unei zâne?) Răspuns: „Îi va cere să trăiască mereu împăcat cu sine însuși și, dacă aș fi mică, i-aș cere să nu se certe nimeni niciodată în jurul meu.“

Acest răspuns poetic la fabula despre *miel* ne-a intrigat, venind de la o persoană foarte pozitivă. Aparent, dra Hélène își iubește mult părinții, la care locuiește, și sora mai mică, care este în străinătate. Se bucură de fiecare dată când sora ei se întoarce acasă, iar răspunsul la fabula despre *veste* pare să o confirme: „Mama anunță că va sosi o rudă multiubită, poate sora.“

În același timp, într-o discuție ulterioară despre fabule, dra Hélène ne-a mărturisit că, la vârsta de cinci ani, la nașterea surioarei, a avut un șoc teribil. În ziua în care surioara a venit acasă, spune, „a venit biciul pentru mine.“ Dintr-o fetiță dulce și ascultătoare, a devenit brusc iritabilă, neascultătoare și mincinoasă. A început să le dea multe bătăi de cap părinților și nu s-a înțeles niciodată prea bine cu sora mai mică, „această broască în fața căreia se înclină toată familia“, cum ne-a povestit cu vivacitate. Ne-a mai spus și că ar fi avut mare nevoie de o analiză și că, dacă ar fi putut urma o psihanaliză, viața ei ar fost poate alta. În răspunsul la fabula despre *miel*, ea caută un motiv pentru mama care îl trimite să mănânce iarbă, și îi găsește un motiv de tandrețe, de menajare, așa cum ar fi vrut ea însăși să fie tratată. În ciuda acestui traumatism de la nașterea surorii ei, dra Hélène spune că este foarte fericită astăzi, face sport, alpinism, și este colaboratoarea prețioasă a unui medic specialist. Din nou, aici, nu putem vorbi de nevroză, din moment ce subiectul nu se plânge de nimic. În același timp, răspunsurile la fabula despre *zână* sunt suspecte și ne putem întreba dacă această pace pe care o dorește subiectul nu este o supracompensare a unei tulburări...

Este interesant de constatat că acești trei subiecți care aveau un comportament normal, dar care au dat și răspunsuri speciale, au avut în antecedente tulburări nervoase. Par că, în viața obișnuită, au reușit să-și depășească complexul, rămânând totuși destul de vulnerabili pentru a reacționa la fabula corespunzând conflictului lor. Aceste exemple ne demonstrează de asemenea importanța pe care trebuie să o acordăm comportamentului subiectului, înainte de a trage o concluzie dintr-o examinare efectuată cu ajutorul testelor.

Concluzii

Iată rezultatele obținute de studiul nostru:

Examinarea a 65 de subiecți prin metoda fabulelor noastre a permis să distingem:

- din 43 de copii, 9 care prezentau un conflict net;
- din 22 de adulți, 5 care prezentau un conflict net: ceea ce reprezintă 21% din cei 65 de subiecți examinați.

Cum știm că este vorba despre un complex, și nu doar de un proces care ține de imaginația subiectului, de tendința sa de a fabula, mai ales la copiii mici? Din două direcții, ni se pare nouă: Mai întâi, prin faptul că noi îi cunoaștem, din punct de vedere psihic, pe 12 dintre acești subiecți, că am avut ocazia să le observăm comportamentul și să remarcăm modalitatea în care conflictele le afectau activitatea. De altfel, dintre acești 12 subiecți, trei prezentau simptome nevrotice și au trebuit să fie supuși unui examen medical; iar trei au trebuit să urmeze un tratament pentru o boală psihică. Pentru ceilalți șase care nu au fost tratați și nici examinați medical, precum și pentru cei doi pe care îi cunoașteam mai puțin, anturajul a dat toate informațiile care corespund unor tulburări nevrotice: copii instabili, neadaptați, cu ticuri, care fac pipi în pat, geloși, prea fixați la unul

dintre părinți etc., iar pentru adulți: angoasă, inhibiții, obsesii, crize de furie etc.

În al doilea rând, dacă doar imaginația ar fi fost cea care le-a dictat subiecților răspunsurile, ni se pare că ar fi intervenit în toate fabulele pe rând și le-ar fi înveselit sau le-ar fi dramatizat. Or, la cei mai mulți dintre subiecții noștri nevrotici, doar una sau două povestiri prezintă o fantezie neașteptată, care să nu laude neapărat eroul. În cazul micului Alain (Obs. 3), care dă șase răspunsuri simbolice din șapte, dacă doar imaginația i-ar fi ghidat răspunsurile, nu am fi recunoscut peste tot ostilitatea și culpabilitatea. Cât în ceea ce privește cele două răspunsuri normale ale sale, acestea nu au nimic fantezist.

Perseverența verbală a jucat oare vreun rol? Nu credem, deoarece, în cazul fiecărui subiect, am vegheat cu grijă să nu facilităm automatismul. Imediat ce am remarcat tendința la repetiție, am întrerupt interogatoriul, am distras atenția copilului sau i-am pus întrebarea cu o variantă. De altfel, ca o măsură de precauție, înainte de a presupune un conflict, am presupus mereu perseverența verbală, atunci când un simbol se repeta, și am interogat același copil de mai multe ori, la interval de mai multe zile sau chiar de mai multe săptămâni. În anumite cazuri, pentru a verifica dacă răspunsul copilului era chiar expresia sentimentului lui profund, și nu a verbalizării lui, l-am contrazis, dar copilul și-a menținut punctul de vedere și nu s-a lăsat influențat. În celelalte cazuri în care răspunsurile erau normale, i-am sugerat copilului o alternativă nevrotică, de exemplu, pentru fabula despre *elefant*: „Nu s-a schimbat nimic la trompă?“, sau pentru cea despre *miel*: „Mielul nu era supărat?“. Copilul era mai curând uimit și nu se servea de această sugestie în sensul dat. De exemplu, pentru trompa elefantului răspundea: „Ah, da,

70 a spart ceva cu trompa!”, iar pentru miel: „Nu, nu s-a supărat, îi place mult iarba lui.”

În general, am presupus existența unui complex atunci când copilul prezenta caracteristicile următoare:

1. Răspuns imediat și neașteptat;
2. Păstrarea complexului în celelalte fabule;
3. Răspuns șoptit rapid;
4. Refuzul de a răspunde la una dintre fabule;
5. Tăcere și rezistență de a răspunde;
6. Dorința subiectului de a reîncepe examinarea.

Ceea ce este foarte frapant este siguranța cu care subiecții nevrotici își exprimă în mod inconștient conflictul. Ei sunt siguri că răspunsurile lor sunt exacte, că sunt singurele logice, că toată lumea răspunde ca ei, mai mult sau mai puțin bine. Iar noi nu am făcut nimic pentru a-i contrazice. Am răspuns mereu: „Bine, foarte bine” la toate răspunsurile lor, fie că subiectul aruncă mielul într-un tufiș țepos, fie că îl trimite blând să mănânce iarba. Această siguranță marchează tocmai egocentrismul și rigiditatea psihică a nevroticului. Printre subiecții normali, se găsesc câteva cazuri cu răspunsuri echivoce, care ar putea fi interpretate într-un sens nevrotic sau într-unul imaginativ. Doar o conversație prelungită cu subiectul ar putea să evidențieze adevărata cauză a răspunsului. Deseori, acești subiecți fac aluzie la o scenă trăită cu adevărat, care i-a impresionat. Dar, în general, un individ bine adaptat și care are o anumită cultură va da mai multe răspunsuri diferite pentru fiecare fabulă. Va face dovada unei suplețe psihice care îi va permite să construiască mai multe scene plecând de la aceleași date: el este independent față de inconștientul său.”

Ni se pare util să propunem fabulele subiecților aflați în analiză deoarece inconștientul lor, instruit de experiența curei, pre-

71 simte scopul cercetării, se ține în rezervă și manifestă rezistență în răspunsuri: astfel putem cunoaște și studia diferitele forme de rezistență. Exemplu: un băiat oedipian, cu ostilitate față de tată, a răspuns la fabula despre *plimbarea cu mama*: „Tatăl este mulțumit, dacă fiul este mulțumit”, ceea ce pare a fi un răspuns de apărare narcisică.

Am remarcat că, la fabula despre *veste*, există o diferență destul de mare între răspunsurile adulților și cele ale copiilor. Copiii s-au servit de ea pentru a-și exprima temerile sau dorințele, în timp ce, la adulții frați mai mari, exista reminiscența șocului nașterii unui frate mai mic, iar la fete, a șocului apariției menstruelor. Mai rar, el este produs de *transpunerile* unui complex de la o poveste la alta. De exemplu, în cazul Soniei (Obs. 11) care nu răspunde aproape nimic la fabula despre *miel*, răspunsul la fabula despre *veste* scoate la iveală un puternic complex Cain. De asemenea, s-a întâmplat ca un copil care asistase probabil la o scenă în dormitorul părinților să răspundă la fabula despre *aniversarea căsătoriei*: „Va culege flori pentru părinți” și să facă să transpară șocul resimțit în fabulele următoare. Vezi cazul lui Solange (Obs. 2), care spune: „Mama a fost lovită de o mașină” și care a dat un răspuns bun la fabula despre *aniversarea căsătoriei*. Există o sciziune între dragostea pe care o simte copilul pentru părinți și frica față de comportamentul lor ciudat, care a fost refulată și care reiese din fabulă. Deci nu trebuie să tragem prea repede o concluzie dintr-un răspuns, ci mai curând să privim ansamblul răspunsurilor lui. În răspunsul lor la fabula despre *miel*, toți frații mai mici, în general, îl trimiteau pe miel să mănânce iarba, fără să se plângă. În același timp, trei dintre frații mai mici au dat răspunsuri analoage celor ale unor anumiți subiecți, frați mai mari, și au manifestat o ostilitate foarte puternică fie față de

mamă, fie față de noul-venit. Este foarte posibil ca ei să fi inversat astfel situația și ca mieluțul să reprezinte mai curând pe frațele sau sora mai mare, pe care ei erau geloși. Unul dintre acești subiecți, de altfel, un băiat de 10 ani, vorbindu-i analistului său despre frații mai mari, s-a încurcat și a spus: „Cei mai mici decât mine“.

În șase cazuri, răspunsurile subiecților nu corespundeau cu comportamentul lor. Trei dintre aceste cazuri, citate mai sus, aveau un comportament normal, dar au dat răspunsuri neașteptate, iar celelalte trei aveau un comportament nevrotic, dar au dat răspunsuri normale. Era vorba despre un copil de patru ani și de doi adulți care prezentau semne de retard mintal. La copil, acesta nu era însoțit de niciun simptom nervos important, dar la adulți era vorba despre nevroză. Totuși, răspunsurile lor au fost foarte puțin semnificative. Una dintre bolnave, o femeie de 50 de ani, care avea o nevroză de menopauză cu agitație și angoasă, a dat răspunsuri deosebit de circumspecțe și argumentate. Doar răspunsurile la fabulele despre *plimbarea cu tatăl* și *înmormântare* ne-au permis să presupunem un conflict de origine oedipiană. La fabula despre *plimbarea cu tatăl* ea a răspuns: „Mama este geloasă că fata a simțit plăcere cu tatăl. Nu ar trebui să răspund asta, pentru că nu este bine, mi-e frică de ce o să gândiți despre mine cu un astfel de răspuns!“ Și la fabula despre *înmormântare*: „Este mama“, în timp ce, în realitate, tocmai își pierduse tatăl. Această bolnavă a fost vindecată printr-un tratament bazat pe odihnă și barbiturice, și nu prin psihoterapie. În celălalt caz de adult, o tânără de 20 de ani, răspunsurile au fost absolut banale și dovedesc doar retardul subiectului. (Într-adevăr, la vârsta de 12 ani, testul Binet evidențiasse doi ani și jumătate de retard.)

Această tânără prezintă tulburări de caracter: este foarte geloasă, fără motive reale, pe sora ei mai mică și dovedește o ostilitate puternică față de mamă. Medicul psihiatru care a examinat-o a diagnosticat-o cu tulburări nevrotice de caracter și i-a recomandat separarea de familie.

Dar acest eșec nu are mare importanță, deoarece este vorba despre doi adulți de nivel intelectual inferior. Am observat că subiecții cu retard aveau dificultăți în a se identifica cu eroii fabulei. Realitatea concretă li se impune mai puternic decât fabulele. Le-a fost imposibil să răspundă la întrebarea despre *frică*. Au declarat toți trei, la fel cu un copil de 5 ani, ușor retardat: „Nu îi este frică, spune asta fără să știe de ce.“ Ceea ce nu înseamnă că ei nu cunosc frica, ci că probabil întrebarea este prea vagă pentru ei și că nu pot elabora o formă simbolică exprimându-și astfel angoasa. Copilul de 4 ani, citat mai sus, a răspuns corect la toate fabulele, cu excepția celei despre *frică*. A spus: „Nu-i este frică băiețelului, nu-i este frică mie!“ Și totuși, la fabula despre *visul urât*, a dat următorul răspuns: „Văzuse un băiețel și îi era frică.“ (De ce îi era frică să vadă un băiețel?) „Pentru că băiețelul voia să se distreze pe jos și erau lupi în grădină și lupii îți interzic să te joci pe jos.“ Acest răspuns arată un sentiment de culpabilitate care se traduce prin frică și care este probabil în legătură cu răspunsul la fabula despre *obiectul confecționat*: „Îl va păstra pentru el, este păcat să dai.“ Copilul n-a putut să îl exprime în răspunsul la fabula despre *frică*.

Trebuie păstrată o rezervă în ceea ce privește răspunsurile simbolice ale adulților inteligenți, pe care le-am citat în rezultatele noastre, deoarece acești adulți nu aveau cunoștință despre conținutul analitic al fabulelor și despre scopul pe care noi îl urmăream. Dacă au făcut efortul de a răspunde sincer este pur și

simplu pentru că le-am cerut asta și au vrut să ne facă acest serviciu. Situația ar fi putut fi alta dacă ar fi avut de-a face cu un psihanalist căruia să i se adreseze. De altfel, psihanalistii pentru adulți nu au nevoie de acest procedeu pentru a cunoaște complexe pacienților lor; dacă am relatat aceste observații, este pentru că am fost impresionați să vedem că răspunsurile acestor adulți corespundeau complexelor pe care noi le presupuneam.

Ne pare că acest test confirmă legile simbolului, formulate de psihanaliză.

Răspunsurile obținute prin intermediul fabulelor cu conținut psihanalitic nu par să se raporteze la dezvoltarea genetică a copilului (aceasta începând cu vârsta de 3 ani), ci mai curând la reacții individuale legate de complexe.

În același timp, ni se pare foarte util de văzut dacă aplicarea acestui test la o scară mai mare poate da indicații exacte despre evoluția afectivității infantile. Așteptând acest lucru, aceste fabule ni se par a fi utile nu numai psihanalizatorilor de copii, care s-ar putea servi de ele pentru a preciza rapid complexe bolnavilor lor, ci și părinților și educatorilor care, sfătuiți și avertizați de către analist, vor ști să își adapteze metoda fiecărui caz și, de seori, să prevină instalarea unei nevroze.

PARTEA A DOUA

Studiu experimental asupra fenomenelor de rezistență în psihanaliza copilului

Introducere

În prima parte a lucrării noastre, am expus o nouă metodă de stabilire a diagnosticului psihanalitic prin intermediul a șase scurte fabule simbolizând fiecare, un complex fundamental și cuprinzând o întrebare. Astfel, i-am oferit subiectului un stimul simbolic, iar răspunsul era dat în aceeași sferă: la stimul indirect, răspuns indirect. Așa cum am spus la început, în ultimii ani au apărut și alte metode de depistare a complexelor la copii. Fiecare dintre ele reprezintă un test afectiv, util psihanalistilor. Totuși, dacă le examinăm de aproape, realizăm că, oricât de ingenioase ar fi, au fost elaborate oarecum la întâmplare. Tocmai această întâmplare am dorit să o eliminăm în metoda fabulelor. În loc să plecăm de la istorioare inventate fără un plan exact, am încercat să ne construim fabulele după marile scheme ale doctrinei freudiene. Fiecare fabulă, prin structura sa, trebuia să cuprindă una dintre situațiile complexelor descoperite de Freud. Această metodă prezenta dublul avantaj de a fi mai riguroasă, deoarece era inspirată dintr-o teorie științifică, și de a constitui, pe de altă parte, un excelent contraargument la amintita teorie. De altfel, dacă doctrina complexelor a lui Freud era exactă, transpunerea principiilor într-un material experimental trebuia să se dovedească fructuoasă.

În acest caz, controlul probei fabulelor se făcea automat. Toți, persista o îndoială referitoare la valoarea răspunsurilor subiecților. Ce criteriu să folosim pentru a verifica dacă un răspuns denota cu adevărat un conflict sau era mai curând produsul imaginației copilărești? Într-adevăr, fabulele nu sunt decât un material verbal. Și noi știm din lucrările psihologilor, și în special din cele ale lui Piaget, cât de puțin aptă este gândirea copilului de a opera cu datele pur verbale. Dar, chiar dacă proba noastră nu se bazează pe elemente concrete, estimăm că din acest motiv nu este mai puțin potrivită mentalității infantile, deoarece este constituită din simboluri. Or, prima formă de gândire care apare la copil este o formă simbolică, chiar presimbolică, semnificatul participând la semnificat și confundându-se cu acesta. Începând cu vârsta de trei sau patru ani, copilul se interesează, uneori foarte viu, de fabule. Datorită egocentrismului acestei vârste, el asimilează propriului Eu faptele și gesturile eroului sau se identifică cu acesta. Absorbția și identificarea se amestecă strâns în urma lipsei de diferențiere a punctelor de vedere. Atunci când copilul suferă de un complex, își proiectează schemele afective asupra eroului fabulei corespunzătoare complexului său. Și re trăiește cu intensitate sentimentele care s-au agitat în inconștientul lui și care au constituit conflictul lui actual. În cursul anchetei noastre, am realizat că aplicarea fabulelor reprezenta mai mult decât un simplu test al afectivității. Prin simbolismul lor determinat, ele reactivau pe moment complexe subiectului și îi permitau uneori acestuia să își elibereze conflictul și să se simtă ușurat.

În acest sens, putem spune că reacțiile subiecților la fabule nu sunt doar un joc zadarnic al imaginației, ci că ele răspund unor sentimente și tendințe profunde ale inconștientului. Evident, cel

mai bun contraargument ar fi fost psihanalizarea subiecților supuși testării și, prin intermediul metodei asociațiilor libere aplicate adulților și tehnicilor jocului aplicate la copii, s-ar fi aflat răspunsul la întrebarea dacă aceștia prezentau o fixație la complexul indicat de fabulă. Dar, din motive lesne de înțeles, ne-a fost imposibil să-i supunem unei analize propriu-zise pe toți cei 65 de subiecți examinați prin metoda noastră. Ne mai rămânea deci, drept singur criteriu obiectiv de validare a acestui test, observarea comportamentului subiectului. Conduita subiectului era în corelație cu reacția simbolică provocată de o anumită fabulă? Pentru a afla acest lucru, am notat în legătură cu fiecare subiect toate informațiile pe care le-am putut obține despre el și l-am observat noi înșine în diferite ocazii. În fine, în afara comportamentului, am făcut apel, când era vorba despre adolescenți, și la introspecția subiectului. După fiecare examinare, am avut un moment de conversație liberă și am notat cu cea mai mare precizie confidențele pe care unii au avut bunăvoința să ni le facă. După care am comparat aceste date atât cu răspunsurile date la fabule, cât și cu datele despre comportament. Rezultatele astfel obținute au fost convingătoare. Subiecții care manifestaseră, în răspunsurile date la fabule, o reacție afectivă exagerată prezentau cu toții, în conformitate cu conduita sau confidențele lor, un complex corespondent.

Dar cel mai bun control al metodei a fost realizat de colegii noștri psihanalisti din serviciile medico-pedagogice, care utilizează fabulele în mod constant. Aceștia și-au putut consulta mișcările bolnavi și verifica astfel dacă în cursul investigației psihanalitice se regăseau cu adevărat complexe descoperite prin metoda fabulelor. În conformitate cu declarația lor, confrunțarea a fost decisivă pentru metoda noastră, iar acest lucru a con-

stituit o încurajare prețioasă pentru continuarea cercetărilor, cu scopul de a face din psihanaliză o știință din ce în ce mai experimentală.

Problema pe care o vom studia în a doua parte a acestei lucrări este *studiul experimental al fenomenelor de rezistență în psihanaliza infantilă*. Înainte de a aborda nucleul problemei rezistenței din perspectivă experimentală, ținem să facem observația că există o rezistență cauzată fie de atitudinea copilului, fie de cea a examinatorului. Într-adevăr, se întâmplă ca unii copii să se afle într-o stare de rezistență chiar dinainte de a sosi la examinare. Este evident că, în acest caz, dacă psihologul nu a suspectat nimic sau nu a știut să învingă rezistența, copiii se cantonează într-o atitudine școlară și răspund nu în conformitate cu inconștientul lor, ci astfel încât să placă adultului și să scape de o investigație care le displace. Subiecții care adoptă o atitudine negativă la începutul examinării sunt deseori copii pe care niște părinți lipsiți de tact, ca să nu spunem mai mult, i-au amenințat cu „doctorul sau domnișoara care te va interoga și va vedea cât ești de rău!”

Alți copii suferă de un intens sentiment de vinovăție și orice întrebare din partea examinatorului este interpretată ca o investigație a greșelii, a „păcatului”, chiar dacă ea este pusă sub forma jocului simbolic. Un alt grup de copii reticenți este constituit din copii care au cunoscut deja mai mulți psihologi. Ei sunt obișnuiți cu tehnicile de investigație și știu că, prin aceste povestiri și întrebări, psihologul încearcă să îi facă să vorbească; acești mici nevrotici pregătesc dinainte, inconștient, un întreg sistem de apărare, care ia forma fie a indiferenței, fie a negativismului și care se traduce prin răspunsul simptomatic: „Nu știu... nu știu...” la toate întrebările.

În sfârșit, unii copii foarte fixați la mamă, care au regresat la un stadiu afectiv primitiv, suferă de o veritabilă xenofobie și se mențin într-o rezervă superioară sau angoasată, refuzând să-i răspundă celui pe care ei îl consideră un „străin” care vrea să îi separe de mama lor.

Pentru toți acești copii, înainte de a aplica testul în sine, psihologul trebuie să facă unele manevre de apropiere, fie jucându-se cu copilul, fie, dimpotrivă, atacând frontal problema pentru care el a fost adus. Anumiți copii, într-adevăr, sunt foarte sensibili la această dovadă de deschidere și îi răspund prin încredere.

Există o întreagă serie de tehnici de punere în mișcare, care variază în funcție de atitudine, de genul de rezistență a copilului, de gradul de angoasă și de vârstă. Dar nu este momentul să discutăm despre asta în această lucrare. Am vrut doar să le atragem atenția psihologilor asupra câtorva forme de rezistență de care se pot lovi în timpul examinărilor psihanalitice.

Am enumerat rezistențele provenind de la copil, în situațiile în care atitudinea examinatorului a fost corectă. Să vedem acum erorile pe care le poate comite examinatorul și care creează rezistențe la copil. Ele sunt produse, cel mai des, de dorința de a se grăbi pentru a obține rezultate pozitive. Pentru aceasta, psihologul neglijează demersurile preliminare, care sunt deseori esențiale pentru o terapie de succes, și atacă încă de la început miezul problemei, foarte sensibil pentru copil. Lăsând la o parte câteva cazuri de copii mai puțin sensibili și alte câteva pentru care un astfel de șoc este potrivit, este inutil să spunem câte eșecuri înregistrează un psiholog prea grăbit. În ceea ce privește fabelele, eroarea care trebuie evitată este de a vrea să profiți prea repede de complexe cvasicerte descoperite în răspunsurile su-

82 bieților și de a trece prea repede de la planul simbolic la planul realității punând întrebarea „Și tu?”. Copiii care își mărturisesc prea ușor angoasa, gelozia sau agresivitatea sub acoperirea simbolului retrag tot ceea ce tocmai au spus, imediat ce te adresezi Eului lor, apoi este foarte dificil să le distrugi neîncrederea vigilentă. O altă greșală este cea de a merge prea departe cu întrebările și de a propune răspunsuri care depășesc ceea ce este dispus să ofere subiectul. Chiar dacă psihologul presimte că sugestia pe care vrea să o facă merge în sensul răspunsului subiectului, el trebuie să știe să se abțină în toate cazurile în care sentimentul de vinovăție este intens sau copilul este angoasat. Deoarece, atunci când subiectul realizează că a fost „cîtit” prea bine, i se face frică și se sperie de această conștientizare tacită a sentimentelor sale profunde. El răspunde acestei angoase printr-o rezistență care îl conduce dincolo de punctul din care a plecat. Uneori chiar, el își transformă răspunsul inițial în contrariul său.

Psihologul care utilizează metoda fabulelor trebuie deci să nu se încreadă în ușurința sa și în succesele obținute prea rapid. Această metodă nu trebuie să constituie un simplu test de afectivitate aplicat, într-o manieră stereotipă, tuturor cazurilor, ci să devină o metodă clinică, cu toate atributele pe care le implică această expresie: îndemănare, suplețe și prudență.

Dar să revenim la problema rezistenței intrinseci, care este inerentă oricărui tratament psihanalitic. În timp ce ne interogăm subiecții pentru a elabora testul fabulelor, ne-a venit ideea să studiem această problemă cu o tehnică specială. Au fost trei observații care ne-au incitat la o astfel de cercetare. În primul rând, ne-am dat seama foarte rapid că anumiți subiecți care prezentau un conflict aveau dificultăți în a răspunde la fabu-

83 la corespunzătoare conflictului lor și că tăceau mult timp înainte de a răspunde. Apoi, un fapt minor ne-a atras și mai mult atenția asupra fenomenului de rezistență. Un băiețel de 7 ani, René, răspunsese la fabula despre *frică*: „Băiatului îi este frică să traverseze strada pentru că a văzut un om care vrea să îl omoare.” Pentru a vedea dacă răspunsul lui este constant, l-am interogat din nou săptămâna următoare și am început astfel: „Vorbește-mi despre acest băiețel căruia îi este frică.” Copilul a înțeles: „Vorbește-mi despre frica ta” și s-a ridicat angoasat, aproape strigând: „Nu, domnișoară, nu, domnișoară, nu mie mi-e frică, nu mie!” L-am îmbărbătat, spunându-i: „Dar nu, nu ție ți-e frică, băiețelului din poveste îi este frică.” A scos un suspin de ușurare și s-a așezat din nou, spunând: „Ah, da, este băiețelul din poveste.” Iar noul lui răspuns a fost identic cu primul: „Băiatului îi este frică să traverseze strada pentru că a văzut un om care vrea să îl omoare.” Or, acest copil prezenta o ușoară stare agorafobică și îi era teamă să traverseze strada. Frica lui exprima evident un atașament special față de mamă, atașament intensificat de o separare. Dar nu îi era posibil să recunoască faptul că „băiețelul căruia îi era frică” era el însuși, deoarece aceasta însemna să fi acceptat o culpabilitate refulată în inconștient, de care Eul lui nu se simțea responsabil. De aici, apărarea lui vehementă. În sfârșit, un psihanalist ne-a comunicat răspunsurile unui băiat de 11 ani care, în momentul în care a fost supus testului, se afla într-o stare de rezistență. Or, în răspunsurile sale au apărut aceleași reacții ca și în analiză.

Când i-am împărtășit ideea acestui studiu domnului dr Heinz Hartmann din Viena, acesta a găsit-o interesantă și susceptibilă de a aduce o contribuție nouă la problema generală a rezistenței

84 în psihanaliză. Așadar, ne-a încurajat mult să experimentăm. Este de la sine înțeles că punctul de vedere în care ne-am plasat pentru a studia această problemă diferă de cel al curei psihanalitice: este un punct de vedere clinic și experimental.

Pentru a stabili bine cadrul experimentului nostru, trebuie să spunem câteva cuvinte despre semnificația generală a rezistenței în psihanaliză.

Încă de la începutul activității sale psihanalitice, Freud s-a lovit de un fapt uimitor și paradoxal la o primă abordare. Bolnavii care veniseră la el în mod spontan, pentru a-i cere vindecarea simptomelor, opuneau acestei vindecări un mecanism de apărare, și aceasta pe toată durata curei. Freud descrie acest fenomen într-una dintre primele sale cărți, „*Introducere în psihanaliză*“:

„Pentru a înainta în înțelegerea nevrozelor, avem nevoie de noi experiențe și facem două dintre acestea. Ambele foarte ciudate și, la timpul lor, foarte surprinzătoare.[...]”

În primul rând: atunci când acționăm în direcția vindecării unui bolnav, a eliberării lui de simptomele suferinței sale, acesta ni se opune cu o rezistență aprigă, încăpățânată, păstrată pe tot parcursul tratamentului. [...] Bolnavul produce toate fenomenele unei rezistențe, fără a o recunoaște ca atare, și este deja un mare succes atunci când l-am făcut să accepte acest punct de vedere și să țină seama de el.”³

De atunci, toți psihanalistii au recunoscut la unison acest fapt fundamental, de care se lovesc în tratamentul psihanalitic. Uneori, apărarea se manifestă într-o modalitate ușor de recunoscut, alteleori ea este mai dificil de depistat. În orice caz, ea ia forme uimitor de variate și subtile, care cer din partea analistului o atenție vigilentă, pentru a dejuca toate aceste șiretlicuri ale incon-

³ Sigmund Freud — *Opere X, Introducere în psihanaliză*, Editura Trei, București, 2004, pag. 280.

știentului, condiție absolută a succesului. Vedem astfel că fenomenul rezistenței este un fenomen de ordin general, determinat de un proces inconștient, comun tuturor nevroticilor. Dar putem să ne întrebăm care este cauza acestei apărări pe care bolnavul o opune schimbării de atitudine pe care psihanalistul încearcă să o aducă prin tratament. Maestrul vienez a fost cel căruia i-am cerut definiția rezistenței, definiție care, în structura sa generală, nu a fost modificată de când a fost formulată de Freud în 1922:

„În ce fel ținem cont de observația că bolnavul se apără atât de energic împotriva înlăturării simptomului său și a stabilirii unui curs normal în procesele sale psihice? Ne spunem că acum am ajuns să intuim existența unor forțe puternice, care se opun unei schimbări a stării; trebuie să fie aceleași care la vremea lor au forțat apariția acestei stări. În formarea simptomului trebuie să se fi petrecut ceva pe care să îl putem reconstrui acum din experiențele noastre la dizolvarea simptomului. Știm deja, din observațiilor lui Breuer, că existența simptomului are drept premisă faptul că un proces psihic oarecare nu este dus până la capăt, în manieră normală, astfel ca el să poată deveni conștient. Simptomul este un substitut pentru ceea ce nu a mai avut loc acolo. Acum știm în ce loc putem așeza efectul presupus. O opoziție puternică trebuie să se fi ridicat împotriva pătrunderii în conștiință a procesului psihic în chestiune; de aceea el a rămas inconștient. În calitate de inconștient, el a avut puterea de a forma un simptom. Aceleași efort se opune, în timpul tratamentului psihanalitic, încercării de a transpune din nou inconștientul în conștiință. Acest lucru este resimțit ca rezistență. Procesul care ne este pus în evidență ca rezistență va primi numele de *refulare*. [...]”

Cea mai primitivă reprezentare a acestui sistem este cea mai comodă pentru noi, anume cea spațială. Comparăm deci sistemul inconștientului cu o anticameră mare, în care se înghesuie mișcărilor psihice, ca niște ființe individuale. De această anticameră se învecinează o a doua, mai îngus-

86 tă, un fel de salon, în care se află și conștiința. Dar la trecerea dintre cele două încăperi se află la post un paznic, care examinează mișcările psihice, le cenzurează și nu le lasă să intre în salon, atunci când nu îi convin. Ve-deți imediat că nu este mare diferență dacă paznicul respinge o mișcare psihică deja din pragul ușii sau dacă o dă afară după ce a apucat să intre în salon. Este vorba aici numai despre gradul său de vigilență și despre capacitatea lui de a o recunoaște din timp. Dacă menținem această imagine, ne putem dezvolta în continuare terminologia. Mișcările care se află în anticamera inconștientului se sustrag privirii conștiinței, care se află doar în altă cameră; ele trebuie să rămână la început inconștiente. Dacă ele s-au înghesuit deja pe ușă și au fost respinse de paznic, înseamnă că sunt incapabile să devină conștiente; spunem despre ele că sunt *refulate*. Dar nici mișcările pe care paznicul le-a lăsat să treacă de prag nu devin din această cauză cu necesitate și conștiente; ele reușesc să devină conștiente numai dacă reușesc să atragă asupra lor privirea conștiinței. Numim de aceea, pe bună dreptate, această a doua cameră sistemul *preconștientului*. Conștientizarea, faptul că un lucru devine conștient, își păstrează atunci sensul pur descriptiv. Pentru o mișcare individuală, soarta refulării constă însă din aceea că nu este lăsată de către paznic să iasă din sistemul inconștientului și să intre în cel al preconștientului. Este același paznic cu care am făcut cunoștință în calitate de rezistență atunci când am încercat să suspendăm refularea, prin tratamentul psihanalitic.”⁴

Acest exemplu ne ilustrează imagistic raporturile dintre rezistență și refulare. Două fenomene strâns legate și inseparabile.

Imediat, au apărut numeroase articole pe acest subiect, dintre care cele mai importante: Hermann Nunberg, capitolul despre rezistență din *Allgemeine Neurosenlehre* („Știința generală a

⁴ Sigmund Freud — *Opere X, Introducere în psihanaliză*, Editura Trei, București, 2004, pag. 288–289.

nevrozelor”), Hugo Staub, „Technique de la psychanalyse de la résistance et du caractère” („Tehnica psihanalizei rezistenței și caracterului”), urmată de: „A propos de la communication de M. Staub” („În legătură cu comunicarea dlui Staub”) de dr Loewenstein, dr Laforgue și dr Odier (*Revue française de psychanalyse*, VII, 1934). În sfârșit, o lucrare a lui Wilhelm Reich, pe care Staub îl citează în articolul său, în care autorul analizează o serie de cazuri nereușite și expune cauzele eșecurilor sale. Atât timp, spune el în concluzie, cât pacientul se află în stare de rezistență, nu servește la nimic să interpretezi conținutul asociațiilor lui, chiar dacă bolnavul acceptă în aparență aceste interpretări. Dacă vrem ca analiza să ajungă la un bun sfârșit, trebuie mai întâi reduse rezistențele. În articolul său, Staub ajunge la aceeași concluzie ca și Reich: „Atât timp cât o interpretare a rezistențelor va mai fi necesară sau doar posibilă, va trebui evitată orice interpretare a sensului și conținutului asociațiilor. Toți psihanaliztii de renume, cum ar fi dr Odier, dr Hartmann, dr de Saussure, au adoptat această regulă, cu câteva excepții. Într-adevăr, dr Laforgue, care a tratat cele mai importante articole ale problemei rezistenței, nu se aliniază complet acestei păreri, deoarece el mizează încă mult pe coeficientul personal al fiecărui analist și al bolnavului, acesta din urmă reacționând diferit în funcție de temperamentul și experiența analistului, care determină în general mersul tratamentului.

Dar în cazul analiștilor de copii? Aici, în ceea ce privește rezistența, bibliografia se reduce la foarte puține lucruri, aproape la zero, iar pasajele referitoare la formele de apărare pe care analiza le pune în joc la copii trebuie căutate în articole generale. Totuși, trebuie menționată lucrarea Annei Freud: *Das Ich und die Abwehrmechanismen* („Eul și mecanismele de apărare”), unde

88 aceasta, așa cum o indică titlul, tratează mecanismele de apărare a Eului. Conform Mariei Bonaparte, autoarea „concepe angoasa ca îmbrăcând trei modalități principale, în același timp aceste trei modalități trimițând la reacția organismului în fața unui pericol real.” Anna Freud vede trei feluri de angoasă, care sunt trei feluri de mecanisme de apărare: „Este de la sine înțeles că angoasa reală emană de la un pericol real și că semnalul pericolului, care este însăși această angoasă, este justificat. Angeloasa de conștiință este angoasa interiorizată, foarte real fundamentată, pe care o dovedește copilul în fața educatorului său, criminalul în fața judecătorului. În fine, angoasa în fața instinctului apare, de asemenea, foarte fundamentată real și social, atunci când o concepem ca pe o angoasă în fața pericolului tentației crimei, implicând pedeapsa.”⁵

În aceste concepții foarte interesante, Anna Freud tratează problema rezistenței dintr-un punct de vedere bio-psihologic, în timp ce cercetarea care ne interesează pleacă de la un punct de vedere fenomenologic. În același timp, toți analiștii de copii sunt de acord asupra acestui aspect, conform căruia rezistența se întâlnește atât la copii, cât și la adulți. Dr Sophie Morgenstern scrie: „Tehnica psihanalizei copilului are în comun cu psihanaliza adultului două puncte foarte importante, și acestea sunt transferul și rezistența, acești doi pivoți în jurul cărora se învâрте munca noastră. De echilibrul acestor doi factori depinde progresul sau oprirea tratamentului și este meritul psihanalistului când utilizează abil aceste două motoare.”⁶

⁵ Marie Bonaparte, „Vues paléobiologiques et biopsychiques” („Opinii paleobiologice și biopsihice”), *Revue française de psychanalyse*, LX, 1936.

⁶ Dr Sophie Morgenstern, „La Psychanalyse infantile et son rôle dans l'hygiène mentale” („Psihanaliza infantilă și rolul acesteia în igiena mentală”), *Revue française de psychanalyse*, IV, 1930–31.

Anna Freud, expunându-și ideile remarcabile asupra tehnicii psihanalizei copilului, atinge indirect problema rezistenței. Mai întâi ne face să remarcăm tocmai faptul că „apelul la psihanaliză nu pornește niciodată de la micuțul pacient, ci întotdeauna de la părinți sau de la mediu și, în al doilea rând, că în multe cazuri copilul nu dovedește nicio suferință, nicio tulburare, doar cei din jur suferă din cauza simptomelor sau a comportamentului său. Astfel, tot ceea ce pare indispensabil în situația adultului lipsește în cea a copilului: conștiința bolii, decizia personală și voința de a se vindeca.”⁷

Este evident că, aceste condiții inițiale fiind absente în analiza copiilor, rezistența profită. Copilul s-ar putea cantona într-o atitudine de opoziție față de analist, în special dacă este adus cu forța de părinți. Furia resimțită din cauza acestei obligații pe care nu o înțelege se va reporta asupra analistului, care va trebui să găsească mijloacele adecvate pentru a transforma această apărare inițială într-o dispoziție mai favorabilă. Anna Freud utilizează o tehnică originală, care pare să-i fi adus succese incontestabile. Înainte de a începe analiza propriu-zisă, ea petrece un timp mai mult sau mai puțin lung, în funcție de atitudinea copilului — mai mult sau mai puțin favorabilă analizei —, pentru a-i trezi micuțului pacient sentimentul că ceva nu este în regulă cu el și că ea este acolo pentru a-l ajuta. Felul în care ea se poartă variază cu fiecare copil, dar există trei modalități fundamentale: 1. aceea de a se alia cu copilul împotriva anturajului, în maniera lui Aichorn; 2. aceea de a se alia cu Eul conștient împotriva părții bolnave a personalității copilului; 3. de a provoca o sciziune în Eul intim al copilului, astfel încât acesta să se opună simp-

⁷ Anna Freud, „Introduction à la psychanalyse des enfants” („Introducere în psihanaliza copiilor”), *Revue française de psychanalyse*, IV, 1930–31.

tomului său, în loc să îl supraestimeze. Prin aceste trei modalități, ea atinge același scop: conștientizarea stării de boală și provocarea dorinței copilului de a se vindeca. În acest moment, începe analiza propriu-zisă.

Remarcăm că acest „dresaj” pentru analiză constă esențial din reducerea apărărilor primare și spontane, puse în joc de copil pentru a scăpa de orice intervenție care ar putea modifica starea în care se află. Aceasta nu înseamnă că, odată ce Eul este de acord cu psihanaliza, nu mai există rezistență. Dar este posibil ca rezistențele copiilor să fie mai puțin tenace decât cele ale adulților, Eul copiilor fiind mai puțin evoluat decât cel al adulților. Așa pare că gândește Melanie Klein: „Suntem deseori surprinși de ușurința cu care interpretările noastre sunt acceptate pe moment de către copii. Motivul pentru care acest proces este diferit de cel întâlnit în analizele de adulți este că, în anumite straturi din psihicul copilului, există o comunicare mai ușoară între conștient și inconștient; deci, este mult mai ușor să treci de la unul la altul.”⁸

Această ușurință cu care copilul acceptă interpretările analistului nu este în realitate decât o aparență, mai ales că ea permite reluarea jocului întrerupt de o rezistență superficială. Dar curând, ne spune Melanie Klein, „întâlnim rezistențe și atunci condițiile nu mai sunt facilitate de ceea ce s-a întâmplat deja. Dimpotrivă, avem de luptat cu cele mai mari dificultăți. Acesta este în mod special cazul atunci când ne lovim de sentimentul de culpabilitate.”⁹

Astfel, tehnica psihanalizei copilului diferă și trebuie să difere de tehnica obișnuită, deoarece ea ține cont de structura psiho-

⁸ Melanie Klein, „Les Principes psychologiques de l'analyse infantile” („Principiile psihologice ale analizei infantile”), *Revue française de la psychanalyse*, IV, 1930-31.

⁹ *Ibid.*

logică a copilului. Analistul de copii, ca și analistul de adulți, trebuie să utilizeze faptele de transfer și de rezistență, să țină cont de refulare, de pulsuni și să încerce să regăsească traumatismul inițial care a cauzat nevroza.

Am spus deja cât de rare sunt lucrările care tratează rezistențele la copii, dar știm că această problemă prezintă o importanță la fel de mare, atât în analiza copiilor, cât și în orice altă analiză. Și dacă această problemă nu a fost tratată mai deosebit de psihanalistii de copii, în ciuda interesului ei, este pentru că psihanaliza copilului este încă tânără, că ea a trebuit să se creeze taionând o tehnică potrivită. De asemenea, pentru că lucrările liderilor ei s-au ocupat mai întâi de structura mentală a copilului. Ni s-a părut deci că exista o lacună, lacună pe care am încercat, imperfect, să o completăm. Scopul cercetării noastre a fost înainte de toate științific și teoretic: studierea formelor de apărare la copiii nevrotici și variațiile lor în funcție de tipul psihologic și vârsta subiectului. Dar am mai avut și un scop practic: să facem, din rezultatele obținute, deducții pedagogice. În același timp, ținem să specificăm clar că acest ultim scop este secundar.

Metoda

Tehnica de care ne-am servit pentru studiul problemei este o tehnică experimentală. Utilizarea experimentării propriu-zise în psihanaliză pare imposibilă la prima vedere deoarece, așa cum bine zice dr Flournoy: „Procedeele experimentale, atât de fecunde atunci când este vorba de măsurarea memoriei, atenției, nivelului intelectual, într-un cuvânt a aptitudinilor, nu sunt favorabile investigării afectivității și sentimentelor; ele incomodează, chiar, exprimarea spontană și împiedică cu atât mai mult descoperirea dinamismului acesteia.” Și adaugă: „În fața opțiunii de a renunța la orice dispozitiv experimental, psihanaliza a reușit cu toate acestea să supună fenomenele — printre care transferul, în toate variațiile lui — unei observații riguroase, chiar să le facă să dispară sub ochii investigatorului, ceea ce echivalează cu o adevărată experimentare.”¹⁰

Ar părea deci curajos să încercăm să studiem, printr-un procedeu experimental, formele de rezistență la copii. Dar cum prima noastră încercare de a aplica metoda testelor în psihanaliză a dat rezultate pozitive, am fost încurajați să perseverăm în

¹⁰ Henri Flournoy, „Le Caractère scientifique de la psychanalyse” („Caracterul științific al psihanalizei”), *Revue française de la psychanalyse*, V, nr. 2, 1932.

această nouă direcție. Într-adevăr, după cunoștința noastră, nu există decât câteva lucrări care relatează experimentele realizate în domeniul psihanalizei, experimente servind toate la demonstrarea validității simbolisticii freudiene¹¹. Să adăugăm că aceste experimente au fost pe deplin edificatoare.

Metoda noastră constă în crearea artificială a unui fenomen de apărare la copil, pentru a-i studia forma. Este inutil de subliniat că această tehnică este total inofensivă și nu dăunează personalității copilului. Într-adevăr, am avut constant grijă să nu îl rănim, deoarece interesul copilului trebuie să treacă înaintea celui al unei cercetări tehnice.

Materialul pe care l-am folosit a fost format, așa cum am spus-o deja, din fabulele imaginate de noi pentru depistarea conflictelor la copiii nevrotici. Fiecare dintre aceste fabule simbolizează o situație amintind unul dintre stadiile prin care trece copilul înainte de a ajunge la stadiul „oblativității”: stadiul oral, de posesiune, falic — uretral, oedipian. Rezultatele primei noastre cercetări au dovedit că, în marea majoritate a cazurilor, din modul în care subiectul răspunde la fabule putem distinge conflictele de care suferă acesta. Plecând de la aceste fapte pozitive, ne-am întrebat cum ar reacționa subiectul dacă, după ascultarea răspunsurilor sale revelatoare, i-am explica ce semnifică fiecare dintre fabule. Copilul ar da același răspuns ca și prima dată, când nu cunoștea simbolistica povestirilor, sau și-ar modifica răspunsurile? Și, dacă am constata o modificare, în ce sens s-ar face

¹¹ Stjepan Betlheim și Heinz Hartmann, *Archiv für Psychiatrie* („Arhiva de psihiatrie”), 1924. Max Nachmansohn, *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie* („Revista pentru neurologie generală și psihiatrie”), 1925. Autori citați de Roland Dalbiez, *La Méthode psychanalytique et la doctrine freudienne* („Metoda psihanalitică și doctrina freudiană”), vol II, discuție.

94 aceasta? Toate modificările răspunsurilor s-ar face în conformitate cu un tip dat? Și, atunci când nu există schimbări, de ce ține acest lucru?

Pentru a realiza acest program de cercetare și a crea un proces de apărare, am utilizat următoarea tehnică: îl întrebăm pe copil dacă ar vrea să asculte niște povestioare și să răspundă la întrebările pe care i le punem: „Trebuie să răspunzi ce-ți trece prin minte, fără să te gândești dacă este un răspuns inteligent sau dacă așa trebuie să răspunzi.” Copilul acceptă și noi îl supunem examinării, notându-i cu grijă răspunsurile. Apoi îi spunem: „Este foarte bine ce ai răspuns, dar nu s-a terminat. Ai răspuns ce-ți trecea prin minte, așa cum ți-am cerut, acum o să-ți spun din nou fabulele și tu vei răspunde din nou ce-ți trece prin minte, doar că va exista o schimbare, și anume eu o să-ți spun ce putem vedea din răspunsurile pe care le dai povestioarelor. Și atunci când vei ști, vei putea să îți schimbi răspunsul, dacă vei vrea, dar nu ești obligat s-o faci, ești liber să răspunzi ce-ți trece prin minte, ca și prima dată, doar că, repet, înainte nu știai, iar acum știi tot ce se poate vedea din răspunsurile tale.”

Ni se pare că, prezentat astfel, testul nu poate să îl afecteze pe copil sau să îi dea impresia că l-am păcălit; aceasta este ceea ce am vrut să evităm cu orice preț, chiar și cu riscul de a ne rata obiectivul prin scutirea subiectului de responsabilitatea primului lui răspuns. Într-adevăr, niciunul dintre copiii examinați nu a fost tulburat de acest procedeu. Cea mai bună dovadă pe care o putem oferi este că majoritatea micuților ne-a mai cerut „alte povești”, iar cei mari s-au oferit să ni-i trimită pe prietenii lor mai mici. Astfel, pentru fiecare fabulă, am explicat foarte pe scurt semnificația. Apoi am spus din nou fabula și am notat

noul răspuns al subiectului. Și așa mai departe pentru fiecare fabulă.

Vom expune câteva exemple de comentarii referitoare la fabule, făcute copiilor. Le-am ales pe cele a căror semnificație ni s-a părut cel mai delicat de explicat copiilor (complexul de înțărare, al masculinității și feminității, dorința și frica de moarte, complexul Oedip).

Mielul 1 (complexul Cain). — „Mieluțul cel nou reprezintă sosirea unui frățior și vedem din răspunsurile copilului cum ar primi el un bebeluș care ar veni să îi ia locul. Astfel, dacă un copil răspunde: nu vrea să-și împartă laptele, că îl va bate pe mieluț și îl va alunga, ei, bine, cu un răspuns ca acesta putem crede că acelui copil nu îi place să își împartă mama cu un frate mai mic, că va fi supărat și va vrea să se răzbune. Dar dacă răspunde: va mânca iarbă pentru că s-a săturat de lapte și pentru că e corect să fie rândul micuțului, putem gândi că acel copil ar fi capabil să împartă și că ar avea sentimente bune față de fratele lui.”

Elefantul (complexul masculinității și feminității).

Pentru fete. — „În această fabulă a fost ales elefantul, deoarece este foarte puternic și poate face multe lucruri cu trompa lui. Și cine este puternic în viață? Bărbații și băieții. Or, se întâmplă de multe ori ca fetițele să dozească mult să fie și ele la fel de puternice și să poată să facă tot ceea ce sunt capabili să facă băieții, și sunt triste pentru că nu sunt ca ei. Acestea răspund: nu mai are trompa. Ceea ce vrea să spună: elefantul fetiței a devenit ca ea, nu mai are forță. Dar sunt și altele care sunt foarte mulțumite așa cum sunt, și acestea răspund cu totul altceva: și-a schimbat locul, și-a schimbat culoarea etc.”

Pentru băieți. — Începutul rămâne același, apoi, în loc de a continua spunând: „Fetițele doresc să fie băieți”, spunem: „Se întâmplă ca, dintr-un anu-

mit motiv, băieții care sunt foarte mândri de forța lor să o piardă odată și să devină la fel de slabi ca și o fată. Atunci aceștia răspund: elefantul nu mai are trompa, adică: nu mai are forță. Ceilalți băieți, care nu s-au gândit niciodată la asta, își imaginează o altă schimbare: și-a schimbat pielea, și-a schimbat locul, a crescut.”

Înmormântarea (a dori moartea cuiva sau, dimpotrivă, a-i fi frică de ea). — „Nu știi dacă ai remarcat deja că, atunci când suntem supărați pe cineva, spunem: Oh, nu mai vreau să îl văd. Ei bine, înmormântarea înseamnă că această dorință s-a realizat, că nu vom mai revedea acea persoană.” Copilul încuviințează și continuăm: „Ei bine, dacă un copil răspunde că este tatăl sau mama, ne putem gândi că este poate supărat dintr-un anumit motiv pe tată sau pe mamă. Sau, dimpotrivă, pentru că, în fundul sufletului, îi este teamă ca o persoană pe care o iubește foarte mult să nu moară, adică să nu îl părăsească, poate tatăl, mama sau fratele lui. Dar dacă nu este nici supărat și nici nu îi este teamă pentru nimeni, va răspunde numind o persoană în vârstă, de exemplu bunicul sau bunica, sau o persoană care îi este indiferentă.”

Pentru micuții care nu au noțiunea morții, o înlocuim prin conceptul de călătorie undeva departe.

Plimbarea cu tatăl sau cu mama (complexul Oedip). — „Se întâmplă ca fetițele să își iubească atât de mult tatăl, încât vor să îl păstreze doar pentru ele. Uneori, chiar, nu vor nici măcar să îl împartă cu mama. Atunci, aceste fetițe răspund că mama este supărată pe ele din cauza plimbării pe care ele au făcut-o singure cu tatăl. Dar sunt și alte fetițe care își iubesc la fel de mult tatăl, dar care nu vor să îl țină doar pentru ele, ele știu bine că el este și al mamei. Apoi, ele cred că mama s-a schimbat la față pentru că a avut mult de lucru acasă sau pentru că le pregătește o surpriză etc.”

Explicațiile au fost aceleași pentru toți subiecții, dar au variat ca formă în funcție de vârstă. Pentru cei mici, trebuia insistat asupra faptului că răspunsul pe care urmau să îl pună în gura eroului fabulei putea să semnifice propria lor reacție. Aceste comentarii se mișcă exclusiv în sfera simbolică. Deoarece prima reacție fusese provocată de un stimul simbolic, era mai corect să rămânem în aceeași sferă în momentul în care era vorba să suscităm o a doua reacție. Ați putea să vă întrebați pe ce criterii ne-am bazat pentru a ne convinge că aceste simboluri reprezentau chiar niște fapte posibile și nu erau doar niște pure imagini fără conținut afectiv. Psihanaliștii nu se folosesc decât în subsidiar de metoda simbolică, principalul lor instrument de lucru sunt asociațiile libere. Totodată, ei au stabilit o întregă listă de simboluri tipice, care le servesc drept ipoteză de lucru. Realitatea acestor simboluri se deduce din frecvența și generalizarea apariției lor într-un anumit tip de complex, iar asociațiile de idei ale bolnavului sunt cele care demonstrează fundamentarea corectă a acestor simboluri. La copii nu este același lucru, deoarece, dată fiind structura lor mentală, ei sunt incapabili să asocieze liber, astfel încât să regăsească traumatismul inițial, dacă există vreunul. De asemenea, psihanaliztii de copii folosesc tehnica jocului simbolic, adică îi lasă pe copii să-și exprime, prin acțiunile ludice, viața afectivă și imaginativă. Este evident că nu totul este simbolic în jocul copiilor, că intervin în el elemente din realitate, imitații ale adultului, ca și scheme motorii. Dar acest lucru este secundar. Așa cum scrie doctorul Morgenstern: „Adevărata valoare a acestor jocuri este magică și se concentrează în sensul lor simbolic.”¹²

¹² Dr. Sophie Morgenstern, *Psychanalyse infantile, Symbolisme et valeur clinique des créations imaginatives chez l'enfant* („Psihanaliză infantilă, simbolismul și valoarea clinică a creațiilor imaginative la copil”), Editura Denoël.

În studiul nostru nu a fost posibil, din motive ușor de înțeles, să ne bazăm pe observarea pură a simbolurilor spontane ale copilului. Acesta este motivul pentru care am utilizat fabulele, care repetă pe un alt plan stările complexelor, descrise de Freud, și în care simbolul este reprezentat de situație, și nu de eroii poveștii. Într-adevăr, mielul ar putea fi înlocuit ușor cu un vițel sau un pisoi; la fel, trompa elefantului, ca simbol al potenței masculine, a fost uneori înlocuită cu fildeșii lui. Importantă este, repetăm, situația. Toți copiii cu un frate sau o soră mai mică au răspuns pozitiv sau negativ, ei au trebuit să asimileze afectiv schimbarea intervenită în viața lor. Iar fetița care descoperă diferența dintre sexe poate să o interpreteze ca pe o inferioritate, ca pe o nedreptate, și să rămână fixată la acest stadiu, să compenseze această pseudoinferioritate, sau să își accepte morfologia și să își dirijeze interesul asupra posibilităților sale feminine.

Am construit deci pe baza constituită de generalizarea stadiilor afective, reprezentate sub formă simbolică, și am plecat de la ideea că micuții vor intra cu ușurință în fabulă dacă aceasta va trezi în ei o schemă afectivă; dacă această schemă este asimilată, reacția este atunci banală, dacă nu este asimilată, reacția este neobișnuită. Constanța răspunsurilor ieșind din sfera obișnuită la copiii nevrotici și constanța răspunsurilor banale la copiii normali ne autorizează să credem că acest punct de vedere este corect. Pe de altă parte, seriozitatea cu care încercam să ne răspundă la fabule tinerele fete cultivate de 15 și 16 ani și băieții de 14 și 15 ani arată că aceste fabule fac apel, în cazul lor, la elemente care depășesc simpla imaginație.

Astfel, dacă putem conta pe test în ceea ce privește primul răspuns, este posibil să acordăm credit și celui de-al doilea răspuns și să presupunem că reacția de apărare provocată artificial

de metoda indicată este, pe plan simbolic, asemănătoare cu reacția de apărare în planul real, pe care subiectul o are în fața acestui gen de conflict.

De fiecare dată când a fost posibil, am încercat să aflăm dacă subiectul reacționa de obicei ca și în fața fabulei, și am remarcat că frecvența ambelor reacții era considerabilă.

În punerea la punct a tehnicii, s-au ivit mai multe dificultăți. Ele sunt de două feluri: în primul rând, în ceea ce privește metoda însăși, am ezitat între două modalități de lucru: *a)* de a ne adresa direct conștientului copilului, adică, odată primul răspuns dat, să îi spunem: „Și tu, ce ai face tu dacă ai fi pasărea, mielul etc.?” și să vedem dacă micuțul își schimbă punctul de vedere; *b)* să utilizăm metoda indirectă și să îi spunem între două examinări semnificația fabulelor și deducțiile pe care le putem face din diversele răspunsuri. După un mare număr de experimente în care ne-am servit de ambele tehnici, am ales modalitatea *b)*, deoarece experimentarea a arătat că modalitatea de a interoga copilul direct: „Și tu?” produce un mecanism elementar de apărare. Copilul adoptă în acest moment o atitudine școlară și nu mai răspunde conform propriei sale gândiri, ci conform cu ceea ce crede el că ar dori să audă adultul. Pe de altă parte, cu această modalitate de acțiune, ieșim din atmosfera simbolică, pentru a ne adresa conștientului. Iar acest inconvenient este și mai grav decât primul. Tehnica *b)* este din păcate lungă și obositoare pentru copil. În plus, ne-am temut că, prezentându-i subiectului diferite răspunsuri posibile, i-am putea oferi sugestii, ceea ce reprezintă lucrul cel mai rău într-o cercetare de ordin științific. Din fericire, acest pericol nu există în mod real, așa cum ne-am putut da seama, datorită structurii psihice a copilului. Într-adevăr, așa cum a evidențiat Piaget, „copilul mic are dificul-

100 tătăi să se plaseze în mai multe puncte de vedere simultan". Răspunsul pe care l-a dat prima dată la o întrebare îl crede unic. Dacă îi prezentăm mai multe răspunsuri posibile, după ce îi explicăm sensul fabulei, și dacă simte nevoia să se apere, el va alege dintre răspunsurile date pe cel care corespunde cel mai bine sentimentului său. Deseori, el va alege un răspuns care va continua să-i trădeze prima reacție sau, mai frecvent, al doilea răspuns al său va fi identic cu primul, pe care l-a uitat. Copiii mai mari se servesc de un alt sistem de apărare.

Mai mulți subiecți nu și-au schimbat răspunsul a doua oară, chiar dacă au avut ocazia să aleagă unul mai favorabil. Aceste cazuri exclud cu siguranță ideea că sugestia ar fi putut acționa. În sfârșit, unii copii nu au folosit niciunul dintre răspunsurile date, ci au inventat unul care corespundea cel mai bine afectului lor. În ceea ce privește lungimea și oboseala, le-am eliminat, împărțind pentru cei mai mici examenul în două părți.

Odată depășite aceste inconveniente, tehnica *b*) prezintă infinit mai mult interes decât metoda directă. Mai întâi, și insistăm asupra acestui lucru, ea menține cele două reacții pe același plan, apoi arată cum evoluează modalitățile de apărare la copil; în sfârșit, ea permite fixarea, în cazul fiecărei fabule, a ceea ce este și ceea ce nu este conștient.

Odată tehnica pusă la punct, s-a ridicat imediat o întrebare. Cum să verificăm rezistențele pe care le dezvăluie testul? Din motive practice, nu exista posibilitatea să luăm în calcul, pentru fiecare subiect, un examen psihanalitic în toată regula. La fel de imposibilă era soluția care consta în a supune anchetei noastre doar subiecții aflați deja în psihanaliză. Aici, rațiunilor practice li se adaugă motive încă și mai grave, motive de ordin terapeutic. Toate eforturile psihanalistului care tratează un pacient tre-

101 buie să se îndrepte asupra reducerii rezistențelor și nu este indicat să supunem un subiect unui examen care ar risca, dimpotrivă, să le facă să apară. Pe de altă parte, există în psihanaliză regula că bolnavul trebuie să-și păstreze afectele și emoțiile pentru sedințele de analiză și nu avem dreptul să deturnăm nici cea mai mică parte a lor pentru o examinare al cărei scop este pur științific, dar care riscă să provoace un transfer și rezistențe.

Ce rămâne de făcut? Nu mare lucru. Chiar această dificultate ne oprise deja în cadrul cercetării precedente, care studia eficiența fabulelor. A trebuit să ne îndreptăm spre singurele informații pe care ni le puteam oferi despre comportamentul copilului în viața curentă, sau spre cele câteva confidențe pe care cei mai mari ni le făceau uneori spontan. Era puțin, dar era totuși ceva și nu neapărat de neglijat. Astfel, de exemplu, un copil ne-a răspuns la întrebarea: De ce îi este frică? „Îi este frică să nu fie luat de fantome.” De ce? „Pentru că este mereu neascultător” — în timp ce același copil ne-a mărturisit că lui îi este frică de fantome, că el crede că vin să îl prindă de fiecare dată când e neascultător, iar pe de altă parte aflăm că refuză să urce singur în camera lui în zilele în care este deosebit de neascultător. Nu avem dreptul de a trage concluzia din toate acestea că băiețelul în chestiune îi împrumutase eroului fabulei propriile sentimente, că răspunsul lui era expresia propriei sale angoase?

Astfel, în lipsă de ceva mai bun, putem să ne mulțumim cu o mică anchetă asupra tânărului subiect. De altfel, astăzi, când metoda fabulelor a fost deja supusă probei practicii, ne putem gândi că o verificare a rezultatelor celui de-al doilea examen este mai puțin urgentă. Psihanaliștii care au utilizat testul nostru au putut, prin intermediul lui, să pună mereu în evidență complexe de care sufereau pacienții lor, iar analiza ulterioară a acestor pa-

102 cienți a confirmat mereu primul diagnostic. Or, dacă răspunsurile la întrebările de la prima examinare ne dezvăluie cu siguranță complexul de care suferă un subiect, putem presupune că întrebările celei de-a doua examinări, care utilizează un instrument foarte asemănător și se mișcă tot într-un plan strict simbolic, sunt la fel de potrivite să ne dezvăluie starea rezistenței în momentul conștientizării.

În aceste condiții, credem că cercetarea noastră prezintă un interes din punct de vedere experimental și că este susceptibilă să lumineze o parte a problemei formelor de rezistență. Ea rămâne un studiu modest de psihologie obiectivă și de observație clinică.

III.

Observații

Subiecții

Am examinat 50 de subiecți copii și câțiva adulți necultivați, cu titlu comparativ. Vârsta a variat între 3 ani și jumătate și 16 ani, iar fetele au fost puțin mai numeroase decât băieții. Mediile în care am lucrat au fost eterogene: pensiuni pentru copii de origine burgheză, orfelinat de stat, casă privată pentru copii săraci, plus vreo 15 copii trăind în familii bogate.

Am păstrat pentru clasamentul subiecților același criteriu pe care îl adoptasem în lucrarea precedentă, la indicația prof. Claparède, și anume criteriul comportamentului subiectului și al reacțiilor sale față de mediu. Numai că, utilizând informațiile care ni s-au dat, am avut grijă să facem, pe cât de clar posibil, distincția între reacțiile specific nevrotice și cele care provin din retardul mental cu ereditate alcoolică încărcată sau cele care derivă dintr-o educație proastă. Astfel, o fetiță de 12 ani și 3 luni, cu mamă alcoolică, repetentă la școală a treia oară, foarte docilă în general, prezintă periodic o mare impulsivitate și lipsă de concentrare. În ceea ce privește inteligența și comportamentul, este

104 anormală, dar nu suferă de conflicte de ordin psihogen. Crizele sale de furie sunt produse de o fragilitate nervoasă cauzată cu certitudine, conform opiniei medicului, de alcoolismul mamei.

Iată de asemenea un băiețel de 5 sau 6 ani, care trăiește de doi ani la o bunică care îl răsfăță teribil și îl lasă să facă tot ce vrea. Dintr-o dată, este plasat într-o casă de copii, unde este supus unei discipline stricte. Copilul este extrem de neascultător, sâcâitor și agitat. Trebuie să vorbim, din această cauză, de nevroză? Nu credem, deoarece reacțiile lui, penibile pentru anturaj, se explică perfect și fără această presupunere, ele nu sunt decât consecințele unei educații relaxate și rezistența unei individualități puternice în fața disciplinei colective. De altfel, efectul noii educații se face deja simțit: copilul este mai calm, mai ascultător și se atașează de directoarele sale.

Vedem astfel cum un același comportament poate avea o semnificație multiplă și că, înainte de a-l interpreta într-un sens nevrotic, trebuie să ne asigurăm că nu este determinat de factori intelectuali, educativi sau de alt gen. Totuși, deseori factorii educativi sunt atât de strâns legați de conflictele subiectului, încât este imposibil să fie separați, în special în cazurile în care ei sunt însăși cauza conflictului.

Am făcut un clasament care este desigur arbitrar, dar care ne facilitează munca, și ne-am împărțit subiecții în trei clase: normali, nevrotici, cazuri ambigue. Din cei 50 de subiecți, 21 prezentau un comportament nevrotic: sentiment accentuat de inferioritate, gelozie morbidă, angoasă, ticuri, furt cu mobil afectiv, mitomanie, coșmaruri, enurezis etc. Unii dintre acești subiecți fuseseră supuși înainte unui examen medical și psihologic, din cauza tulburărilor. Opt subiecți trebuie încadrați la cazuri ambigue. Printre aceștia, există patru pe care i-am plasat în această

105 categorie pentru că nu îi cunoaștem decât de la examinare și din informațiile pe care le oferiseră ei înșiși, ceea ce nu este suficient. Ceilalți prezentau semne prea puțin importante de nevroză, pentru a ne permite să îi clasăm de la început în categoria nevroticilor. În același timp, comportamentul lor destul de neobișnuit permite presupunerea existenței unei probleme.

Apoi vin 21 de cazuri normale, apoi trei sau patru adulți care nu sunt incluși printre cele 50 de persoane. Toți acești subiecți sunt considerați de anturaj ca fiind normali, adică nu dau ocazia niciunei remarci nefavorabile, niciunei plângeri din partea părinților sau profesorilor lor.

Este regretabil că nu am avut mai multe cazuri. Dar lungimea examinării, o oră și un sfert în medie, și de asemenea dificultatea de a găsi subiecți nu ne-au permis să lungim lista. Pe de altă parte, am preferat să aprofundăm anumite cazuri particulare, în loc să adunăm date superficiale de la un mare număr de copii. Astfel, ne-am inspirat din Jaspers, care spune: „Înțelegerea aprofundată a unui singur caz ne permite deseori, din punct de vedere fenomenologic, o aplicare generală la nenumărate cazuri. Deseori, ceea ce am surprins o dată se regăsește curând.”¹³

A. Subiecți normali

Vom expune câteva cazuri cu titlu de exemplu, clasificate în funcție de vârstă.

Obs. 1. *Pico, băiețel de 5 ani, copil unic*: examinat într-o casă de copii, unde are câteva dificultăți să se adapteze din cauza

¹³ Karl Jaspers, *Psychopathologie générale* („Psihopatologie generală”), traducere în limba franceză de A. Kastler și J. Mendousee, 1933.

106 limbii și din cauză că nu are prieteni de vârsta lui. Copil plăcut și drăguț din toate punctele de vedere.

Iată răspunsurile lui:

Pasărea A. — Răspuns: „Va zbura într-un brad, spre mamă.”

Pasărea B. — Răspuns: „Va zbura spre mamă, într-un copac.”

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Se duce să mănânce iarbă.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă.”

Mielul 2 (complexul de înțârcare) A. — Răspuns: „Se duce să mănânce iarbă, dar îi place mai mult laptele.”

Mielul 2 (complexul de înțârcare) B. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă, dar îi place și laptele.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Pentru că voia să se joace.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Pentru că i-ar fi plăcut să se joace.”

Înmormântarea (călătorie departe) A. — Răspuns: „Este un băiat care a plecat pentru că nu mai voia să stea.” (De ce?) „Îl certau.” (Cine?) „Mama lui, pentru că fugise.”

Înmormântarea B. — Răspuns: „Este un băiețel care a plecat foarte departe.” (De ce a plecat?) „Nu voia să asculte, nu vrea să mănânce, nu îi este foame.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl păstrează.” (Mama i-l cere, ce va face el?) „I-l dă mamei.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „I-l va da mamei.”

Elefantul A. — Răspuns: „Nu îi place să stea aici, a fugit.”

Elefantul B. — Răspuns: „Are haine.”

Plimbarea cu mama A. — Răspuns: „Tatăl era bucuros pentru că ei fuseseră în pădure.”

Plimbarea cu mama B. — Răspuns: „S-a schimbat pentru că îl bate soarele pe față și este bucuros.”

Visul urât A. — Răspuns: „Nu știu.”

Visul urât B (întrebare directă). — Răspuns: „Eu nu visez.”

Copilul a avut câteva dificultăți să înțeleagă explicațiile, pentru că limba lui maternă este germana. Totuși, a reușit. Remarcăm mai întâi că acest copil nu suferă de complexe. Răspunsul său la fabula despre *înmormântare* (călătorie departe) arată în mod naiv dorința lui de a se întoarce acasă și dificultatea de a se adapta la pension, dar asta este tot. Nu își schimbă răspunsurile a doua oară, în afară de fabula despre *elefant*: (A: „Nu îi place să stea aici, a fugit.” B: „Are haine.”) În același timp, nu putem considera această schimbare drept o apărare, deoarece primul răspuns nu exprimă un conflict, ci doar o simplă dorință. Putem deci interpreta acest al doilea răspuns drept o repetiție a primului, într-un alt fel. Pentru el, a avea haine înseamnă a putea pleca, deoarece, când locuiești la pension, ești în costum de baie și sandale.

Obs. 2. *Gaby, fetiță de 6 ani și o lună, copil unic: inteligentă, caracter excelent.*

Pasărea A. — Răspuns: „Va cădea din cuib și se va duce într-un alt copac.”

Pasărea B. — Răspuns: „Va zbura într-un alt copac, eu aș zbura într-un alt copac.”

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă și va fi bucuros.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Se va duce să o mănânce, și eu m-aș duce să o mănânc.”

108 *Mielul 2* (complexul de înțărare) A. — Răspuns: „Va mânca iarbă, dar îi place mai mult laptele.“

Mielul 2 (complexul de înțărare) B. — Răspuns: „Va mânca iarbă, dar îi place și laptele.“

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Ca să adune flori și să le pună într-o vază.“

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Pentru că vrea să culeagă flori pentru tatăl ei și pentru mama ei.“

Elefantul A. — Răspuns: „Pentru că a mâncat și s-a îngrășat.“

Elefantul B. — Răspuns: „S-a îngrășat.“

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va pune într-un colț.“ (Mama i-l cere.) „Va spune da și i-l va da.“

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „I-l va da mamei ei.“

Înmormântarea A. — Răspuns: „Unchiul ei.“ (De ce a murit?) „Pentru că era bolnav.“

Înmormântarea B. — Răspuns: „Cineva, un unchi, o mătușă, un bătrân, un tânăr, toată lumea poate muri.“

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Pentru că a mâncat bine și este bucuroasă.“

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Poate că mama s-a îngrășat pentru că a mâncat bine și este bucuroasă.“

Gaby este o fetiță blândă, apreciată de profesoare, de care este foarte atașată. Toate răspunsurile ei sunt normale. A doua parte a examinării a avut loc la interval de o săptămână, iar răspunsurile obținute după explicații sunt identice cu primele.

Obs. 3. *Pierrot, băiețel de 7 ani, frate mai mic: inteligent și bun.*

Pasărea A. — Răspuns: „Se va duce lângă mama.“

Pasărea B. — Răspuns: „Se va duce lângă mama.“

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Se va duce și va fi bucuros.“

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă.“

Mielul 2 (complexul de înțărare) A. — Răspuns: „Se va gândi că ar fi mai bine să se ducă să mănânce iarbă, din moment ce mama nu mai are lapte.“

Mielul 2 (complexul de înțărare) B. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă și va fi bucuros.“

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Poate că merge în grădină ca să mănânce ceva.“

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Se va duce să mănânce ceva.“

Elefantul A. — Răspuns: „A căzut, s-a lovit la picioare, dar nu este ceva grav.“

Elefantul B. — Răspuns: „A căzut pentru că s-a împiedicat.“

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Se distrează cu el.“ (Mama i-l cere.) „I-l va da.“

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „I-l va da mamei.“

Înmormântarea A. — Răspuns: „Tatăl lui.“ (De ce?) „Pentru că a fost foarte bolnav.“

Înmormântarea B. — Răspuns: „Este tatăl lui, pentru că a fost foarte bolnav.“

Plimbarea cu mama A. — Răspuns: „S-a schimbat pentru că probabil a fost bolnav.“

Plimbarea cu mama B. — Răspuns: „Este bolnav.“

Informațiile obținute, ca și testul fabulelor ne arată că este vorba aici de un copil sănătos psihic. Foarte inteligent, mereu primul din clasă, are un caracter bun, activ și agreabil. Răspunsurile lui la fabulele despre *înmormântare* și *plimbarea cu mama* se explică, dacă luăm în considerare contextul mental și afectiv de

care sunt legate. Într-adevăr — și acest caz o demonstrează —, nu trebuie să înregistrezi automat un răspuns fără să ții cont de circumstanțe. Copilul nu-și formulează întotdeauna întregul gând, deoarece crede că adultul îl înțelege din jumătăți de cuvinte, din moment ce, în mintea lui, adultul știe tot. Acesta este motivul pentru care trebuie mereu să aprofundăm un răspuns, imediat ce ni se pare îndoielnic. În cazul lui Pierrot, ambele sale răspunsuri la fabulele despre *înmormântare* și *plimbarea cu mama* corespundeau unei temeri legitime. Tatăl lui fusese de curând foarte grav bolnav, iar Pierrot și sora lui fuseseră plasați într-o casă de copii pentru a-i ușura viața mamei. De altfel, sora lui a dat exact același răspuns la fabula despre *înmormântare*.

Dar, pentru problema care ne interesează aici, nu vedem nici o urmă de rezistență, copilul nu are de ce să se apere, deoarece nu a refuzat nimic și totul este normal la el.

Obs. 4. *Jane, fetiță de 7 ani și 6 luni, soră mai mică*: inteligentă, bună, puțin cochetă

Pasărea A. — Răspuns: „Se va duce cu mama.”

Pasărea B. — Răspuns: „Va zbura într-un copac lângă mamă.”

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă și va fi bucuros.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Va fi bucuros să mănânce iarbă.”

Mielul 2 (complexul de înțarcare) A. — Răspuns: „Va întreba ce este aia.” (Mama îi spune că este hrană pentru cei mari.) „Atunci se va duce să mănânce.”

Mielul 2 (complexul de înțarcare) B. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Să se distreze.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Să se distreze și să culegă flori.”

Elefantul A. — Răspuns: „A crescut.”

Elefantul B. — Răspuns: „A crescut.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va ascunde undeva ca să nu i-l ia nimeni.” (Mama i-l cere.) „I-l va da, ca să îi facă un mic dar.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „I-l va da mamei.”

Înmormântarea A. — Răspuns: „Nașa lui, pentru că au trecut niște avioane și a căzut o bombă.”

Înmormântarea B. — Răspuns: „Tatăl lui, pentru că a fost la război și a primit o bombă.”

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Pentru că este un pic bolnavă, a mâncat prea mult.”

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Pentru că este bolnavă, a mâncat.”

Jane este un copil fermecător, inteligent și docil. Din păcate, trăiește într-un mediu de moravuri relaxate, unde aude și vede lucruri pe care un copil nu ar trebui să le cunoască. Când revine la casa de copii, unde locuiește parțial, nu îndrăznește să le povestească surorilor ce s-a petrecut în ziua liberă. Această viață dublă îi dă o atitudine oarecum închisă.

Foarte drăguță, își dă uneori importanță, ceea ce îi indispo-une câteodată pe cei din jur și îi întoarce împotriva ei. Dar, altfel, este foarte fermecătoare și bună. Răspunsurile sale la fabule nu arată nici vreun conflict, nici vreo schimbare esențială în al doilea rând de răspunsuri. Răspunsul B la fabula despre *înmormântare* provine din faptul că o preocupă războiul, preocupare din păcate destul de răspândită printre copiii care au un părinte pe front sau pur și simplu în serviciul militar.¹⁴

¹⁴ Cercetarea are loc în 1941, deci în plin război mondial.

Așa cum am spus mai sus, am păstrat fabulele despre *visul urât* și *frică* pentru control și nu le-am aplicat cu aceeași consecvență ca pe celelalte, deoarece trebuia să dispunem de două întrebări directe, atunci când voiam să știm dacă un copil suferea de coșmaruri sau unui copil îi era frică. Am prezentat deci acestor fete fabulele despre *visul urât* și despre *frică*, iar a doua oară am întreat-o dacă și ea avea vise urâte și dacă voia să ne povestească unul. La fel pentru *frică*, am adăugat după răspunsul ei: „Și tu, ți-a fost vreodată frică de ceva?”

Răspunsuri:

Frica A. — „Îi este frică de un câine pentru că a făcut ham-ham.”

Frica B. — „Nu îmi plac câinii, dar mi-e frică și când visez uneori.” (Ce visezi?) „Am visat odată că era un avion și din el a ieșit un băiețel care avea o sabie. I-am dat bomboane și apoi a venit un neamț care mi-a înfipt o sabie în picior.”

Visul urât A. — „Un căpcaun vine într-o casă și îi omoară mama, pentru ca fetița să nu mai aibă mamă.”

Visul urât B. — „Am visat odată că mă duc să iau cina cu mama într-un hotel. Este noapte și vine un băiat cu o sabie și mi-o înfige în picior, și mama a scos-o și a băgat-o în piciorul băiatului. După aceea am fost la doctor și m-a vindecat, iar băiatul a murit și a fost vina mamei că a murit.”

Acest vis al lui Jane ridică o problemă. Este cumva anunțul unei viitoare nevroze? Sau traduce o preocupare dictată de mediul imoral al copilului? Este dificil de zis. În același timp, ceea ce constituie un pronostic bun, răspunzând la întrebarea: „De ce ți-e frică?”, „Mi-e frică de câini.”, ea manifestă un gen de spaimă pe care am regăsit-o foarte frecvent la copiii normali. Am ți-

nut să semnalăm aceste două răspunsuri neobișnuite, dar care nu ne autorizează să ne îndoim pentru moment de echilibrul psihic al lui Jane.

Obs. 5. *Luc, băiețel de 7 ani și 9 luni, al doilea născut din patru frați: inteligent, are deja un simț foarte dezvoltat al responsabilității.*

Pasărea A. — Răspuns: „A vrut să zboare și nu a putut. Dar a rămas pe jos să mănânce insecte.”

Pasărea B. — Răspuns: „N-a putut să urce și a mâncat insecte.”

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Se duce să mănânce iarbă.” (Este bucuros sau nu?) „Foarte furios pe fermieră, dar va ronțai un pic și p'ormă se va opri și va mai ronțai și după aceea îi va plăcea iarba și nu va mai fi furios.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Va mânca iarbă. Va fi furios pe fermieră, va ronțai un pic, se va opri și apoi îi va plăcea iarba.”

Mielul 2 (complexul de înțârcare) A. — Răspuns: „Nu i-a plăcut. A ronțait un pic și era furios pe mamă pentru că mâncase iarbă. Atunci mama îl cheamă și îi dă un strop de lapte și după aceea el a început să mănânce iarbă.”

Mielul 2 (complexul de înțârcare) B. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă și nu va fi prea bucuros. Va ronțai și se va duce la mamă și îi va cere un strop de lapte și după aceea va mânca iarbă.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Pentru a culege flori și pentru a face cadoul.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Pentru a aduna flori.”

Elefantul A. — Răspuns: „Crede că nu este al lui, pentru că a crescut.”

Elefantul B. — Răspuns: „S-a schimbat pentru că a crescut.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va strica atunci când nu va mai vrea să se joace cu el.” (Mama i-l cere.) „Da, i-l va da mamei.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „I-l va da mamei dacă îl vrea.“

Înmormântarea A. — Răspuns: „Un bunic.“ (De ce a murit?) „Pentru că este bătrân.“

Înmormântarea B. — Răspuns: „Un bunic bătrân sau o bătrână.“

Plimbarea cu mama A. — Răspuns: „Pentru că este mai bătrân. Nu este bucuros, pentru că ei au făcut o plimbare mare și a durat mult și era furios pentru că era singur și nu știa să pregătească masa.“

Plimbarea cu mama B. — Răspuns: „Era mai bătrân și nemulțumit că făcuseră o plimbare mare.“ (De ce nu îi plăcea tatălui când ei făceau o plimbare mare?) „Pentru că nu știa să pregătească masa.“ (Aici copilul începe să povestească o amintire:) „Odată am fost cu mama foarte departe și când ne-am întors acasă era o oră și tata era furios pentru că nu știuse să pregătească masa.“

Răspunsurile lui Luc exprimă o bună adaptare. Are o anumită reacție la fabula despre *miel* (complexul Cain), dar se adaptează imediat noii situații. Acest fiu de țaran este un băiețel inteligent care, în ciuda vârstei fragede, dă dovadă de un dezvoltat simț al responsabilității. În zilele ulterioare nașterii fratelui său mai mic, Luc a fost cel care a gătit supa pentru toată familia, cu o seriozitate mișcătoare. Părinții lui sunt foarte mândri, pentru că pot conta deja pe el.

Din nou, aici, nicio rezistență, totul este clar, al doilea rând de răspunsuri pare calchiat după primul; aceasta din cauză că băiatul nu a refulat nimic, răspunsurile sale nu fac decât să arate un psihism normal.

Am putea presupune că răspunsurile asemănătoare se datorează perseverenței proprii vârstei și că, dacă ne-am adresa unor copii mai mari, am găsi răspunsuri diferite. Dar am constatat această uniformitate la copii de 9, 10, 12 ani și chiar la adulți. Uneori, s-a în-

tâmplat ca subiectul să se gândească de prima dată la două lucruri, răspunzând prima oară cu unul dintre aceste lucruri, iar a doua oară cu celălalt. Știm acest lucru din mărturisirile copiilor. Dar acest al doilea răspuns se încadrează mereu în reacțiile normale.

Obs. 6. *Jean, băiat de 9 ani, copil unic: inteligent, vioi, sensibil.*

Pasărea A. — Răspuns: „Fuge după aceea lângă tata sau lângă mama.“

Pasărea B. — Răspuns: „Se duce la mama.“

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Se va duce la lăptar să caute lapte pentru el și după aceea va mânca iarbă.“

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Spune: vrea lapte.“ (Dar nu mai este pentru el.) „Atunci va mânca iarbă.“

Mielul 2 (complexul de înțârcare) A. — Răspuns: „Caută lapte.“ (Și dacă nu mai este?) „Va mânca iarbă.“

Mielul 2 (complexul de înțârcare) B. — Răspuns: „Va mânca iarbă.“

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Ca să lucreze în grădină.“

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Ca să lucreze în grădină și pentru că se duce să caute flori.“

Elefantul A. — Răspuns: „S-a spălat și s-a îmbrăcat.“

Elefantul B. — Răspuns: „S-a spălat și s-a îmbrăcat.“

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl dă mamei.“

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „Băiatul i-l dă mamei.“

Înmormântarea A. — Răspuns: „Unul pe care nu îl cunoaște.“

Înmormântarea B. — Răspuns: „Poate unchiul lui, pe care nu îl cunoaște bine.“

Plimbarea cu mama A. — Răspuns: „S-a schimbat la față pentru că este un alt tată, al lui a murit și el nu e bucuros că tatăl lui a murit.“

Plimbarea cu mama B. — Răspuns: „Pentru că s-a schimbat tatăl. Al lui a murit. Nu îl cunoaște (pe cel nou) și îi este frică de el.“

Cel care ne-a dat aceste răspunsuri este un băiat drăguț, inteligent și sensibil. Niciun răspuns nu dovedește vreun conflict, iar a doua serie de răspunsuri nu diferă de prima. Nu trebuie să presupunem, din cele două răspunsuri date la fabula despre *plimbarea cu mama*, că este vorba despre o reacție oedipiană, frecventă la această vârstă, în care băiatul dorește să-și elimine tatăl. Nu, aceste reacții trădează pur și simplu realitatea. În timpul divorțului părinților, Jean a fost plasat într-un orfelinat. Apoi, într-o zi, mama a venit să îl caute și l-a luat acasă, unde copilul nu l-a mai găsit pe tată, ci pe amantul mamei. A avut un șoc, pentru că era atașat de tatăl său. Dar Protecția copilului nu a permis ca el să locuiască la mamă, în astfel de condiții, și l-a plasat într-o casă de copii, așteptând regularizarea situației. Acolo copilul este iubit de superiori și camarazi, pentru caracterul plăcut și pentru veselia lui. Se bucură totuși la gândul că o să se întoarcă curând la mama acasă. Pare să se adapteze la ideea acestui nou tată, care este bun cu el.

Obs. 7. *Lili, fată de 14 ani și 2 luni, soră mai mare*: inteligentă, muncitoare, caracter bun.

Pasărea A. — Răspuns: „Rămâne pe jos și își strigă părinții.”

Pasărea B. — Răspuns: „Puiul își strigă părinții.”

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Nu va fi imediat bucuros, îl va împinge un pic pe celălalt ca să încerce să ia niște lapte, dar până la urmă se va obișnui să aibă un tovarăș.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iarbă, ca să îi lase locul celui care vine și va fi bucuros să aibă un tovarăș de joacă.”

Mielul 2 (complexul de înțarcare) A. — Răspuns: „Va mânca la început foarte puțin și va găsi că nu e așa de bună ca laptele mamei lui; dar se va obișnui să mănânce iarbă, pentru că mama mănâncă, va face ca ea.”

Mielul 2 (complexul de înțarcare) B. — Răspuns: „Mielul se va duce să mănânce iarbă. Poate că este mândru să fie mare și se va obișnui destul de repede datorită exemplului mamei lui.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Ca să îi lase pe părinți un moment singuri.” (De ce?) „Ca să îi lase să vorbească despre tinerețea lor.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Ca să îi lase pe părinți să se bucure în liniște de aniversarea lor.”

Elefantul A. — Răspuns: „Poate că și-a schimbat locul.”

Elefantul B. — Răspuns: „A văzut că și-a schimbat locul.”

Înmormântarea A. — Răspuns: „Cu siguranță, cineva în vârstă.”

Înmormântarea B. — Răspuns: „Un bunic sau o bunică.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va arăta părinților ei, ca ei să îl admire.” (Mama i-l va cere, ce va face?) „I-l va da, desigur.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „Dacă o iubește pe mamă, i-l va da.”

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Pentru că este bucuroasă să îi vadă întorcându-se.”

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Pentru că este bucuroasă să îi vadă întorcându-se.”

Încă un caz în care copilul nu își modifică răspunsul sub influența explicațiilor. Această fetiță un pic greoaie este inteligentă și bună. Părinții și profesorii ei nu au decât cuvinte de laudă pentru comportamentul și caracterul ei. Ușoara schimbare care apare în al doilea răspuns la fabula despre *miel 1* (complexul Cain) nu este decât o accentuare a reacției pozitive care s-a lăsat ghicită de prima oară; deoarece Lili spusese deja prima dată: „Se va obișnui să aibă un tovarăș.”

Obs. 8. *Félice, tânără de 18 ani și jumătate, soră mai mare*: inteligentă, bună, un pic nonșalantă.

Pasărea A. — Răspuns: „Se va duce la mamă.”

Pasărea B. — Răspuns: „Va rămâne, fără să zboare, sau va încerca să zboare către mama lui.”

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iar-bă. În primul moment va fi gelos și apoi nu va mai regreta și se va gândi că este bine că l-a hrănit pe celălalt.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Se va duce să mănânce iar-bă și va fi bucuros că l-a hrănit pe celălalt.”

Mielul 2 (complexul de înțarcare) A. — Răspuns: „Nu va mânca la început, dar când i se va face prea foame, se va duce să mănânce. Va mânca puțin câte puțin și se va adapta cu greu.”

Mielul 2 (complexul de înțarcare) B. — Răspuns: „La început va fi foarte uimit. Apoi va înțelege că trebuie să asculte și va mânca iar-bă, dar la început va fi dur de tot.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Pentru a le face o surpriză părinților sau pentru a-i lăsa singuri.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Vrea să îi lase singuri pe părinți sau pentru a le face o surpriză.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va da poate mamei sau tatălui, celui pe care îl preferă: tatăl ei.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „Îl va da.” (Cui?) „Tatălui.”

Înmormântarea A. — Răspuns: „Un bunic sau o bunică sau o mătușă, cineva îndepărtat.”

Înmormântarea B. — Răspuns: „Este cineva din familie, mai curând cineva îndepărtat, o mătușă pe care copilul nu o cunoaște bine.”

Elefantul A. — Răspuns: „Poate că în cursul plimbării ea a văzut jucării mai frumoase decât ale ei și le compară cu ale ei.”

Elefantul B. — Răspuns: „Copilul își imaginează că este mai puțin frumos, pentru că a văzut alte jucării afară.”

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Poate că este din cauză că ea a avut o mare bucurie și crede că mama ei este tristă, dar în realitate este ca înainte.”

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Pentru că a avut o bucurie foarte mare și se miră că mama nu este ca și ea.”

Félice este o tânără cu inteligență normală, dar memoria ei este sub medie. Nu a putut urma gimnaziul și a fost plasată într-o școală specială, cu metode de învățământ noi. Astfel, și-a terminat foarte bine studiile. Fabulele nu ne permit să distingem niciun complex, cel mult răspunsul la fabula despre *miel* dovedește o dificultate de adaptare: „Va mânca puțin câte puțin și se va adapta greu.” Această dificultate se regăsește în conduita tinerei de fiecare dată când i se cere un efort mare sau când se găsește într-o situație nouă. Putem să atribuim această ușoară neadaptare faptului că Félice este foarte răsfățată de părinții ei, care nu o obligă la nicio disciplină. De asemenea, nonșalanța ei se lovește de realitățile exterioare. Ea își dă seama de aceasta și dorește să-și amelioreze situația în acest sens. În afară de acest aspect, Félice este o tânără fermecătoare, iubită de toată lumea și care se poartă ca o soră foarte bună cu fratele ei de 7 ani.

Din punctul de vedere a ceea ce ne interesează pe noi în special, în răspunsurile ei nu există nicio urmă de rezistență, iar ambele răspunsuri de la aceeași fabulă rămân asemănătoare.

Diferitele cazuri pe care tocmai le-am expus arată în mod evident că subiecții normali nu opun nicio rezistență atunci când încercăm să aducem în conștient gânduri inconștiente care se raportează la anumite stadii evolutive. Această absență a rezistenței traduce și absența refulării. Deoarece aceste două procese, refularea și rezistența, sunt inseparabile, iar atunci când

120 găsim unul, îl găsim curând și pe celălalt. Forțele Eului subiecților noștri nu au trebuit să intervină activ pentru a reprima tendințele inadmisibile pentru conștiință. Totuși, nu trebuie să conchidem de aici că acești indivizi nu știu nimic despre reprimare și nu au avut niciodată sentimente de natură ostilă sau libidinală. O asemenea deducție ar fi prea simplistă, deoarece noi știm din frumoasele cercetări ale lui Freud despre vis și despre „psihopatologia vieții cotidiene” că orice om, la un moment dat, comite acte puse pe seama lipsei de atenție și hazardului, care traduc în realitate o dorință inconștientă reprimată. Singura concluzie care poate fi trasă din faptul că răspunsurile nu s-au schimbat după o explicație este că subiectul expus examinării nu suferă de un complex și că a găsit un echilibru între tendințele egocentrice ale inconștientului și Eul supus disciplinei sociale.

Faptul de a fi descoperit experimental că subiecții care nu au complexe nu manifestă rezistență și, în consecință, nu au avut refulări, este o verificare interesantă a mării teorii a lui Freud despre rolul refulării în etiologia nevrozelor. Este de la sine înțeles că numeroasele cazuri de bolnavi vindecați prin psihanaliză dovedesc prin ele însele validitatea teoriei freudiene. În același timp, nu este neglijabil, după părerea noastră, să confirmăm printr-o tehnică experimentală fenomenele pe care le pune în lumină clinica. Ea le oferă acestora un caracter mai obiectiv și mai schematic, degajându-le de materialul împovărat scos la iveală de către analiză.

Un alt aspect atrage atenția. Și anume: conflictele dintre Eul conștient și realitate nu provoacă apărări. Copilul din observația 6 care, întorcându-se acasă nu și-a mai regăsit tatăl adevărat, ci l-a găsit pe amantul mamei, a resimțit un șoc și angoasă. Dar

121 acest lucru se întâmplă în zona conștientă, iar el nu a trebuit să refuleze această emoție, deoarece nu implica nicio vinovăție din partea sa. De unde putem presupune că, atunci când vedem instalându-se un sistem de apărare, aceasta se întâmplă pentru că subiectul se simte, pe bună dreptate sau nu, implicat într-o acuză și simte nevoia de a scăpa de ea refulând. Acest lucru ne conduce la examinarea modului în care s-au comportat subiecții care prezentau tulburări nevrotice. Au păstrat aceleași răspunsuri sau le-au modificat?

Vom expune câteva cazuri de subiecți nevrotici, începând cu cei mai tineri.

B. Subiecți prezentând câteva tulburări nervoase

Obs. 9. *Jacqui, băiețel de 4 ani și 2 luni, al doilea într-o familie cu cinci copii: excesiv de neascultător, nu zâmbește aproape niciodată, îi este frică de tată, foarte fixat la mamă, a urlat toată noaptea pe hol în timpul unei absențe a părinților.*

Pasărea A. — Răspuns: „Zboară într-un brad, lângă mama ei.”

Pasărea B. — Răspuns: „Va sări repede jos, spre bradul tatălui.”

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Va mânca iarbă.” (Și va fi mulțumit sau nemulțumit?) „Mulțumit, pentru că îi place să mănânce iarbă.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Va mânca iarbă.”

Mielul 2 (complexul de înțârcare) A. — Răspuns: „Va ronțâi iarbă.”

Mielul 2 (complexul de înțârcare) B. — Răspuns: „Da, va mânca iarbă.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Iese pentru că voia să pregătească prânzul pentru tata și mama și nu era bucuros pentru că tata și mama erau în pat.” (De ce nu îi plăcea asta băiatului?) „Pentru că ei nu pregătesc prânzul.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Pentru că nu e nimic de mâncare.“ (De ce nu e nimic de mâncare?) „Pentru că tata și mama se hărțuiesc mereu în pat.“

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Se va distra cu el.“ (Mama i-l cere, ce va face el?) „I-l dă mamei.“

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „I-l dă mamei.“

Elefantul A. — Răspuns: „Era tot hărțuit.“ (Ceea ce înseamnă: îl hărțuiesc cineva.)

(Copilul, care este un mic montagnard, ne spune că el cunoaște elefanții, dar, după descrierea lui, elefantul semăna mai curând cu un câine, astfel că a doua oară am pus câinele în locul elefantului.)

Câinele B. — Răspuns: „Avea coada înghețată.“ (Cum înghețase coada?) „Mama a făcut asta.“ (De ce a făcut mama asta?) „Câinele îl hărțuia mereu pe tata.“ (De ce îl hărțuia câinele pe tata?) „Pentru că băiatul nu ținea câinele, băiatul îi spune câinelui să îl hărțuiască pe tată.“ (De ce spune asta băiatul?) „Tata este rău, o hărțuiește mereu pe mama.“

Înmormântarea (călătoria departe) A. — Răspuns: „Este mama.“ (De ce?) „Pentru că tata o hărțuiește mereu.“

Înmormântarea (călătoria departe) B. — Răspuns: „Este mama.“ (De ce?) „Pentru că tata o hărțuiește mereu.“

Plimbarea cu mama A. — Răspuns: „Pentru că nu a fost sus, în pădure, cu mama, nu e bucuros.“ (De ce nu e tata bucuros?) „Pentru că o hărțuiește pe mama și nu îi place când băiatul merge în pădure cu mama, îi dă o palmă tare băiatului.“

Plimbarea cu mama B. — Răspuns: „Avea o figură rea.“ (De ce?) „Pentru că mama fusese în pădure fără el.“

Frica (control) A. — Răspuns: „De tată îi este frică.“ (De ce?) „O hărțuiește pe mama noaptea.“ (Cum o hărțuiește?) „O mângâie și băiețelul ar vrea să o facă și el.“ (Poate să facă asta?) „Nu, nu poate.“ (De ce?) „Pentru că tata o mângâie el mereu pe mama.“

Frica (direct) — Răspuns: „Nu, nu mi-e frică de nimic.“

Mai întâi, să vedem ce putem deduce din răspunsurile acestui băiețel. Reacțiile la fabulele despre *aniversarea căsătoriei*, *elefant*, *înmormântare* și *plimbarea cu mama* și, mai ales la fabula de control despre *frică*, arată faptul că, la acest copil, toate conflictele se învârt în jurul relațiilor dintre părinți. Răspunsul B la fabula despre *aniversarea căsătoriei*: „Jese pentru că nu e nimic de mâncare, pentru că tata și mama se hărțuiesc mereu în pat“, traduce o realitate concretă. Într-adevăr, părinții lui Jaqui au prostul obicei de a sta dimineața până târziu în pat; deseori chiar, tatăl nu ajunge la muncă decât pe la ora nouă și jumătate; și cum copilul împarte camera cu părinții și aceștia nu îi dau voie să se scoale înaintea lor, el se plictisește și găsește că momentul micului dejun întârzie să vină. Acum, ce înseamnă că tata „o hărțuiește“ pe mama? Copilul ne explică spontan, răspunzând fabulei despre *frică*: „De tată îi este frică, el o hărțuiește pe mamă noaptea, o mângâie, iar băiețelul ar vrea să o mângâie și el. Nu, nu poate, pentru că tata o mângâie el mereu pe mama.“ Acest răspuns atât de direct le explică pe toate celelalte. Copilul a asistat cu siguranță la anumite raporturi între părinți și, ca și toți copiii, el își imaginează rolul tatălui agresiv și brutal față de mamă și asta îi provoacă angoasă. Dar mai este ceva, dată fiind vârsta lui, copilul este în stadiul complexului Oedip: vrea să își imite tatăl în fața mamei și, în consecință, să-și îndepărteze tatăl. Această dorință îi provoacă o vinovăție puternică, pe care o regăsim în două reprize. Mai întâi în răspunsul B la fabula despre *elefant*: „Avea coada înghețată, mama a făcut asta, pentru că acesta îl hărțuia mereu pe tata.“; și copilul adaugă: „Băiatul îi spune câinelui să îl hărțuiască pe tata“ În al doilea rând, în răspunsul A

la fabula despre *plimbarea cu mama*: „Tatălui nu îi place când copilul se duce în pădure cu mama, îi dă o palmă tare băiatului.” Aici, găsim și dorința de a-și separa părinții, dorință care se exprimă într-o modalitate deghizată în răspunsul la fabula despre *înmormântare* (călătoria departe): „Mama este cea care a plecat, pentru că tata o hărțuia mereu.”

În momentul în care notam răspunsurile copilului, nu știam nimic despre mediul lui familial. Abia mai târziu am aflat că părinții nu se rețineau în niciun fel în fața copiilor, că dormeau deseori dimineața până târziu și că mergeau deseori la bal, lăsându-și cei cinci copii, dintre care cel mai mare avea doar nouă ani, singuri noaptea. Într-una din aceste nopți Jaqui a urlat pe hol: „Mama, vino! Mama, vino!” până la întoarcerea acesteia.

La acest băiețel, complexul este în mare parte determinat de mediul familial defectuos. Dar doar în mare parte, deoarece l-am examinat și pe fratele său de 7 ani, care este cât se poate de normal, vesel, ascultător și activ. Or, acest frate a dormit dintotdeauna în camera părinților și nu pare să sufere din cauza a ceea ce ar fi putut să vadă. Astfel, apare rolul constituției: din doi copii crescuți în același mediu nefavorabil, unul reacționează normal, iar celălalt ajunge la conflicte pe care nu le poate rezolva.

Dar ce constituie aici rezistență? Jaqui și-a modificat răspunsurile sub influența explicațiilor care i s-au dat? Răspunsurile la fabulele despre *miel* (complexul Cain și complexul de înțârcare) nu s-au modificat, deoarece aceste fabule nu ating niciun conflict. În general, răspunsurile la fabulele care corespund unui complex al copilului nu au suferit nicio modificare, în afară de răspunsul la fabula despre *pasăre*: A) „Zboară spre mama.”; B) „Zboară spre tata.” Putem explica această modificare? Știm că băiețelul își dorește să o aibă pe mamă cu el și că îi este frică de

furia tatălui, care l-a bătut de multe ori când striga după mama. Înțelegem atunci că băiatul, după explicațiile noastre, a înțeles analogia dintre situația păsării și a sa. Și nu a mai îndrăznit să mai mărturisească că „pasărea va zbura spre mama”, deoarece știe că este îi interzis să o prefere pe mamă. Atunci, el răspunde contrariul: „Zboară către tata.”

De asemenea, găsim o mică modificare în răspunsul B la fabula despre *plimbarea cu mama*. Accentul este pus pe mamă; ea, și nu băiatul (ca în răspunsul A) a plecat în pădure fără tata. Dar atunci, cum să explicăm că subiectul nu și-a modificat celelalte răspunsuri? Trebuie să spunem aici că Jaqui nu este decât un caz special printre congenerii lui. Toții copiii care prezintă vreo tulburare nevrotică își modifică extrem de puțin al doilea răspuns. Schemele afective care determină reacțiile copiilor de la 4 la 8 ani sunt parțial inconștiente și rămân așa, în ciuda explicațiilor pe care le primesc despre semnificația răspunsurilor. În acest caz, copilul nu se simte vizat de întrebările noastre și nu își schimbă răspunsurile. Iar când găsim modificări, putem presupune atunci că tendințele copilului s-au lovit de realitate, și că această lovire a forțat oarecum Eul copilului, sub influența disciplinei sociale, să-și refuleze pulsionile. Aceasta explică de ce, atunci când încercăm o conștientizare, indicând copilului posibila semnificație a răspunsurilor sale, ne lovim de o rezistență, adică de o justificare a Eului.

Obs. 10. *Alice, fetiță de 5 ani și 6 luni, soră mai mare*: grimase, neatenție și reverie, neascultare excesivă, exigentă și ostilă față de părinți.

Pentru a nu ne lungi inutil, de acum încolo nu vom mai da decât răspunsurile nevrotice sau răspunsurile care au fost modi-

ficate. În ceea ce le privește pe cealalte, vom nota la sfârșitul fiecărui caz: „Cealalte răspunsuri sunt normale și nu au fost modificate în ceea ce privește sensul lor general.”

Pasărea A. — Răspuns: „Va zbura tot într-un brad.” (Lângă cine?) „Lângă ea singură.”

Pasărea B. — Răspuns: „Va zbura într-un copac lângă mama ei.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: (Tăcere lungă, apoi:) „Iese pentru că nu îl iubește pe tata.” (De ce nu îl iubește pe tata? Liniște, apoi :) „Nu e bun, o bate pe fetiță pentru că nu o iubește.” (De ce nu o iubește pe fetiță?) „Iubește mai mult pe altcineva.” (Pe cine?) „Pe mama.” (Și ce crede fetița?) „Este foarte tristă și nu e bucuroasă, și face tot ce poate ca tata să o iubească.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Ar vrea să se joace cu pământ.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Se va juca pe jos cu el.” (Mama i-l cere, ce va face ea?) „Nu, nu i-l dă, îl păstrează pentru că îi place pământul.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „Îl va păstra pentru ea.” (De ce nu vrea să i-l dea mamei? Tăcere îndelungată și grimase, apoi:) „Pentru că e prea drăguț ce a făcut.”

Înmormântarea A. — Răspuns: „Nașul ei a murit.” (De ce a murit?) „Pentru că a mâncat pește.”

Plimbarea cu tata A. — Răspuns: „Mama s-a schimbat pentru că este bolnavă și nu e mulțumită.” (De ce?) „Pentru că ar vrea să meargă și ea la plimbare, dar fetiței îi place mai mult să meargă singură cu tata.”

Plimbarea cu tata B. — Răspuns: (Tăcere) „Pentru că are bube.” (Găsește plimbarea agreabilă?) „Nu, pentru că ar fi vrut să meargă și ea.” (De ce nu merge și ea?) „Tata nu vrea.”

Răspunsurile lui Alice exprimă un conflict oedipian nerezolvat, cu regresie la stadiul posesiunii. Fetița a încercat să se facă

remarcată de tată și nu a reușit, și a fost dezamăgită. Decepția se transformă în ostilitate față de el și față de mamă, pe care tatăl o preferă copilului (vezi *aniversarea căsătoriei*). Acest conflict se desfășoară în cadrul întregii sale conduite. În primul rând, împingând-o să se facă remarcată cu orice preț de către adulți, care, pentru inconștient reprezintă substituții tatălui. În al doilea rând, incitând-o să fie excesiv de neascultătoare și să se arate exigentă și capricioasă față de mamă.

Nu remarcăm în reacțiile sale decât o singură adevărată rezistență: aceasta se găsește în fabula despre *aniversarea căsătoriei*. În răspunsul A, copilul își exprimă dorința de a fi remarcat de către tată, precum și furia și tristețea că acesta o preferă pe mamă. În răspunsul B, totul a dispărut și copilul răspunde: „I-ar plăcea să se joace cu pământ.” Ușoară modificare și în răspunsul la fabula despre *plimbarea cu tatăl*. A: „Și mamei i-ar plăcea să meargă la plimbare, dar fetița vrea să meargă singură cu tata.” B: „Și mama ar vrea să meargă, dar tata este cel care nu vrea.” Copilul se justifică proiectând dorința asupra tatălui.

Reacțiile la fablele despre *obiectul confecționat* și *înmormântarea* rămân aceleași. Probabil că dorința copilului de a-și suprima tatăl nu a ajuns niciodată în conștiința sa. Probabil, de asemenea, că fetița se servește de răspunsul la fabula despre *obiectul fabricat* pentru a se răzbuna pe mamă, nemulțumită, în mintea micuței, că aceasta îl însoțește pe tată. „Ce fac eu e prea drăguț ca să i-l dau mamei.” Altfel spus: „Nu o iubesc chiar atât de mult ca să fac acest sacrificiu pentru ea.” Într-adevăr, nu credem că Alice suferă de un complex de posesiune adevărat, ci că ea îl folosește pentru a-și marca ostilitatea față de mamă, rivala sa în fața tatălui.

Obs. 11. *Edith, fetiță de 5 ani și 6 luni, copil unic*: certăreață și agitată, coșmaruri, dorință de a se face remarcată

Înmormântarea (călătorie departe) A. — Răspuns: „Domnul e cel care a plecat.” (Și asta a întristat pe cineva?) „Da, pe fetiță, pentru că era tatăl fetiței.” (De ce a plecat tatăl?) „Pentru că fetița îl supăra, îl lovea cu piciorul.” (De ce făcea asta fetița?) „Pentru că tatăl o călcuse, nu o văzuse. Dar fetița a început prima.” (De ce?) „Pentru că tata iubea mai mult pe altcineva.”

Înmormântarea B. — Răspuns: „Este fetița, mama, tata, dar mai ales tata, pentru că fetița îl lovea, era foarte supărată pe tată.”

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Mama era supărată pentru că fetița o rănise, iar mama nu vede cu ochi buni această plimbare și o bate pe fetiță.” (Cu cine îi place mai mult fetiței să se plimbe?) „Cu tatăl ei.”

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Mama nu este bucuroasă, pentru că fetița o enervează prea mult, face ca tata, bate.”

Frica (control) A. — Răspuns: „Îi este frică pentru că o bate pe mama.” (Și de ce o bate pe mama?) „Pentru că mama nu face altceva decât să se certe cu tata, se mișcă mereu în pat noaptea. Fetiței nu îi place asta și ar fi vrut să plece toată lumea.”

Frica (control) B. — Răspuns: „Visez deseori că sunt singură, fără mama, și plâng.” (De ce nu este mama acolo?) „Pentru că a plecat, pentru că fetița făcea prea mult pe proasta.”

Celelalte răspunsuri sunt normale și nu au fost modificate.

Edith este un copil care trăiește o parte din zi într-o casă de copii, deoarece mama ei lucrează. Este o fetiță foarte vioaie și plăcută, chiar dacă foarte distrată. Dar, ne spun directoarele, imediat ce se întoarce acasă, ea devine extrem de ostilă față de părinți care, contrar a ceea ce lasă să se ghicească răspunsurile co-

pilului, sunt foarte drăguți și trăiesc în armonie. Întoarsă acasă, Edith aruncă lucruri pe jos, rupe toate hârtiile pe care le găsește, urlă fără încetare și nu ascultă. În timpul examinării, copilul are o expresie anxioasă și, la un interval de 5 zile, își amintește exact ce a răspuns și se miră de ce o mai întrebăm o dată aceleași lucruri. După ce a ascultat cu atenție explicațiile, ne spune: „Nu face nimic, așa a făcut fetița.”

Reacțiile lui Edith dovedesc o ostilitate puternică față de mamă și față de tată. Această furie, care nu se explică prin conduita părinților față de copilul lor, provin din două surse. Prima este complexul Oedip al copilului; fetița suferă că tatăl nu o observă, deoarece iubește pe altcineva: „Tatăl o calcă, n-a văzut-o.” Astfel, ea se răzbună și în schimb este pedepsită: „Tata pleacă și fetița este tristă.” A doua sursă a furiei vine din faptul că fetița doarme în camera părinților și că a surprins fără îndoială raporturile dintre ei, ceea ce i-a intensificat dorința de a fi iubită de către tată; dar, în fața imposibilității de a-i atrage atenția, ea dorește ca „toată lumea să plece”. De observat că, la fel ca și în observația 9, copilul se folosește de expresia „se ceartă noaptea” pentru a exprima modul în care ea concepe raporturile dintre părinți. Să mai adăugăm că fetița are un joc pe care îl preferă mai presus de toate, este jocul de-a mireasa. Ea caută o cârpă oarecare pe post de voal și îi cere unuia dintre prietenii ei să vină să o ceară de soție.

Aproape nicio rezistență în general în a doua serie de răspunsuri. Dar trebuie notată modalitatea de apărare, frecventă la această vârstă, care apare în răspunsul la fabula despre *plimbarea cu tatăl*. Constă în proiectarea vinovăției asupra unuia dintre părinți. În varianta A, mama era supărată pentru că „nu vede cu ochi buni această plimbare”; în varianta B, „mama nu este bucuroasă, deoarece fetița o enervează prea mult, că face ca tata.”

Obs. 12. *Bernard, băiețel de 7 ani și 2 luni, fratele cel mai mare din trei copii: ticuri, enurezis, gelos pe surorile mai mici, foarte sensibil*

Pasărea A. — Răspuns: „Tata a luat-o cu el, mamei i-a fost foarte frică și a fugit.“

Pasărea B. — Răspuns: „Zboară cu tata.“

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Mielul mic va suge în spatele mamei, iar cel mare va merge să mănânce iarbă; este foarte supărat și nu a mai vrut să meargă să mănânce iarbă, este supărat pe mamă.“

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Nu face nimic, o să mă duc.“ (Ai fi supărat dacă ai fi mielul?) „Nu, aș fi bucuros să mă duc să mănânc iarbă și nu m-aș supăra pe mamă.“

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Pentru că nu era petrecerea lui și era supărat pe mama.“

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Pentru că aș fi supărat pentru că nu aveam și eu petrecerea mea.“

Înmormântarea A. — Răspuns: „Este mama.“ (Și cine este supărat?) „Tatăl.“

Înmormântarea B. — Răspuns: „Este tatăl pentru că este bătrân și a avut o boală.“

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va face foarte înalt și va cădea.“ (Mama i-l cere, ce va face el?) „Nu i-l va da, pentru că îl iubește, pentru că el l-a făcut.“

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „L-aș da.“

Celelalte răspunsuri sunt normale și nu au fost modificate.

Expunem acest caz, care este foarte interesant, chiar dacă, în momentul în care l-am examinat, nu diferențiasem încă metodele noastre de investigație. Este deci foarte probabil ca maniera

mai directă a interogatoriului să fi provocat un mod de rezistență care poate altfel nu ar fi apărut atât de net.

Reacția spontană la fabula despre *pasăre* exprimă sentimentul copilului față de mamă: „mama nu se ocupă de puiul de pasăre.“ Într-adevăr, Bernard stă într-o pensiune de copii în timpul vacanței, și acolo nu l-a însoțit mama, ci tatăl. De asemenea, numai tatăl îi trimite scrisori sau haine; iar, atunci când scrie acasă, copilul îi adresează mereu scrisorile doar tatălui, fără niciun cuvânt pentru mamă. Povestește că tatăl este cel care l-a învățat să se îmbrace singur și să își împăturească lucrurile cu grijă. Această tăcere a mamei o uimește pe directoare și îl întristează pe Bernard, fără ca asta să îl incite să ia inițiativa de a-i scrie mamei. La fabula despre *înmormântare*, el răspunde că „mama a murit“, iar când este întrebat cine este trist, el răspunde. „Tata.“ Alți copii ar fi răspuns imediat: „Copilul.“

Bernard suferă cu siguranță de un complex Cain, care se exprimă în reacția A la fabula despre *miel 1*, și de asemenea în comportamentul lui. Este foarte gelos pe cei mici, îi tracasează constant și îi instigă să nu fie ascultători, pentru ca ei să fie pedepsiți. Dar ceea ce o frapează pe directoare este frica lui excesivă de a nu avea exact același lucru ca și camarazii lui. Și aceasta merge până la absurd. Dacă unuia dintre tovarășii lui i se taie unghiile, vrea să i se taie și lui, chiar dacă îi fuseseră tăiate în ajun. Mai observăm și că Bernard suferă de un complex de posesiune (*obiectul confecționat*). Nu vrea să facă niciun sacrificiu pentru mamă, probabil pentru că, în mintea lui, mama le dă prea multe bomboane surorilor lui, iar lui nu îi dă destule.

La acest copil, vedem schițându-se o rezistență mult mai netă decât ceea ce am văzut până acum. Poate că ea vine, așa cum am spus mai sus, din metoda folosită. Dar remarcăm că această apă-

rare se referă la fabulele care dezvăluie un conflict: cele despre *miel*, *înmormântare*, *obiectul confecționat*. Modalitatea pe care o împrumută această apărare este „contrazicerea”, adică subiectul dă mai întâi un anumit răspuns, apoi, sub influența explicațiilor pe care i le oferim, adoptă exact punctul de vedere contrar, crezând că repetă primul răspuns. Dacă îl întrebăm, de exemplu, în legătură cu fabula despre *miel* 1: ce ai răspuns prima dată?, copilul răspunde: „Am spus că nu face nimic, se va duce să mănânce iarbă și va fi bucuros.” Îl întrebăm: este supărat mielul? Răspuns: „Nu, nu este supărat, va fi bucuros.” Ești sigur că ai răspuns așa prima dată? „Da, sunt sigur.” Și, răspunzând astfel, copilul este absolut sincer.

Conștientizarea mobilurilor inconștiente a avut drept efect operarea imediată prin intermediul Eului a refulării afectului perturbator. Iar mecanismul de apărare realizat de Eu constă exact în opusul atitudinii cenzurate. Vom constata totodată că un răspuns a rămas identic, și anume cel la fabula despre *aniversarea căsătoriei*. Aceasta ne dovedește că Bernard se găsește încă într-un stadiu de tranziție, din moment ce nu adoptă unilateral punctul de vedere al contrazicerii ca și modalitate de apărare. Dar acest lucru este normal pentru vârsta lui.

Obs. 13. *Henri, băiat de 7 ani și 8 luni, copil unic*: foarte sensibil, minciuni și mici furtișaguri.

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Iese pentru că e petrecere.” (De ce nu rămâne la petrecere?) „Se duce să facă o mică plimbare și vrea să meargă singur, pentru că nu îi plăcea petrecerea și îl plictisea și nu voia să vadă cum se amuzau” [părinții].

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Iese pentru că este un pic supărat și se duce să culeagă flori.”

Plimbarea cu mama A. — Răspuns: „Trebuie că este bolnav și s-a supărat pentru că mama și băiatul au plecat împreună și au mâncat căpșuni și nu găsea asta prea drăguț.” (De ce?) „Pentru că mama nu l-a luat.”

Plimbarea cu mama B. — Răspuns: „Tatăl este supărat pentru că mama nu a vrut să îl ia, pentru că îl iubește mai mult pe băiat decât pe tată.” (Apoi, dintr-o dată, copilul ne vorbește despre el însuși.) „Eu aș vrea s-o am doar pentru mine pe mama mea.” (Nu crezi că ar trebui s-o împarți un pic și cu tata?) „Bineînțeles că nu vreau s-o împart, e prea drăguță mama mea și tata o bate mereu acum.”

Celelalte răspunsuri sunt normale și nu au fost modificate.

Henri este un copil care dă bătăi de cap directoarelor casei de copii în care își petrece o parte din zi, deoarece este ascuns, mincinos și, de câtva timp, a început să fure dulciuri. Altfel, este destul de drăguț și plăcut, chiar generos cu camarazii săi.

Am descris reacțiile băiatului pentru că sunt interesante din două puncte de vedere. În primul rând, ne arată că avem de-a face cu un mic oedipian, al cărui complex este parțial conștient, adică acceptat de Eu, și aceasta pentru că circumstanțele servesc copilului. Părinții sunt în divorț și tatăl este brutal cu soția sa, lovind-o deseori în fața copilului. Acesta îi ia partea mamei și își arogă dreptul să o dorească doar pentru el. Tatăl nu are acest drept, pentru că el nu știe să o iubească. Astfel, nu găsim nicio rezistență în al doilea răspuns la fabula despre *plimbarea cu mama*. Dar conștiente nu sunt decât componentele afective ale complexului, pulsiunea oedipiană fiind refulată de către Eu. Remarcăm acest lucru în răspunsurile la fabula despre *aniversarea căsătoriei*. În varianta A, el răspunde: „Iese pentru că nu voia să vadă cum se distrau.” Copilul nu poate suporta uniunea părin-

134 ților, pentru că o dorește pe mamă numai pentru el. În varianta B, el spune: „Iese pentru că este un pic supărat și se duce să culeagă flori.” Această a doua reacție este printre cele mai interesante pentru problema care ne preocupă, deoarece ea exprimă un stadiu de tranziție între stadiul primar, în care copilul este incapabil să își modifice în mod real reacția sub efectul explicațiilor și stadiul următor, în care copilul își schimbă diametral punctul de vedere, fără grija și fără conștiința contrazicerii. El suprapune cele două reacții opuse: „Este un pic supărat și se duce să culeagă flori.”

Obs. 14. *Rose, fată de 8 ani și 6 luni, sora cea mai mare din patru frați: timiditate, coșmaruri, neascultare excesivă, gelozie.*

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: (Tăcere lungă, apoi :) „Va bea apă, va mânca puțină iarbă și nu va fi deloc bucuros, pentru că îi place mai mult laptele. Nu va fi deloc bucuros în fața celui mic, dar nu va arăta că este supărat.” (Și, dacă ar arăta, cum ar face?) „Nu va asculta nimic din ce spune mama și va fi mereu neascultător și va rămâne pe loc.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Va bea puțină apă și va mânca puțină iarbă și va fi trist.” (Va fi și supărat?) „Puțin, pe celălalt.” (Cum va arăta că este supărat?) „Nu arată.” (Și dacă ar arăta?) „Ar rămâne pe loc, cu o figură urâtă, ca să arate că e supărat.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Iese ca să mănânce fructe.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Iese ca să culeagă flori și i le va da mamei și fetița va face ea totul, pentru ca mama să nu fie obosită.”

Înmormântarea A. — Răspuns: „Mama ei.” (Ce se va întâmpla?) „Tatăl va fi singur și fetița la fel.” (Vor fi triști?) „Oh, puțin, dar se vor putea aranja, poate că fetița va fi puțin mai mare și va face pe mămica cu tatăl.”

Înmormântarea B. — Răspuns: „Mama ei, poate, a alunecat sau este bătrână.” (Ce se va întâmpla?) „Fetița trebuie să facă toată treaba în casă și nu îi place și este foarte obosită.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va păstra pentru ea.” (Mama i-l cere, ce va face ea?) „I-l va da mamei, dar ar prefera să îl păstreze pentru ea.” (Atunci, de ce i-l dă?) „Ca să arate că este drăguță și ca să se facă iubită.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „I-l dă mamei, dar ar prefera să îl păstreze.” (Și atunci, de ce i-l dă?) „Ca să demonstreze că fetița își iubește mama și că mama o iubește.”

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Poate că mama a murit sau este supărată pentru că un iepure a fugit în pădure și pentru că nu mai găsea nimic de mâncare, și mama este supărată că fetița a fost să se plimbe și ea a rămas singură.” (Pe cine este supărată mama?) „Pe iepurele care a plecat în pădure.”

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Poate că este supărată.” (Pe cine?) „Poate că a murit o găină sau pisica a mâncat carne.” (Mama e supărată pe fetiță?) „Nu, dar când fetița sosește, vede că mama are ceva, și atunci crede că este supărată pe fetiță.”

Frica (control) A. — Răspuns: „Îi este frică de mama.” (De ce?) „Poate că are o mamă foarte rea și care e supărată de cineva.” (De cine?) „De fetița ei care nu voia să își asculte mama și care îi comanda să facă o treabă.”

Frica (control) B. — Răspuns: „Mi-e frică pentru că uneori sparg farfuriile.”

Visul urât (control) A. — Răspuns: „A visat că mama ei a murit.” (Și ce s-a întâmplat?) „Fetița trebuie să facă toată treaba în casă și este foarte obosită.”

Visul urât (control). — Răspuns: „Uneori visez că frății mei sunt toți morți și chiar și părinții mei au murit.” (Visezi rar?) „Nu, am foarte des acest vis.”

Complexele de care suferă Rose apar cu claritate în răspunsurile la diverse fabule: complexul Cain și complexul Oedip. Acesta din urmă se exprimă naiv în răspunsul la fabula despre *înmormântare*: „Mama a murit și fetița va face pe mămica cu tatăl”, și mai subtil în răspunsul la fabula despre *plimbarea cu tatăl*, unde copilul se identifică cu iepurele: „Mama este supărată pentru că micuța s-a dus să se plimbe”. Pe cine este supărată? În loc să răspundă: „Pe fetiță”, ea răspunde: „Pe iepure, care a plecat în pădure”. Observăm că iepurele a plecat pentru că nu era nimic de mâncare sau pentru că a fost gonit. Reacțiile la fabula despre *miel* și cea despre *obiectul confecționat* ar putea explica foarte bine acest ultim răspuns. Fetița, dezamăgită în ceea ce privește dragostea mamei, după nașterea fraților mai mici, își dirijează afectivitatea spre tată. Această dorință de a fi iubită de mamă se exprimă simpativ în fabula despre *obiectul confecționat*: fetița îi dă mamei obiectul, în ciuda dorinței de a-l păstra, pentru a se face iubită de mamă. Dar complexul Oedip face iubirea pentru mamă deosebit de ambivalentă. Partea negativă apare în răspunsurile la fabulele despre *înmormântare* și *visul urât*.

În realitate, Rose, o fetiță fermecătoare, acționează ca și *mielul*: „Nu va asculta nimic din ce îi spune mama și e mereu neascultător și nu se urnește din loc.” Într-adevăr, Rose face pe surda la toate ordinele mamei sale, rămâne adâncită în jocul sau în cartea ei, până ce mama o bate ca să o facă să asculte. Nu are niciun simț de răspundere: atunci când mama l-a născut pe cel de-al patrulea copil, o fetiță, în loc să se ocupe de frații mai mici sau să ajute la bucătărie, s-a pus în pat ca să fie sigură că nu o să îi ceară nimeni nimic. Transformă totul în pretext pentru a se eschiva de la micile sarcini care i se dau și manifestă o indiferență accentuată față de treburile menajere ale mamei și plânsetele fraților mai mici.

Poate că nu ar trebui să interpretăm imediat atitudinea negativă a copilului ca pe un semn de ostilitate față de mamă, deoarece s-ar putea foarte bine ca ea să exprime și un puternic sentiment de culpabilitate oedipiană. Răspunsurile la fabulele despre *înmormântare* și *visul urât* par să permită această presupunere: „Visează că mama a murit și fetița trebuie să facă toată treaba și este foarte obosită.” Este ca și cum copila nu ar îndrăzni să facă menajul pentru că a face menajul înseamnă pentru ea consecința realizării dorinței sale rele. Freud a demonstrat cum credința în atotputernicia gândirii antrenează credința în eficiența magiei. De asemenea, înainte de a interpreta conduita lui Rose drept un comportament ostil, ne vom întreba, dimpotrivă, dacă ea nu este mai curând o conduită de protecție magică împotriva unei dorințe intolerabile pentru Eu.

Distingem în seria B de răspunsuri ale acestui caz mai multe reacții de apărare cu diferite mijloace. Mai întâi, în răspunsurile la fabulele despre *miel* și *obiectul confecționat* nu există vreo schimbare, al doilea răspuns este asemănător primului. Apoi, există deplasarea ca modalitate de apărare în răspunsul la fabula despre *plimbarea cu tatăl*: mama nu este supărată pe fetiță sau pe iepure, ci este supărată pentru că a murit o găină. În fine, cu ocazia fabulelor despre *aniversarea căsătoriei* și *înmormântare*, găsim un al treilea tip de apărare, adoptarea unui punct de vedere opus primului răspuns. Dar contrazicerea nu este totală: în răspunsul la fabula despre *înmormântare*, tot mama este cea care moare, dar consecința acestei morți este modificată: în varianta A, „se vor putea aranja, poate că fetița va fi puțin mai mare și va face pe mămica cu tatăl”; în varianta B, dimpotrivă, „ea trebuie să facă toată treaba în casă și este foarte obosită”. Singurul răspuns în care punctul de vedere este cu adevărat opus este cel la fabula

despre *aniversarea căsătoriei* A: „Se duce să mănânce fructe”; B: „Se duce să culeagă flori și vrea să facă totul ca s-o ajute pe mama ei.”

Mecanismele de apărare par puțin diferențiate pentru un copil de 8 ani și jumătate. Este posibil ca, la ea, Eul să intervină relativ puțin, deoarece părinții ei, ei înșiși deloc disciplinați, nu au avut o influență favorabilă asupra formării caracterului ei.

Obs. 15. *Simone, fetiță de 8 ani și 11 luni, copil unic, orfană: neascultare, lene, face scene, copil avid de afecțiune*

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Spune: vreau lapte.” (Mama îi spune că nu mai este.) „Ei bine, asta este, mă voi duce să mănânc iarbă și este foarte supărat și nu vrea să mănânce iarbă, și o lovește cu picioarele pe mamă.”

Mielul 2 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Ea vrea să lase lapte pentru cel mic.” (Este bucuros? Tăcere lungă, apoi brusc :) „Ea nu este bucuroasă, pentru că a trebuit să lase laptele pentru cel mic.”

Mielul 2 (complexul de înțărare): — Răspuns: „Nu se va duce să mănânce iarbă, pentru că nu știe ce e aia și va fi supărat. Nu se va putea obișnui, pentru că nu îi place iarba și o lovește cu picioarele pe mamă.”

Mielul 2 (complexul de înțărare) B. — Răspuns: „Va mânca iarbă, ca să știe ce e aia.” (Va fi bucuros?) „Nu va fi foarte bucuros, pentru că îi place mai mult laptele.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Iese pentru că nu vrea să rămână la această petrecere a căsătoriei tatălui și mamei, și nu îi plăcea gustarea și spune că nu are destul, că are mai puțin decât ceilalți și că asta nu îi place.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Iese ca să caute flori.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Vrea să îl păstreze și nu vrea să i-l dea mamei, pentru că e prea drăguț și îi place mult.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „Vrea să i-l dea pentru că are inimă bună.”

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Pentru că este alta și mama a plecat.” (De ce a plecat?) „A plecat la plimbare pentru că i se părea că ei întârzie prea mult. Fetei îi plăcea mult să facă plimbări singură cu tatăl, iar mamei nu îi plăcea asta.”

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Nu este aceeași pentru că a făcut de mâncare și a muncit mult.” (Mamei îi place această plimbare?) „Da, pentru că ea iese seara cu tatăl, atunci când fetița s-a culcat. Eu, de fiecare dată când ies cu unchiul meu, mătușa mea iese seara cu el, deci e drept.”

Celelalte răspunsuri sunt normale și nu au fost modificate.

Reacțiile la fabulele despre *miel* dovedesc faptul că Simone suferă de complexul de înțărare și de complexul Cain. Acestea sunt două conflicte esențiale. Dar și celelalte răspunsuri trădează complexe: complexul de posesiune și complexul Oedip, mai puțin active decât primele, deoarece nu-i influențează conduita. Dacă Simone nu a putut să rămână la unchiul și mătușa sa este pentru că devenise insuportabilă odată cu nașterea vărului ei. Neascultare, impertinență, randament școlar scăzut, se derula toată gama revoltei infantile. Și totuși, Simone își iubește mătușa și vrea să îi facă plăcere. Ea a făcut eforturi serioase să își amelioreze conduita în pensionul în care se află, pentru ca, ne spune nouă, să se întoarcă repede acasă. Complexul ei de înțărare se traduce printr-o dragoste excesivă pentru vaci și prin visele frecvente în care se găsește împreună cu mătușa ei lângă o vacă. Simone fuge de la pension ca să se ducă la fermă, să își revadă vacile. O întrebăm: „De ce iu-

140 bești atâta vacile?” Răspuns: „Pentru că sunt atât de drăguțe, ne dau lapte!”

Cu acest caz, suntem în plină modalitate de apărare pe care noi o numim contrazicere. Copilul, informat despre semnificația răspunsurilor, adoptă exact punctul de vedere opus celui în care se plasase inițial, și aceasta pentru toate fabulele. Nu mai găsim la Simone reacții nevrotice pe care le repetă fără să schimbe nimic din ele. De ce? Este o chestiune de nivel? Simone este mai nevrotică decât alții? Sau este vorba mai curând de o chestiune de vârstă? Pare dificil să răspundem la această problemă. Dar, dacă luăm în considerare rezultatele de ansamblu ale anchetei noastre, vom vedea că, de regulă, copiii între 8 și 11 ani adoptă această modalitate de apărare, ceea ce pare să indice că ar fi vorba despre un stadiu al mecanismului de apărare. Stadiu corespunzător unei anumite dezvoltări intelectuale pe care Eul o folosește pentru a se justifica. Simone a răspuns deci în conformitate cu norma vârstei ei. Aceasta nu vrea să spună că toți copiii de aceeași vârstă vor răspunde în același fel. Deoarece, dacă deja în fiecare stadiu al inteligenței găsim mereu excepții, copii situați peste sau sub vârsta lor, trebuie să ne așteptăm cu îndreptățire să le găsim și în domeniul afectiv, unde încărcătura de dinamism este atât de puternică. Dar, mai putem vorbi în consecință despre stadii? Da, pentru că ceea ce caracterizează un stadiu este apariția unei anumite modalități de rezistență adoptate de majoritatea copiilor de o anumită vârstă. Această modalitate este rareori utilizată de către vârstele mai mici și tinde să dispară la vârstele mai mari, putând totuși să persiste cu ocazia unui anumit conflict. Este tot ceea ce vrem să spunem atunci când vorbim despre stadii în domeniul rezistenței.

Vom da în continuare, cu titlu de exemplu, un caz în care modalitatea generală de apărare este contrazicerea și care, în același timp, utilizează și alte forme.

Obs. 16. *Carmen, fată de 10 ani, soră vitregă a unei surori mai mici: foarte închisă, orgolioasă și geloasă, somnambulism.*

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Va spune: Mda, vreau să îi dau locul, dar nu va fi deloc bucuros pentru că nu mai are laptele lui. Va fi trist, dar își va spune că se va consola de toate astea când va fi mare.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Este foarte bucuros să plece și să se ducă să mănânce iarbă.” (Va fi trist?) „Nu, nu va regreta laptele, pentru că el crește.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va păstra.” (Mama i-l cere, ce va face?) „I-ar plăcea să îl păstreze, dar va face sacrificiul pentru mama ei.” (De ce face asta?) „Pentru ca mama s-o iubească.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „Printre fete sunt unele care vor spune: vreau să îl păstrez pentru că mama e prea mare și mie îmi place de el prea mult, iar altele vor spune: trebuie să i-l arăți și să i-l dai.” (Tu ce ai face?) „Eu i l-aș da.”

Înmormântarea A. — Răspuns: „Va crede că este mama ei.”

Înmormântarea B. — Răspuns: „O bunică, care fusese la spital și care a murit.”

Frica (control) A. — Răspuns: „Îi este frică de un animal, de o vacă cu un ochi ciudat, pentru că nu o iubește pe fetiță.”

Frica B. — Răspuns: „Mie mi-a fost frică odată de un bărbat care a fugit după mine când făceam cumpărături.”

Visul urât (control) A. — Răspuns: „Am visat că bunica murise în patul ei și apoi cineva mi-a spus: trebuie să pleci, Carmen, pentru că este grav bolnavă și după două zile a murit.”

Carmen este un copil nelegitim, abandonat de mamă, dar recunoscut de tată. Acesta se căsătorește. Soția lui o crește pe Carmen, dar, după un an, naște un copil. Imediat după aceea cuplul divorțează și copiii sunt în îngrijirea femeii. Obligată să muncească, își încredințează propria fetiță mamei, iar pe Carmen o plasează într-un orfelinat. Aceasta nu i-a iertat niciodată mamei vitrege faptul că nu a tratat-o ca pe sora cea mică, cu atât mai mult cu cât ea o iubește mult pe pseudobunică. Comportamentul copilului este un protest permanent împotriva acestei diferențe de tratament dintre sora ei și ea. Carmen se gândește la un singur lucru: să fie preferata directoarei, asupra căreia a transferat dragostea ei pentru bunica. Dar, cum este nemulțumită să fie la orfelinat, în loc să se facă remarcată printr-o bună conduită și prin munca ei, ea încearcă să atragă atenția prin vorbe, adică lăudându-se, denigrându-și colegii, vrând cu orice preț să fie mereu prima. Când directoarea se întoarce din vacanță, dacă nu este prima care o îmbrățișează, Carmen refuză apoi să o salute și să îi vorbească. Noaptea, are crize de somnambulism, în cursul cărora se scoală și își bate colegii. Este un copil extrem de închis, care caută întotdeauna să pară mai bun decât este, ne spune directoarea.

Reacțiile la fabula despre *miel* exprimă clar gelozia și tristețea ei, iar reacția la fabula despre *obiectul confecționat*, această nevoie de dragostea mamei; ea face sacrificiul obiectului ei nu din dragoste pentru mamă, ci doar pentru a se face iubită. În răspunsul la fabula despre *înmormântare A*, îi vedem apărând ostilitatea pentru mama vitregă, care a despărțit-o de bunică și a trimis-o la orfelinat. Copilul ne spune spontan: „Mama (vitregă)

este în armată, nu se ocupă de mine, trebuie să câștige bani pentru ea. Dar am o bunică, și ce mă mai răsfăț! Și apoi eu am dreptul să merg la bunica mai multe zile la rând pentru că ea nu locuiește la Geneva.” (Și sora ta?) „Sora mea este rea, este teribilă și bunica mea are foarte mult de tras cu ea, și ce mă mai iubește atunci când mă duc!”

Din punct de vedere al rezistenței, remarcăm că modalitatea adoptată este contrazicerea. Copilul adoptă atitudinea opusă celei pe care o avusese spontan. Spre exemplu, în răspunsul la fabula despre *înmormântare A*, mama (vitregă) este cea care moare. Iar, în varianta B, bunica. Răspunsurile la această fabulă și la cea despre *visul urât*, permițându-ne să aproximăm mecanismul prin care se realizează modificarea celui de-al doilea răspuns și care este mobilul apărării sale. Într-adevăr, știm că fetița este foarte supărată pe mama vitregă care se opune ca bunica să o ia la ea și, pe de altă parte, știm că fetița o îndrăgește pe bunică, în care regăsește o mamă adevărată. Înțelegem deci bine că, în răspunsul la fabula despre *înmormântare A*, Carmen își exprimă simbolic dorința ca mama vitregă să moară; moarte, care, în inconștientul ei, i-ar permite să locuiască cu bunica. În momentul în care, sub influența explicațiilor, copilul își conștientizează indirect dorința, se produce o refulare și apărarea se opune ca al doilea răspuns să fie același. De aici, o reacție absolut contrară: bunica, pe care o iubește, este cea care moare. Eul tinde să se justifice prin această reacție în care este vorba despre o persoană în vârstă, ceea ce este cât se poate de natural. Dar oare doar din nevoia de justificare subiectul alege o persoană în vârstă? Nu credem. Această alegere a bunicii decurge dintr-un alt proces decât cel al justificării, dintr-un proces de autopedepsire: copilul ar fi crunt pedepsit dacă bunica ar muri. Procesul de autopedepsi-

re este intim legat de nevoia de justificare a Eului. Doar o psihanaliză propriu-zisă ar putea să le disocieze. Copilul ne mai povestește că are deseori vise angoasante în care ea o vede pe bunica moartă și în care îi spune: „Trebuie să pleci din casă, Carmen.“

Acest caz este interesant și dintr-un alt punct de vedere. Acela că, prin una dintre reacțiile sale, subiectul anunță stadiul următor. Este răspunsul la fabula despre *obiectul confecționat*: „Printre fete sunt unele care vor spune: vreau să îl păstrez pentru că mama e prea mare și mie îmi place de el prea mult, iar altele vor spune: trebuie să i-l arăți și să i-l dai.“ Iată o modalitate de apărare pe care nu am mai găsit-o în cazurile precedente. Subiectul se plasează aici în mai multe puncte de vedere simultan și nu se oprește subiectiv asupra unuia dintre ele. Vedem că procesul de apărare devine mai intelectual și seamănă deja cu procesul de raționalizare al adulților. În același timp, se mai găsesc și modalități primitive, juxtapse prin aderență noii modalități. Astfel, când copilul spune „vreau să îl păstrez pentru că mama este prea mare“, este o apărare de raționalizare, dar fetița adaugă „și pentru că îmi place prea mult“, ceea ce este o modalitate primitivă de apărare, deoarece este o repetiție a primei reacții. Cu toate că acest răspuns este mai intelectual decât celelalte, nevoia de logică și de deducție nu se face încă preponderent simțită aici. Trebuie să mai spunem că această nouă modalitate de a se apăra a apărut pentru prima dată în răspunsul la fabula despre *obiectul confecționat*. Complexul de posesiune simbolizat de obiectul confecționat pare că trezește o rezistență precoce a Eului. Într-adevăr, copii de 4–5 ani care au răspuns prima dată: „Nu vrea să dea“ își modifică deja răspunsul în opusul lui după explicație, în timp ce celelalte reacții, chiar dacă nevrotice, rămân asemănă-

toare cu ele însele. Este deci natural să vedem, cu ocazia acestui complex, apărând o modalitate de apărare de un nivel mai ridicat decât cele precedente.

Obs. 17. *Marie, fată de 11 ani și 2 luni, soră mai mare*: minciuni, furturi cu mobile afective, gelozie.

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Mănâncă iarbă și nu va fi foarte bucuros și nu se va grăbi să se ducă și va mai întârzia pe drum. Va fi supărat pe micuț și nu va mai merge așa cum ar trebui să meargă, îl va abandona.“

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Se va duce nu foarte bucuros, pentru că îi place laptele. Nu se va duce repede, va trage de timp. Va fi supărat pe surioară (!) și îl va certa, o va bate. (Dar tu ești supărată pe sora ta?) „Eu m-am supărat foarte tare pe sora mea când m-a bătut.“ (Tu ești cea care începe sau este ea mereu?) „Uneori sunt eu, pentru că nu vreau să merg cu o ofticoasă.“

Mielul 2 (complexul de înțârcare) A. — Răspuns: „Va ști să ronțâie foarte bine, dar nu se va obișnui imediat.“

Mielul 2 (complexul de înțârcare) B. — Răspuns: „Nu va fi foarte fericit, pentru că îi place mai mult să stea lângă mama lui. Va fi supărat și se va încăpățâna. Dar totuși va fi obligat să se ducă până la urmă.“

Înmormântarea A. — Răspuns: „Mama a murit.“

Înmormântarea B. — Răspuns: „Este bunicul ei, pentru că era bătrân.“

Celelalte răspunsuri sunt normale și nu au fost modificate.

Acest caz este foarte asemănător cu precedentul, Marie fiind și ea un copil nelegitim. Mama ei s-a recăsătorit și a avut un al doilea copil, pe care îl crește împreună cu Marie. Dar soțul nu poate suferi acest copil din flori și face reproșuri constante soției

și Mariei. În loc să ia apărarea fiicei mai mari, mama nu încetează să o umilească, comparând-o cu mezină, pe care o preferă. De asemenea, Marie este foarte nefericită în acest cămin. În urmă cu un an, ea a început să fure tot felul de obiecte la școală și acasă, aparent fără nicio preferință: bani, bomboane, chei, hârtii etc. În urma evaluării psihologice căreia i-a fost supusă a rezultat că furturile aveau un mobil afectiv, adică erau o compensare a lipsei de dragoste. Copilul a fost plasat într-o casă de corecție, unde furturile au încetat imediat. Singurele simptome care persistă sunt minciunile și gelozia față de cei mici, ca și toanele rele: Marie este foarte supărată pe mama ei care nu a păstrat-o acasă. Cu toate că este relativ fericită la pension, numără zilele de când a intrat. Ne spune: „Sunt 10 luni, o săptămână și 3 zile jumătate de când sunt aici.” O astfel de contabilizare spune multe în gura unui copil.

Complexul Cain se dezvăluie în răspunsul la fabula despre *miel 1*, iar ostilitatea față de mamă, în cel la fabula despre *înmormântare*. Al doilea răspuns la fabula despre *miel 1* nu marchează nicio rezistență. Identificarea surorii cu mielul cel mic se face vizibil în fraza: „El va fi supărat pe sora mai mică și îl va certa, o va bate.” Fetița vorbește când despre soră, când despre miel, pentru a reveni la soră.

Observăm că, dacă ne adresăm direct Eului copilului, nu provocăm o rezistență mai accentuată. Fetița își mărturisește furia împotriva surorii, dar mobilul ostilității este proiectat asupra ei: „M-am supărat pe sora mea când m-a bătut, nu vreau să merg cu o ofticoasă.” Proiecție pe care nu o găsim în răspunsul indirect.

În ceea ce privește răspunsul B la fabula despre *miel 2* (complexul de înțârcare), acesta ne surprinde. Copilul, care răspunsese normal prima dată, reacționează mai virulent a doua oară. În același

timp, nu credem că Marie suferă de un complex de înțârcare; această reacție curioasă din prima abordare se poate explica prin faptul că noi am procedat la examinare în două părți: prima pentru răspunsurile spontane și a doua pentru răspunsurile de după explicații. Este foarte posibil ca acest răspuns să fie o perseverare în atitudinea provocată de fabula precedentă (*mielul 1*); fetița fiind încă sub influența emoției reacției sale față de soră, accentuează în răspunsul următor dorința și dreptul său de a fi iubită de mamă.

Putem conchide din reacțiile B la fabulele despre *miel* că la Marie conflictul cu sora nu a fost refulat, ci a rămas în zona conștientă și a fost perfect admis de către Eu, deoarece este datorat în mare parte circumstanțelor. Dimpotrivă, ostilitatea față de mamă și dorința inconștientă de a o suprima nu sunt tolerate de Eu, care se apără în cadrul conștientizării momentane adoptând punctul de vedere contrar, adică printr-o atitudine lipsită de afect: „Bunicul ei, pentru că era bătrân.”

Obs. 18. *Paul, băiat de 11 ani și 8 luni, cu o soră mai mare de 13 ani și cu un frate mai mic de 7 ani: foarte nervos, coșmaruri, fixație la mamă.*

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Mai întâi va spune nu, eu sunt fiul tău, trebuie să rămân cu tine și va fi la început supărat și apoi va înțelege că asta este pentru a-i face plăcere mamei și se va duce.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Va fi mai întâi supărat și gelos și va crede că mama nu îl mai iubește, dar, dacă îi este foame, va mânca iarbă și când îi va plăcea iarba o să-și ceară iertare de la mama pentru lovituri.”

Mielul 2 (complexul de înțârcare) A. — Răspuns: „Mai întâi va vrea să aibă în continuare lapte, apoi, când va vedea că nu mai este lapte, se gândeste că ar putea să moară dacă nu mănâncă și se pune să mănânce iarbă.”

Mielul 2 (complexul de înțărare) B. — Răspuns: „Mai întâi va spune este tare drăguță mama, vrea să păstreze laptele pentru ea, după aceea se gândește, dacă voi mânca iarbă ceilalți mieluși vor vedea că sunt mare și o să pot să le comand, și crede că e mare și duce o viață de vagabond.“

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Se duce în grădină pentru că va fi gelos că mama nu se mai gândește la el și că se gândește la tata și va plânge pentru că este nefericit, pentru că are obiceiul să fie răsfățat de mama lui și este favoritul familiei.“

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Dacă e mic, se duce să plângă pentru că el crede că nu mai este iubit, iar dacă e mare, se duce să pregătească o surpriză.“

Elefantul A. — Răspuns: „I s-a luat trompa și asta îl necăjește foarte mult pe băiat și se va duce să îi spună mamei, ca să îl consoleze și să îi dea altă trompă.“

Elefantul B. — Răspuns: „A devenit mult mai puțin impunător și i se arată mai puțin respect.“ (De ce?) „Pentru că nu mai are organul principal: trompa.“ (Ce gândește băiatul despre asta?) „Ori se va supăra din cauza asta, ori, altfel, se va lăuda cu elefantul lui fără trompă, care este un fenomen și se va da mare.“

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Se va duce mai întâi să îl arate mamei și tuturor și, când toată lumea l-a admirat, îl va ascunde.“ (Mama i-l cere, ce va face el?) „La început va spune nu, apoi, când băiatul nu mai are nevoie de el, i-l va da.“

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „Dacă e mic, va spune: nu, e al meu. Ce am făcut este pentru mine și nu îl voi da. Dacă e mai mare, îl va da mamei dacă este util. Dacă nu este util, va ezita mult.“

Înmormântarea A. — Răspuns: „Crede că este mama lui pentru că pe mama o iubește cel mai mult. Și va vrea să meargă cu ea și se va ruga la Dumnezeu să îl ia și pe el pentru că nu poate trăi fără mama lui.“

Înmormântarea B. — Răspuns: „Dacă e mic, va crede că este mama lui și, dacă e supărat pe tată, va spune așa vrea să fie el. Dacă e mare și cunoaște pe cineva care suferă mult, va spune cu atât mai bine, nu va mai suferi.“

Plimbarea cu mama A. — Răspuns: „Tata s-a schimbat pentru că vede că băiatul este bucuros și el este trist că nu a mers cu ei; dar băiatul preferă să meargă singur cu mama lui.“

Plimbarea cu mama B. — Răspuns: „Dacă e mare și i s-a explicat că mama lui nu trăiește doar pentru el, se va gândi că și tatălui i-ar plăcea să meargă cu mama. Dacă e mic, se va gândi că tata e supărat pe mama pentru că nu a fost cu el sau că tata a făcut ceva rău.“ (Ce?) „A omorât un animaluț.“

Frica (control) A. — Răspuns: „Îi este frică pentru că a fost la o înmormântare și îi este frică să nu meargă și el înăuntru sau mama lui sau sora lui, sau dacă vede un accident îi este frică să nu aibă și el unul.“

Frica (control) B. — Răspuns: „Dacă este unul mic, crede că mama nu se va mai întoarce, mie îmi este frică de fiecare dată când mama pleacă în călătorie, că nu se mai întoarce. Apoi mi-e frică de hoți și de accidente.“

Visul urât (control) A. — Răspuns: „Visează că au fost niște hoți care l-au aruncat într-un sac și care l-au aruncat pe stradă și că se rănise și că i-au luat-o pe mama și că el a murit.“

Visul urât (control) B. — Răspuns: „Visez război, hoți care m-au pus în apă fiartă și m-au tăiat în bucăți. Am visat că tata mă omorâse.“ (În acest moment, copilul se oprește, interzis, apoi :) „Nu, nu tata, ci un bărbat care seamănă cu el; mi-a smuls brațele, picioarele și mi le-a pus la fier.“ (De ce a făcut asta bărbatul?) „Pentru că mă simțeam atras de ușa unde era interzis.“ (Ce ușa?) „Ușa de la WC și m-am dus totuși, iar bărbatul m-a prins la întoarcere. Uneori visez că trebuie să omorâm pe cineva; că pământul ia foc și că sunt biciuit. Dar cel mai des visez că un om vine spre mine și mă mănâncă sau că tata și mama sunt înghițiți de valuri și eu mă întreb cum o să trăiesc.“

Avem puține informații despre acest copil. În același timp, nu ezităm să îl clasăm printre subiecții nevrotici, deoarece, în afara reacțiilor sale la fabule, ne-a povestit despre coșmarurile sale îngrozitoare, care îl oboseau mult și despre faptul că dimineața îi era greu să se trezească. L-am întrebat: „Îi povestești visele mamei tale? Răspuns: „Oh, nu, nu le-am povestit niciodată nimănui, nu îndrăznesc, nu povestesc decât visele de război.“ Or, acest copil are părinți foarte inteligenți și cultivați, care le dezvoltă copiilor lor încrederea în sine, prin înțelegerea de care dau dovadă. Dacă Paul nu îndrăznește să le vorbească de temerile și visele lui, este pentru că aceste temeri și vise se leagă probabil de un sentiment de culpabilitate provenind din complexe sale. Copilul ne-a mai povestit pe larg și spontan „ce bine era când nu avea frați, cât îl răsfața și îl iubea mama și cum acest lucru s-a schimbat acum!“

În același timp, prin reacțiile la fabula despre *miel* 1, vedem că, în răspunsul micului nostru subiect, mielul, în ciuda unei reacții vii la sosirea concurentului său, acceptă în final să împartă laptele mamei. Răspunsul B la fabula despre *miel* 2 (complexul de înțarcare) ne arată cum reușește Paul să surmonteze dificultatea: „Dacă mă duc să mănânc iarba, îl face pe miel să spună: ceilalți mieluși vor vedea că sunt mare și o să pot să le comand și crede că e mare și duce o viață de vagabond.“ „O viață de vagabond, ne explică băiatul, este să faci mult zgomot, o groază de jocuri cu fratele și sora și asta nu îi place mamei.“ Or, tocmai pentru agitația sa băiețelul este cel mai des pedepsit acasă. Dar, în mod conștient, băiatul își iubește mult frățiorul, cu care este foarte bun și, când este întrebat ce i-ar cere unei zâne, el răspunde: „Frați, surori și iarăși frați, ca să ne distrăm.“ Vedem cum complexul lui este bine compensat. În același timp,

reacția la fabula despre *obiectul confecționat* încă exprimă un pic de ranchiună față de mamă: nu vrea să facă sacrificii pentru ea. Dacă studiem bine aceste răspunsuri, vedem că subiectul suferă din cauza unui complex Oedip. Ar vrea să o acapareze pe mama pentru el și este gelos pe atenția pe care ea i-o acordă tatălui (vezi răspunsul la fabula despre *aniversarea căsătoriei*). Fixația la mamă apare mai ales în răspunsul la fabula despre *înmormântare*, unde el explică faptul că mama este cea care a murit și unde îi cere lui Dumnezeu să îl ia și pe el împreună cu ea, pentru că nu poate trăi fără mama lui. Această fixație excesivă la mamă antrenează ca și corolar frica de tată, care reiese din coșmaruri: „Am visat că tata mă omorâse.“ Și din răspunsul la fabula despre *elefant*: „I s-a luat trompa și asta îl necăjește foarte mult pe băiat.“ Trompa, cum am spus-o mai sus, simbolizează virilitatea. Lui Paul îi este frică inconștient de a nu fi privat de masculinitatea sa de către tată. Nu spune acest lucru explicit în răspunsul la fabula despre *elefant*, dar apare în coșmaruri: tatăl îi taie brațele, picioarele; de ce? Pentru că se simte atras, spune el, de ușa de la WC. Aluzia la o pedeapsă pentru preocupările interzise este clară în acest vis. Reacția B la fabula despre *elefant* pare curioasă. Copilul pare că nu a fost atins de explicația pe care i-o dădusem despre semnificația răspunsurilor, deoarece are aceeași reacție: „Nu mai are organul lui principal: trompa.“ Care este cauza acestui fapt? Este delicat să găsim o interpretare având o singură informație. Dar l-am întrebat pe Paul dacă este bucuros că este băiat. În loc să răspundă imediat: „Bineînțeles!“ ca și ceilalți băieți de seama lui, pentru care un astfel de răspuns este de la sine înțeles, Paul a tăcut multă vreme, după care a răspuns în sfârșit: „În general, da.“ Această reticență bizară permite emiterea ipotezei că

152 băiatul, pentru un anumit motiv pe care l-a găsit, acceptă să fie privat parțial de potența lui.

Dar marele interes al acestui caz rezidă în reacțiile B. Într-adevăr, Paul adoptă pe deplin rezistența ca modalitate de apărare, anunțată deja în observația 16, adică se plasează simultan în mai multe puncte de vedere, fără să tragă o concluzie. Această manieră de a acționa nu îi este proprie, chiar dacă este accentuată la el; o întâlnim la majoritatea copiilor începând cu 11 sau 12 ani. Am văzut că nu este niciodată întâlnită la cei mici.

Într-adevăr, așa cum a arătat atât de bine Piaget¹⁵, copiii mai mici de 11 sau 12 ani sunt incapabili să lucreze cu ipotezele, gândirea lor fiind ireversibilă pentru că este egocentrică. Sub influența presiunii sociale, copilul abandonează mai întâi automatismul de repetiție prin confundarea nevoilor inconștientului cu Eul, apoi contrazicerea, pentru a ajunge, către 11 sau 12 ani, la o apărare logică implicând ipoteza. Este foarte curios de constatat cum gândirea copilului se pune, în cursul evoluției sale, în slujba mecanismului de apărare. Aproape toate răspunsurile B ale lui Paul încep printr-o condiție: „Dacă este mic va crede..., dacă este mai mare se va gândi..., dacă e bun va face așa..., dacă e rău va face așa... etc.”

În definitiv, subiectul se plasează mereu succesiv în două puncte de vedere: acela al inconștientului și acela al Eului. Dacă insistăm să aflăm ce punct de vedere preferă, copilul răspunde cel mai des: „Dacă sunt mare, voi face ca cei mari, dacă sunt mic, voi face ca unul mic.” Dar, până la urmă, ești mare sau mic? Toți subiecții sunt de acord că sunt mari, deci vor face ca

¹⁵ Jean Piaget, *Le jugement et le raisonnement chez l'enfant* (Judecata și raționamentul la copil).

cei mari. Diferența dintre cele două răspunsuri A și B este frapantă. În răspunsurile A, Paul își afirmă răspunsul ca și când nu ar exista altă posibilitate. Este vocea inconștientului, care este întotdeauna absolută, pentru că este egocentrică. După conștientizare, răspunsul devine dubitativ. Este ca și cum subiectul s-ar retrage din conflict spunând: „Sunt mai multe condiții de luat în considerare, eu nu tranșez chestiunea.” Această modalitate de apărare este mai subtilă și mai rațională. O întâlnim mai frecvent în rezistențele adulților. Dar, repetăm, aceasta nu înseamnă că, începând cu 11 sau 12 ani, toți subiecții vor răspunde a doua oară astfel. Acest lucru ar fi prea simplist! Nevoia de justificare a Eului este atât de puternică, încât acesta utilizează, după cum este cazul, toate modalitățile de apărare pe care le are la îndemână.

Obs. 19. *Lily, tânără fată de 14 ani și 10 luni, soră mai mare: gelozie și masculinitate.*

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Va fi puțin gelos, va fi trist și supărat și gelos pe cel mic și se va supăra pe mamă.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Văd două răspunsuri: ori este foarte gelos, ori este foarte generos și bucuros să aibă un frate.” (Care dintre aceste două răspunsuri este cel adevărat?) „Pentru un animal, văd că este foarte gelos, pentru o persoană, că este foarte generoasă.”

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Asta depinde de ce s-a petrecut în interiorul ei. S-a certat poate și acum plânge sau are chef să fie singură, să nu mai vadă această petrecere.”

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Poate pentru a-i face o surpriză mamei.”

Elefantul A. — Răspuns: „Poate că ea îl crede prea mic și trompa a crescut.”

Elefantul B. — Răspuns: „Fie poate să vadă că i-a crescut foarte mult trompa, fie poate să vadă tot elefantul micșorat.“

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va păstra ca pe ceva prețios.“ (Mama i-l cere, ce va face ea?) „I-l va da, dar îi place mult de el și îl va păstra pentru ea. Putem să ne reprezentăm ambele variante.“

Obiectul fabricat B. — Răspuns: „Îl va da.“

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Mama s-a schimbat la față, pentru că era singură și tristă.“ (De ce?) „Pentru că nu a putut să meargă cu ei.“

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Poate că s-a schimbat la față pentru că se bucură să îi vadă sau le-a pregătit o surpriză.“

Am ales acest caz dintre celelalte pentru că este mai nuanțat, iar modalitatea de apărare adoptată apare deja în răspunsurile A.

Marea problemă la această tânără fată este aceea a sexului ei, față de care este foarte ambivalentă. Complexul ei de masculinitate apare în răspunsul la fabula despre *elefant*. Ea dă un răspuns în care sunt juxtapuse două reprezentări: „Îl găsește mai mic și trompa a crescut.“ Am putea interpreta acest răspuns ca pe o imposibilitate de a-și accepta feminitatea. În momentul în care mărturisește simbolic „Îl găsește mai mic“, această idee este respinsă imediat de către contrariul ei: „Trompa a crescut“. Această presupunere ne-a fost sugerată de reacția amuzantă a tinerei fete în momentul în care am întrebat-o dacă și-a dorit vreodată să fie băiat. „Băiat!, a strigat, dar nu am nevoie să-mi doresc asta, uitați-vă la picioarele mele, la corpul meu și vedeți dacă nu sunt deja un băiat, eu nu mă simt diferită de ei!“ Am vrut să vedem până unde merge dorința ei de masculinitate și am întrebat-o dacă se gândea să se căsătorească și să aibă copii mai târziu. În acest moment, a apărut ambivalența: „Da, mă voi căsători ca să am copii, dar asta este tot. În fond, dacă o zână mi-ar propune

să schimb, i-aș spune că aș vrea să fiu ambele deodată, dar mai mult băiat. Ah, ce mult mi-am dorit să fiu băiat! Acum îmi doresc mai puțin, pentru că inevitabil sunt ca ei.“ Într-adevăr, Lily se joacă toate jocurile de băieți, este fermă, hotărâtă și nu are nimic dintr-o tânără fată.

Observăm în continuare că fata suferă de un complex Cain și ne-a mărturisit că nu se înțelege cu sora ei, care este total opusă ei.

În ceea ce privește rezistența, constatăm, așa cum am spus mai sus, că deja în răspunsul spontan la anumite fabule: *Aniversarea căsătoriei*, *Obiectul confecționat*, Lily alege modalitatea de apărare descrisă în cazul precedent. A doua reacție constă deci doar în reținerea ideii celei mai morale: „Îl va da“ pentru fabula despre *obiectul fabricat*, iar pentru fabula despre *aniversarea căsătoriei*: „Poate pentru a-i face o surpriză mamei.“ Aceste răspunsuri apar ca o rezistență de gradul doi; primul răspuns fiind deja o apărare, conștientizarea nu face decât să o accentueze.

În răspunsurile la fabulele despre *miel 1* (complexul Cain), *elefant* și *plimbarea cu tatăl*, găsim aceeași modalitate de apărare ca și în observația 18: o serie de ipoteze posibile, care nu angajează responsabilitatea subiectului. Foarte interesantă de notat: schimbarea de structură în răspunsurile la fabula despre *elefant*. La A, găsim o juxtapunere datorată sincretismului gândirii inconștiente: „Poate că ea îl găsește mai mic și trompa a crescut.“ În B, datorită conștientizării momentane, juxtapunerea celor două idei care se exclud nu poate fi menținută de gândirea logică și asistăm la o disociere a sincretismului în profitul a două întreguri separate, în acest caz două ipoteze posibile: „Fie poate să vadă că i-a crescut foarte mult trompa, fie poate să vadă tot elefantul micșorat.“

Nu vrem să încheiem seria cazurilor nevrotice fără să adăugăm, cu titlu comparativ, un caz de adult, ca să putem vedea dacă modul de apărare al adulților seamănă sau nu cu cel al copiilor.

Obs. 20. *Doamna Génie Fav., 29 de ani, al doilea copil din trei frați, căsătorită, mama unui copil de 3 ani: timiditate, angoasă, îi este frică de soțul ei, puternice sentimente de inferioritate, contracții ale stomacului de fiecare dată când este iritată.*

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Va asculta de mama lui.“ (Ce va gândi?) „Va fi supărat și îi va fi ciudă pe celălalt miel, pentru că îi ia locul. Va fi indiferent față de miel și față de mamă, va arăta tristețe și se va prefăca că îi este rău pentru ca mama să se ocupe de el.“

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Va lăsa locul micuțului. Nu va fi foarte bucuros, dar va lăsa laptele micuțului, pentru că e mic. În primul moment va fi supărat, apoi îi va trece.“

Aniversarea căsătoriei A. — Răspuns: „Pentru că este tristă și geloasă pe mama pentru că tata îi acordă atenție mamei și pe ea o lasă de-o parte. Va aștepta ca tata să vină să o caute și să o mângâie și pe ea.“

Aniversarea căsătoriei B. — Răspuns: „Pentru că este un pic geloasă.“ (Din ce cauză?) „Pentru că ar fi vrut ca petrecerea să fie pentru ea, și să fie ea cea sărbătorită.“ (De cine?) „De mama și de tatăl ei.“

Elefantul A. — Răspuns: „Trompa lui s-a stricat. Cineva l-a atins și a făcut să îi cadă trompa. Ea a suferit enorm.“ (Cum s-a consolat?) „Păstrând elefantul așa sau dându-i-se altul.“ (Și dacă asta nu era posibil?) „Și-ar manifesta afecțiunea asupra unei păpuși sau asupra unui copilăș și i-ar face hăinuțe.“

Elefantul B. — Răspuns: „Crede că nu mai are aceeași forță, din moment ce și-a rupt trompa.“

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Este tristă pentru că nu i-a însoțit.“ (De ce nu a făcut-o?) „Avea de lucru acasă. Micuței îi făcea mai multă plăcere singură cu tatăl, fiindcă tatăl era numai pentru ea.“

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Pentru că este supărată. I-ar fi plăcut să îi însoțească.“ (De ce n-a făcut-o?) „Pentru că se certase cu tatăl fetei.“ (De ce?) „Fie din cauza familiei, fie din cauza copilului; copilul o fi făcut ceva interzis și tatăl i-o fi ținut partea.“

Celelalte răspunsuri sunt normale și nu au fost modificate.

Acest caz nu este cel mai tipic din punctul de vedere al rezistenței adulților pe care i-am examinat, dar are două avantaje: cunoaștem bine persoana, care prezintă în mod clar tulburări nevrotice. Doamna Génie a rămas foarte fixată la mamă, cu care se identifică. Ca și mama ei, este o soție temătoare și prevenitoare față de soțul ei. Acesta, fapt interesant, înainte de căsătorie stătuse în gazdă la socrul actual și se identifică cu acesta sub toate aspectele. Ca și tatăl doamnei Génie, el este de o exigență care depășește orice măsură în ceea ce privește ora mesei. La ora 12 și 10 minute fix, că e ora mesei sau nu, vrea ca ciorba să fie pusă în farfurii și țipă de furie dacă o găsește rece. Biata lui soție este obligată, pentru a împiedica producerea acestui cataclism, să încâlzească alternativ cele două farfurii și să o pună mereu pe cea mai caldă în fața soțului, astfel încât, indiferent de oră, el să găsească o ciorbă caldă. Deseori, acest sistem de încălzire și de schimb durează și o oră. Doamna Génie repetă într-una: „Este copia fidelă a tatălui meu, aceeași pretenție pentru masă!“

Reacțiile la fabula despre *plimbarea cu tatăl* și mai ales despre *aniversarea căsătoriei*, ne arată faptul că subiectul nostru suferă de o puternică fixație oedipiană. Din cauza acesteia, cu siguranță,

ea acceptă să îl servească astfel pe soțul ei, în care îl regăsește pe tatăl iubit. Confidențele pe care ni le-a făcut ne autorizează să credem asta.

Răspunsul dat la fabula despre *elefant* este dintre cele mai interesante. Acesta exprimă pe de o parte șocul și supărarea resimțite atunci când a realizat diferența anatomică dintre sexe (probabil cu frații ei) și, pe de altă parte, transferarea interesului ei pentru organul masculin mai întâi asupra unei păpuși, apoi asupra unui copil cărui îi făcea haine. Această mărturisire spontană, venind de la o femeie din popor inteligentă, dar necunoscând nimic din psihologie și, mai ales, din psihanaliză, este un aport prețios, care confirmă toate observațiile analiștilor terapeuți. Într-adevăr, clinica psihanalitică ne-a învățat cât de des femeile decepționate de feminitatea lor compensează absența falusului prin dorința de a avea un copil, care simbolizează, pentru inconștientul lor, puterea dorită cu aviditate. De Saussure relatează un caz tipic în această privință, în care bolnava regresează total, astfel încât la nașterea copilului său, l-a luat drept falusul pe care și-l dorise cu atâta ardoare. Iată ceea ce povestește dr de Saussure cu privire la bolnava lui: „Faptul de a fi însărcinată trebuie să-i fi trezit toate ideile infantile. Astfel, la naștere, ea nu și-a recunoscut deloc copilul, ci și-a imaginat că în sfârșit posedă organul dorit. Îmbracă și dezbracă acest copil de o sută de ori pe zi. Îi dă să bea, dar îl face să vomite imediat după aceea, cu ideea că este penisul ei care ejaculează. Sâni, pe care nu îi accepta decât ca și substitut al „garniturii” dorite, nu mai au nicio valoare pentru ea. A chemat un chirurg și l-a rugat să i-i înlăture. Într-un cuvânt, faza de participare a fost complet activată.¹⁶

¹⁶ Dr Raymond de Saussure, „Psychologie génétique et Psychanalyse”, *Revue française de psychanalyse*, VI, 1933.

Până să ajungă în regresie la punctul în care să confunde simbolul cu realitatea, subiectul nostru a transferat totuși o parte din interesul său infantil asupra copilului pe care l-a adus pe lume. Așa cum spune ea în răspunsul la fabula despre *elefant*, „Îi va face hăinuțe”, doamna Génie nu încetează să îi facă haine băiețelului ei, și, cu toate că locuiește singură într-o cabană izolată, departe de orice altă casă, schimbă hainele copilului de mai multe ori pe zi fără nicio necesitate. Analogia cu cazul dr de Saussure este frapantă.

Pentru problema care ne preocupă, modalitatea de apărare, remarcăm că în general reacțiile de apărare sunt mai curând slabe și se apropie de cele ale copiilor: deplasare prin proiecție în răspunsurile la fabulele despre *aniversarea căsătoriei și plimbarea cu tatăl*, și contrazicere în răspunsul la cea despre *miel*. În același timp, răspunsul la fabula despre *elefant* nu a variat.

Aici trebuie să deschidem o paranteză pentru a dezvălui faptul că: 1. majoritatea subiecților feminini care au răspuns la fabula despre *elefant* „are trompa ruptă” nu și-a modificat al doilea răspuns; și 2. când ne-am adresat direct conștientului lor, și-au mărturisit cel mai ușor din lume dorința de masculinitate și decepția de a nu fi băiat. Ar părea, după cercetările noastre, că acest complex de masculinitate ar fi cel mai puțin reprimat dintre toate complexele, conștientizarea acestui complex neproducând refularea și, în consecință, Eul nu opune nicio rezistență în momentul celui de-al doilea răspuns. Dar am putea explica acest fapt nu prin absența refulării, ci prin absența evoluției din acest punct de vedere. Subiecții noștri ar fi rămas în stadiul de participare sau de discriminare, în funcție de vârsta la care și-au dat seama de diferența anatomică dintre sexe. De Saussure, comparând psihologia genetică cu psihanaliza, descrie după cum ur-

mează faza falică, examinată din unghiul logicii infantile: „Pe parcursul întregii perioade de participare, îi este suficient fetei să facă gesturile băieților ca ea să nu conștientizeze ceea ce o diferențiază de el (vezi cazul lui Lily, observația 19). În timp ce la subiecții fixați la stadiul de discriminare, adică stadiul în care distincția dintre Eu și mediul înconjurător se operează mai spontan, prevalează la ambele sexe frica de castrare. Participarea magică a fetei în ceea ce privește penisul se diminuează și spaima de a rămâne frustrată câștigă teren.¹⁷”

În această categorie par a intra subiecții care au rămas sub influența acestei discriminări și care repetă cu un aer devastat „că au o viață ratată pentru că sunt de sex feminin”, ca și acea tânără fată de 15 ani care era deprimată din cauză că era fată pentru că, zicea ea, „fetele nu se pot dăruia ca băieții, visul meu era să devin instructor militar, deoarece este activitatea în care oferii cel mai mult din tine însuși.”

Dar, revenind la doamna Génie și la problema rezistenței, ne putem întreba de ce, din moment ce este adultă, nu a adoptat modalitatea de apărare proprie copiilor de 11 sau 12 ani, adică o modalitate mai intelectuală. Trebuie să răspundem că, în ceea ce privește dezvoltarea intelectuală, găsim adulți care nu au depășit stadiul inteligenței practice (la un nivel superior, bineînțeles), *a fortiori* vom găsi în domeniul afectiv indivizi care reacționează infantil și care, atunci când este vorba despre afecte, sunt incapabili să opereze cu ipoteze. Pe de altă parte, trebuie să ținem cont de faptul că doamna Génie, deși inteligentă, trăia în cea mai mare parte a zilei singură, deci nu era obișnuită cu exercițiul logicii. Din nou, la adulții cultivați, vom regăsi cel mai frecvent apărarea prin ipoteză: „Dacă e mic, va face așa..., dacă e mare,

¹⁷ Dr Raymond de Saussure, *ibid.*

va face așa.” Dar nu este o regulă absolută, cum am putea crede, deoarece, în acest fenomen complex care este rezistența, există mulți alți factori, dincolo de Eu, care intră în joc și determină modalitatea de apărare.

Nu ne vom opri asupra acestui subiect deosebit de interesant, deoarece modalitățile de apărare ale adulților au fost studiate în detaliu și reacțiile lor sunt destul de bine cunoscute psihanalizatorilor, astfel încât ar deveni deranjant să ne mai aplecăm asupra lor. Vom remarca doar că găsim printre ele aceleași modalități de apărare pe care le-am văzut schițate la copii, doar că mai subtile.

Rezumând, cele 12 cazuri de nevrotici pe care tocmai le-am descris se opun din toate punctele de vedere, prin răspunsurile din seria B, cazurilor normale. La acestea din urmă nu constatăm nicio diferență între răspunsurile A și B, conștientizarea în urma explicațiilor nu operează nicio refulare, deoarece nu au nimic de refulat. Există echilibru între pulsuniunile inconștientului și forțele Eului.

Dimpotrivă, subiecții nevrotici ne atrag de la început atenția atât prin conținutul primelor lor răspunsuri, care este caracteristic, cât și prin modificarea pe care o aduc deseori prin al doilea răspuns. Vom lăsa la o parte primul aspect, care a făcut obiectul părții precedente a acestei lucrări: „Metoda fabulelor în psihanaliză”, pentru a nu ne ocupa decât de al doilea. Observăm cum cazurile noastre nevrotice se împart în trei grupe:

1. Cei care nu își modifică aproape deloc al doilea răspuns sub influența explicațiilor, care deci par a nu avea rezistențe, chiar dacă au un conflict.

Exemplu: fabula despre miel A. — Răspuns: „E foarte supărat și își vrea laptele.”

Exemplu: fabula despre miel B. — Răspuns: „E foarte supărat și își vrea laptele.”

2. Cei care își modifică al doilea răspuns, adoptând punctul de vedere contrar celui pe care îl exprimasera în primul răspuns.

Exemplu: fabula despre miel A. — Răspuns: „Va fi foarte supărat și îi va lua locul.“

Exemplu: fabula despre miel B. — Răspuns: „Va fi foarte bucuros să își împartă laptele cu altul.“

3. Cei care își modifică al doilea răspuns, adoptând mai multe puncte de vedere fără a se hotărî în favoarea unuia dintre ele.

Exemplu: fabula despre miel A. — Răspuns: „Este supărat și îi ia locul.“

Exemplu: fabula despre miel B. — Răspuns: „Dacă e mic, va fi supărat, dacă își iubește prea mult laptele, îi va lua locul, dacă e mare și e bun, va fi bucuros să îi lase lui laptele.“

În prima categorie găsim copiii între 4 și 7 ani și indivizii mai în vârstă, uneori chiar și adulți al căror Eu este de acord cu nevoia inconștientă exprimată în răspunsul la fabulă.

În a doua grupă întâlnim în mod excepțional copii între 4 și 7 ani pentru anumite fabule (*obiectul confecționat, aniversarea căsătoriei*), dar în special copii între 7 și 11 ani.

În sfârșit, în a treia categorie, avem de-a face cu copii de 11–12 ani, până la vârsta adultă.

Dar nu trebuie să credem că este vorba despre grupe total diferite unele de altele, deoarece găsim acolo toate tranzițiile. Aceste trei diviziuni înseamnă că fiecărei vârste: de la 4 la 8 ani, de la 7 la 11 ani, de la 11 ani până la vârsta adultă, îi corespunde un mod de rezistență tipic. Într-adevăr, nu am găsit niciodată la cei mici apărarea prin ipoteză, de exemplu. Dimpotrivă, la cei mai în vârstă, vedem frecvent persistența modalităților pri-

mare alături de apărarea prin ipoteză. Și acest lucru este foarte de înțeles. Dacă un individ a evoluat până la un anumit nivel, nu înseamnă că va reacționa mereu conform aceluia nivel. Găsim decalaje foarte mari între modalitățile de apărare împotriva conștientizării diferitelor sentimente. Eul va fi mai tolerant pentru o nevoie de iubire maternă, de exemplu, decât pentru un sentiment de ură sau de gelozie, și va reacționa în conformitate cu această toleranță.

Trebuie să mai observăm că în prima grupă, adică grupa de subiecți care nu își modifică aproape deloc al doilea răspuns, descoperim deja embrionii rezistenței viitoare. Această rezistență ușoară se manifestă prin deplasări în special prin proiecție sau prin identificare. Vezi observația 11, fabula despre *plimbarea cu tatăl*:

A. — Răspuns: „Mama era supărată pentru că fetița o rănise, iar mama nu vede cu ochi buni această plimbare și o bate pe fetiță. Fetiței îi place să se plimbe cu tatăl ei.“

B. — Răspuns: „Mama nu este bucurasă, pentru că fetița o enervează prea mult, face ca tata, bate.“

Atunci când își exprimă reacția absolut spontană, copilul spune: „mama era supărată pentru că fetița o rănise“, al doilea răspuns este destul de asemănător: „fetița o enervează prea mult“, dar cauza enervării este proiectată asupra tatălui cu care se identifică apoi: „Face ca tata.“ Prin acest mecanism, copilul își compensează dorința de agresivitate față de mamă, pe care Eul o cenzurează.

În introducere am vorbit despre cazuri ambigue, adică despre subiecți care nu prezintă tulburări nevrotice specifice în comportament, dar care totuși atrag atenția anturajului prin anumite reacții neobișnuite. În această categorie i-am plasat printre alții pe copiii despre care nu avem alte informații decât acelea pe care ni le-au dat ei înșiși, fie direct, fie indirect prin răspunsurile la fabule.

Cum au reacționat acești indivizi la test? În general, au reacționat exact ca și subiecții normali în ceea ce privește fabulele care nu exprimă conflicte, și ca subiecții nevrotici în ceea ce privește fabulele care exprimau un conflict, totuși mai puțin vivace. Regăsim la ei cele trei stadii pe care le-am descris la nevrotici. Nu vom da decât două cazuri cu titlu de exemplu, pentru a nu acumula inutil observații. Dar înainte trebuie să cităm un caz care a reacționat la cel de-al doilea răspuns al unei fabule într-o modalitate foarte specială, ca să spunem așa, față de ceilalți. Primul său răspuns fusese deja o reacție de apărare și, în loc de a accentua această reacție sub efectul explicațiilor, rezistența a dispărut și subiectul a dat un răspuns foarte vivace care exprima o ostilitate puternică față de mamă. Această atitudine paradoxală pune o problemă. Ce s-a întâmplat cu subiectul nostru? Ipoteza pe care o putem avansa este că s-ar putea să fie vorba despre un copil inhibat de un mediu sever. Faptul că un adult îi descrie diverse reacții posibile, fără să emită vreo judecată, i se pare o permisiune, o autorizare să își exprime gândul inconștient. Ca și cum copilul ar raționa în felul următor; „Din moment ce alții au spus ceea ce gândeau și nu au fost condamnați, voi face ca ei.” Ar fi trebuit în mod evident să analizăm mai mult copilul pen-

tru a ne asigura în privința mobilului care l-a împins să reacționeze într-o manieră atât de specială. Căci există multe alte ipoteze posibile: transfer asupra examinatorului, respingerea unei atitudini școlare în favoarea unui comportament mai spontan etc. În orice caz, am ținut să semnalăm această reacție specială care nu intră în niciuna dintre cele trei modalități menționate.

Obs. 21. *René, băiețel de 5 ani și 6 luni, copil unic: ambivalent față de părinți, neascultător, original.*

Pasărea A. — Răspuns: „Zboară lângă tata și lângă mama.” (Și dacă trebuie să aleagă?) „Într-un alt copac lângă tata, pentru că îl iubește mai mult pe tată.”

Pasărea B. — Răspuns: „Se duce repede în cuibul de lângă mama.” (De ce?) „Pentru că o iubește mai mult pe mama.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Se va distra cu el.” (Mama i-l cere, ce va face el?) „Îl va ține pentru el, nu vrea să îl dea.” (De ce nu vrea să îl dea?) „Pentru că îi place să pună mâna pe pământ și este supărat pe mama că nu îi dă voie.”

Obiectul fabricat B. — Răspuns: „I-l va da mamei.” (De ce?) „Ca mama să spună că este frumos.”

Înmormântarea (călătorie departe) A. — Răspuns: „Este tatăl, care a fost la război.”

Înmormântarea (călătorie departe) B. — Răspuns: „Este mama.” (De ce?) „Pentru că este supărată pe tată.”

Plimbarea cu mama A. — Răspuns: „Tata s-a schimbat, pentru că nu îi plăcea să fie singur. S-a supărat pe mama pentru că l-a lăsat singur acasă, și pe băiat.”

Plimbarea cu mama B. — Răspuns: „Tata s-a schimbat pentru că vrea să plece în vacanță. Este supărat pe mamă și pe băiat, care au fost la plimba-

re.” (Băiatului îi place să meargă la plimbare cu mama?) „Da, ar vrea să fie numai a lui și ar vrea ca tata să plece în vacanță.”

Celelalte răspunsuri sunt normale și nu au fost modificate.

Acest băiețel este un copil cu părinți divorțați. Fiecare părinte face tot ce poate pentru a-și atrage copilul de partea sa; astfel, copilul este sfâșiat, pentru că îi iubește pe amândoi în mod egal. Răspunsurile sale la fabula despre *pasăre* îi dovedesc ambivalența. În răspunsul A: „Zboară lângă tata, pentru că îl iubește mai mult pe tată”, în răspunsul B: „Se duce repede lângă mama, pentru că o iubește mai mult pe mamă.” Nu notăm al doilea răspuns ca pe o rezistență specifică, ci doar ca pe aspectul simbolic al ambivalenței sale. Directoarea pensionului în care se găsește băiatul ne spune că acesta își schimbă părerea în fiecare clipă în ceea ce îi privește pe părinții săi. O dată cere să meargă să stea la mama, o dată la tata, ca să se întoarcă apoi la mama. Această dificultate de a alege este foarte naturală la un copil de cinci ani; iar ambivalența puternică este se datorează în mare parte separării părinților. Răspunsurile la fabula despre *înmormântare* exprimă aceeași dificultate. În același timp, trebuie să observăm că băiatul spune spontan: „Tata este cel care a plecat foarte departe”, și că, în fabula despre *plimbarea cu mama* B, răspunde la întrebarea noastră: Băiatului îi place să meargă să se plimbe cu mama?: „Da și ar vrea să fie numai a lui și ar vrea ca tata să plece în vacanță!” Această dorință de a-l îndepărta pe tată, care apare de două ori, poate permite presupunerea că băiatul are o fixație oedipiană la mamă, cu corolarul ei negativ: ostilitate față de tată. Această ambivalență puternică, care uimește anturajul, ar fi deci nu numai rezultatul divorțului părinților, ci poate și expresia

inconștientă a unui complex Oedip. Din nou, doar o analiză mai aprofundată ar putea tranșa această chestiune. Materialul furnizat de fabula despre *obiectul confecționat* permite, la rândul lui, să diagnosticăm mai sigur un complex de posesiune. Copilul nu vrea să dea obiectul pe care l-a confecționat, pentru că îi place să se joace cu el. Acest răspuns denotă un interes — simbolic, este adevărat — pentru plăcerile scatologice. Dar la René, acest interes transferat asupra pământului, lutului, este puternic inhibat și compensat de un sentiment opus: dezgustul. Dovadă răspunsul pe care îl dă la sfârșitul examinării: Ce poveste preferi tu?, l-am întrebat. „Aia în care băiețelul ia niște pământ în mână și se învârte, se învârte (copilul face gestul) și după aceea este tot murdar.” — Băiețelul este fericit? Răspuns: „Oh, da, îi place așa de mult să atingă pământul și să fie murdar!” — Dar ție îți place să te joci cu pământ? — „Mie nu, nu îmi place, spune el cu un profund dezgust, nu-mi place să mă ating de pământ pentru că după aceea ești murdar tot.”

Această dublă reacție exprimă simultan o plăcere infantilă care ține de chestiunile de curățenie și un dezgust profund pentru aceleași lucruri, dezgust provocat de educarea instinctelor.

În ceea ce privește apărarea, o găsim manifestată în două modalități în reacțiile B: prima modalitate (repetiția), cu ocazia fabulei despre *plimbarea cu mama*, unde al doilea răspuns este asemănător primului și chiar accentuat în urma ultimei noastre întrebări; iar a doua modalitate (contrazicerea), cu ocazia fabulei despre *obiectul confecționat*. Lăsăm la o parte reacțiile B la fabulele despre *pasăre* și *înmormântare*, din moment ce putem să le dăm o altă interpretare.

Am întâlnit deja această apărare puternică în răspunsul la fabula despre *obiectul confecționat* dat de copiii foarte mici (înce-

pând cu trei ani și jumătate). În răspunsurile la toate celelalte fabule în care se trădează un conflict, copilașul este incapabil să își modifice părerile sub efectul explicațiilor, dar, la fabula despre *obiectul confecționat*, dacă răspunde mai întâi că nu vrea să dea obiectul confecționat de el, schimbă automat acest răspuns în opusul său atunci când îl interogăm a doua oară. De unde provine acest fenomen? Acest caz ne oferă ocazia să examinăm mai îndeaproape tot ceea ce are legătură cu complexul de posesiune sau anal. Psihanaliza a demonstrat că instinctul de posesiune se asociază, într-un stadiu primitiv al evoluției, cu un interes particular pe care copilul mic îl manifestă în mod natural pentru dejecțiile sale. În legătură cu educația sfincteriană, Eul copilului și instinctul posesiv intră în conflict pentru prima dată cu exteriorul. Copilul, cărui îi făcea plăcere să se murdărească, înțelege încetul cu încetul, uneori brusc, faptul că, murdărindu-se, o nemulțumește pe mama sau persoana care îl îngrijește. Din acel moment, el își va reprima această plăcere interzisă de către adult, pentru a păstra dragostea lui. Dar dacă, dintr-un motiv oarecare, nu a putut face sacrificiul care i se cere sau l-a făcut sub o presiune prea mare, copilul continuă să păstreze un interes pentru reziduurile aparatului său digestiv, interes refulat dar care se exprimă prin diverse simboluri. Este atunci evident că, dacă copilul exprimă, în răspunsul său la fabula despre *obiectul confecționat*, dorința de a nu sacrifica această plăcere de dragul mamei (nu îi dă ceea ce a confecționat) și dacă îi oferim semnificația reacției sale, chiar rămânând pe teren simbolic, va fi capabil să se apere, modificându-și al doilea răspuns. Deoarece Eul lui a fost obligat să țină cont de punctul de vedere al celuilalt, în ceea ce privește satisfacțiile sale. De aceea el înțelege mai devreme sensul explicațiilor pe care le dăm în ceea ce privește fabula despre

obiectul confecționat, în timp ce nu le sesizează încă pe cele date în legătură cu celelalte fabule, ale căror complexe subiacente nu au suferit încă proba realității. 169

Obs. 22. *Janine, fată de 12 ani și 9 luni, sora cea mai mare: nervoasă și sensibilă.*

Mielul 1 (complexul Cain) A. — Răspuns: „Va fi gelos pe fratele mai mic și nu va asculta imediat și nu va asculta decât dacă fermiera îl forțează și va fi supărat pe mamă și pe cel mic.”

Mielul 1 (complexul Cain) B. — Răspuns: „Va asculta când o să vadă că nu mai este lapte și pentru el și găsește că iarba este foarte bună.”

Elefantul A. — Răspuns: „Nu mai are trompa și asta o întristează foarte mult pe fetiță.”

Elefantul B. — Răspuns: „Nu mai are trompa.”

Obiectul confecționat A. — Răspuns: „Îl va păstra cu mare grijă și îl va pune în cutia ei cu bibelouri.” (Mama i-l cere, ce va face ea?) „I-l va da ezitând.”

Obiectul confecționat B. — Răspuns: „Îl va păstra, dar nu va permite nimănui să îl atingă.” (Mama i-l cere.) „Dacă este destul de mare, i-l va da, dar dacă este foarte mică, nu va vrea.”

Plimbarea cu tatăl A. — Răspuns: „Mama este plictisită; fetiței îi place mult mai mult să iasă singură cu tatăl.”

Plimbarea cu tatăl B. — Răspuns: „Mama s-a schimbat pentru că s-a fardat sau pentru că tocmai s-a trezit, sau că este prost dispusă.”

Am cunoscut-o pe Janine abia cu ocazia examinării; altfel, nu știm despre ea decât că e nervoasă. Dar acest termen semnifică atâtea lucruri în gura părinților, în cât nu vom trage nicio concluzie din aceasta.

După reacțiile sale la fabule, Janine pare a avea un complex Cain dominant, un complex de masculinitate mai puțin marcat și un reziduu de complex Oedip. Discutând cu ea și datorită confidențelor sale, am aflat pe de o parte că nu se înțelege cu fratele ei și, pe de altă parte, că este foarte fixată la tată, pe care îl admiră enorm și cu care se identifică: aceleași gusturi, aceleași mimici. Copilul ne povestește în special un vis care îl angoasează puternic și pe care îl are frecvent: se vede într-o cameră neagră împreună cu mama ei și cu Bernard. Deodată, apare o vrăjitoare și îl înjunghie pe Bernard. Curioasă, ea urmărește vrăjitoarea pentru a vedea ce va face cu acesta și o vede cum îl taie pe fratele său în bucăți și îl pune la fiert într-un ceaun. Desigur, copilul nu îndrăznește să povestească acest vis părinților. Janine ne mărturisește în continuare că nu se înțelege cu acest frate care, spune ea, este preferatul familiei. Poate din cauza geloziei față de acest frate, ea ezită să răspundă că îi va da mamei obiectul confecționat.

Apoi am întreat-o pe Janine dacă era satisfăcută de sexul ei. Iată răspunsul ei: „În majoritatea cazurilor, sunt mulțumită acum că sunt fată, dar uneori îmi doresc mult să fiu băiat. Dar când îi văd cum sunt, ca frații mei, necinstiți, brutali, impertinenți, prefer să rămân așa cum sunt.” Din nou, Janine face aici aluzie la frații ei care, în realitate, nu sunt brutali decât în imaginația ei și pentru a-i satisface nevoia de a devaloriza acest sex pe care îl invidiază, și de a-și compensa inferioritatea de fată. Făcând un portret foarte puțin flatant sexului masculin, ea se convinge cu atât mai mult că este mai bine să fii o fată drăguță și supusă. În ceea ce privește complexul Oedip, se exprimă mai explicit în conversația declanșată de fabulă decât din răspunsul la aceasta. Totuși, preferința pentru tată este net subliniată: „Fetiței îi place mult mai mult să iasă singură cu tata.”

Să privim acum modalitățile de apărare elaborate cu ocazia reacțiilor spontane. Găsim aici toate cele trei modalități: repetiția, pentru fabula despre *elefant* (unde al doilea răspuns nu a fost modificat de explicații), care apare aproape mereu la fete, așa cum am spus mai sus (observația 20); contrazicerea, pentru fabula despre *miel*; și, pentru a termina, ipotezele, pentru fabulele despre *obiectul confecționat* și *plimbarea cu tatăl*.

Vedem deci că acele cazuri pe care le-am clasificat la rubrica „ambigue” se diferențiază foarte puțin de cazurile „nevrotice”. Totuși, reacțiile sunt mai puțin vii, iar repercusiunea conflictului asupra comportamentului, mult mai redusă decât în cazurile pe care le-am identificat indubitabil ca fiind „nevrotice”.

Printre cazurile ambigue, avem încă un subiect care a manifestat o reacție puternică la fabula despre *miel* 1 (complexul Cain) și care totuși este copil unic. Acest lucru pare paradoxal și pare să pledeze împotriva testului nostru. Acest caz nu este singular, l-am întâlnit deja la doi sau trei subiecți examinați în afara acestei cercetări, și care au reacționat similar. Or, doi dintre aceștia erau frați mai mici, deci nu suferiseră niciun traumatism la nașterea vreunui frate. Iată modalitatea prin care putem explica lucrurile, în ceea ce privește subiectul despre care vorbim aici. Este vorba de o tânără fată de 13 ani și jumătate, foarte inteligentă, copil unic. Iată răspunsurile sale: *mielul* 1 A: „Dacă e ascultător și prost, se va duce să mănânce iarbă, altfel se va revolta împotriva celui mic și, cum el este cel mai mare, va fi în avantaj.” B: „Există foarte puține șanse ca el să meargă să mănânce iarbă, deoarece cea mai mare parte a oamenilor nu se vor duce și nu vor ceda locul. Dar eu cred că m-aș duce, pentru că eu sunt deja mare.”

Nu am spune că suntem în prezența unui adevărat complex Cain? După examinare, am avut un moment de conversație li-

beră și am încercat să vedem dacă această reacție ciudată era cu adevărat bazată pe un sentiment real de frică de un posibil frate sau o posibilă soră, sau dacă nu se baza pe nimic. Tânăra fată părea un pic reticentă în privința acestui subiect și a făcut o digresiune zicând; „Ah, dacă aș avea un frate sau o soră mai mare, ce fericită aș fi!” Sau: „Aș prefera să am o soră mai mare decât o soră mai mică!” Apoi, dintr-o dată, rezistența a dispărut și tânăra fată ne-a mărturisit că avea o frică oribilă ca nu cumva părinții ei să mai aibă un al doilea copil, pentru că mama ei tocmai se recăsătorise și că, de la această căsătorie, teama ei crescuse, dar existase și cu tatăl precedent. Pe de altă parte, am aflat că fata îi mărturisise șefei ei de la cercetași că, dacă se va naște un copil, ea va pleca de acasă.

Prin reticențele și mărturisirea ei ulterioară, vedem că reacția tinerei fete la fabula despre *miel* traduce în mod real un conflict. Găsim acolo chiar și un mecanism de apărare foarte interesant, deoarece este elaborat simultan în două modalități: în primul rând, repetiția, în alți termeni, e adevărat, a reacției spontane: „Există foarte puține șanse să meargă să mănânce iarbă”, și aici o deplasare a proiecției: „deoarece cea mai mare parte a oamenilor nu ar merge și nu ar lăsa locul altcuiva”. Apoi a doua modalitate: contrazicerea: „Dar eu cred că aș merge, pentru că eu sunt deja mare.” La fel, în conversație, Luce adoptă contrazicerea ca mijloc de apărare. Când am întrebat-o dacă i-ar plăcea să aibă o soră mai mică, ea a răspuns: „Ah, dacă aș avea o soră sau un frate mai mare, ce fericită aș fi!” Ceea ce se poate interpreta prin contrariul său: „Nu mi-ar plăcea o soră mai mică.”

Cazurile de genul acesta pun o problemă. De ce ar trebui să atribuim un complex Cain subiecților care nu au frați mai mici sau sunt copii unici? Am putea emite ipoteza că această reacție

paradoxală ascunde un complex de înțârcare; subiectul a reacționat puternic la venirea unui nou miel nu din cauza mielului însuși, ci pentru că el nu mai are laptele mamei, că trebuie să se adapteze unei hrane de adult. Dar atunci, în acest caz, ar trebui să găsim o reacție asemănătoare fabulei despre *miel 2* care simbolizează complexul de înțârcare. Or, în majoritatea cazurilor la care facem aluzie, reacția la această fabulă a fost normală sau mult mai slabă decât reacția la fabula precedentă. Astfel, o tânără fată de 22 de ani, soră mai mică, foarte inteligentă, răspunde pentru complexul Cain: „Nu va vrea să mănânce iarbă, se va revolta și îl va arunca pe cel mic într-un tufiș țepos și îi va lua locul.” Și pentru complexul de înțârcare: „Atunci se va duce cu minte să mănânce iarbă.” Îi atragem atenția asupra diferenței dintre cele două răspunsuri. „Ah, spune ea, pentru că în a doua fabulă mama nu dă laptele lui altuia; laptele este pentru el și când nu mai este, nu mai este, nu vine altul să i-l ia.”

Acest răspuns ne arată cu precizie că tocmai venirea mielului provoacă reacția, și nu privarea de lapte. Dar atunci, cum să explicăm acest complex Cain la copiii unici sau ultimii născuți, dacă nu ascunde un complex mai profund? Ar fi foarte imprudent să dăm un răspuns la această întrebare fără să fi analizat subiecții care prezintă această reacție neobișnuită. Doar o psihanaliză ar permite să descoperim care este structura nevrotică ce determină un complex Cain la subiecții care nu au suferit vreun traumatism la sosirea unui nou copil.

Tot ceea ce suntem autorizați să conchidem din aceste fenomene este poate faptul că acest complex Cain, pe care îl găsim atât de frecvent la frații mai mari, nu este creat doar de către faptul real al nașterii unui copil, ci că el ar preexista cu titlu virtual în psihismul anumitor indivizi care ar prezenta un narcisism exa-

cerbat: subiectul se valorizează într-atât, încât nu poate suporta ideea că el nu este de ajuns pentru dragostea mamei lui. Cu condiția de a nu trebui să gândim, dimpotrivă, că această tulburare ar atinge indivizii care au un narcisism prea puțin dezvoltat: subiectul s-ar considera atunci prea puțin important, astfel încât nu ar fi sigur că ar fi de-ajuns pentru dragostea părinților lui; și s-ar revolta la ideea că ar putea fi înlocuit în sufletul lor de către un nou venit.

În orice caz, faptul pe care l-am revelat prin metoda fabulelor există și, dacă ipoteza unei tulburări narcisice se va dovedi corectă în viitor, acest lucru va restrânge rolul clasic pe care îl atribuim sosirii unui frate în etiologia complexului Cain; totuși, acest lucru nu i-ar diminua cu nimic importanța sa de factor determinant. Și aceasta ar permite să înțelegem mai bine de ce, printre numeroșii copii ai unei familii, doar unul singur suferă de complexul Cain, în timp ce ceilalți par să fi suportat foarte bine proba unei noi nașteri în familie.

IV.

Concluzii

Dacă încercăm să oferim o idee generală asupra studiului nostru și a rezultatelor sale, putem spune următoarele. În ceea ce privește metoda utilizată în studiul nostru, constatăm că, prin intermediul fabulelor cu conținut psihanalitic, am ajuns să creăm experimental un mecanism de rezistență a Eului la subiecții nevrotici. Acest mecanism declanșat de explicațiile pe care le dăm cu privire la fabule și la semnificația lor, nu provoacă nici cel mai mic prejudiciu copilului deoarece această ușoară rezistență, operată în afara oricărui tratament, este curând uitată.

S-ar putea obiecta că această metodă prezintă un aspect artificial și că procesul pus în mișcare de ea nu ar fi poate de aceeași natură ca cele pe care psihanalistii le găsesc în cursul tratamentului. Ni se pare că, din moment ce fabulele permit să diferențiem complexe existente la un individ, putem deduce de aici că, provocându-i acestuia o conștientizare momentană, Eul se va apăra împotriva ei, așa cum analizandul rezistă în fața conștientizării pe care psihanalistul său tinde să i-o provoace. Așa cum a arătat Freud¹⁸, forțele Eului sunt cele care refulează anumite

¹⁸ Sigmund Freud, *Introducere în psihanaliză*.

tendințe ale inconștientului și aceleași forțe produc rezistență în momentul conștientizării mobilurilor. În consecință, dacă prin intermediul simbolurilor se provoacă exprimarea deghizată a tendințelor refulate și dacă apoi atragem atenția subiectului asupra acestora, punem inevitabil în mișcare mecanismele de apărare elaborate de către Eu. Pornind de la această lege generală a psihanalizei, am încercat să întemeiem o tehnică experimentală care să permită studiul modalităților acestei apărări.

În ceea ce privește problema care a fost obiectul acestei cercetări, ne-am întrebat cum ar reacționa copilul la conștientizarea semnificației fabulelor. Și am plecat de la ipoteza că un copil normal nu își va schimba răspunsurile sub influența explicațiilor, în timp ce toți subiecții nevrotici își vor modifica reacțiile. De altfel, ne-am gândit că modalitățile de apărare se vor manifesta în funcție de o anumită tipologie și vor fi inerente caracterului propriu al indivizilor. Dar, după ce am emis aceste ipoteze, ne-am eliberat de ele, pentru a ne lăsa ghidați doar de experiență. Deoarece, așa cum scrie Claude Bernard: „Marele principiu experimental este îndoiala filosofică ce îi lasă spiritului libertatea și inițiativa. Nu trebuie să credem în observațiile noastre, în teoriile noastre, decât sub condiția inventurii experimentale.”¹⁹

Acum este momentul să confruntăm rezultatele obținute prin experimentare cu ipotezele care le-au servit drept punct de plecare. Faptele au coroborat ipotezele inițiale sau, dimpotrivă, le-au infirmat? Una dintre ipotezele noastre a trebuit îndepărtată, deoarece faptele sunt în opoziție absolută cu ea. Este vorba despre ideea că modalitățile de apărare ar fi determinate de caracterul și personalitatea subiectului, și că ar permite obținerea unui fel de

¹⁹ Claude Bernard, *Introducere în studiul medicinei experimentale*.

tipologie. Or, experimentele au arătat că, departe de a fi individuală, rezistența urmează legea evoluției în funcție de vârstă și că se poate reduce la trei stadii fundamentale. O dată în plus, vedem cât de indispensabil este să supunem în permanență ideea criteriului experimental care, el singur, îi poate stabili legitimitatea.

Cealaltă ipoteză, dimpotrivă, și anume că un copil normal nu își va modifica răspunsurile sub presiunea explicațiilor, s-a dovedit a fi perfect justă, deoarece faptele au venit să o coroboreze sub toate aspectele. Toți copiii recunoscuți ca normali de către mediul lor familial și școlar a doua oară au repetat pur și simplu primul răspuns, sau au dat un răspuns cu același sens general, și acest lucru a fost valabil la orice vârstă.

Dar ipoteza care părea un corolar logic al precedentei, adică ideea că un copil nevrotic, spre deosebire de un individ sănătos, și-ar modifica cea de-a doua serie de răspunsuri după primirea explicațiilor, trebuie revăzută parțial. Fiindcă experiența a dovedit că, între patru și șapte ani, copilul își modifică încetul cu încetul a doua reacție; excepție face fabula despre *obiectul confecționat*, unde conștientizarea tendinței provoacă deja foarte devreme un mecanism de apărare mai evoluat.

Bilanțul validității ipotezelor noastre supuse experimentării odată realizat, să privim acum lucrurile pozitive aduse de experiment în ceea ce privește problema rezistenței și concluziile care pot fi trase de aici. Din tot materialul precedent, rezultă faptul că putem să împărțim subiecții în două mari clase:

1. Cazurile normale, care nu au conflicte și, în consecință, nici rezistențe.

2. Cazurile nevrotice, care prezintă conflict și rezistență.

Prima clasă de subiecți (cazurile normale) are o mare valoare din punct de vedere psihologic. În primul rând, ea permite

un contraexperiment prețios pentru stabilirea metodei. Dacă aceasta nu ar fi existat și nu ar fi fost atât de net caracterizată, ne-am putea îndoi de interpretarea pe care ar trebui s-o dăm modificărilor pe care le-au adus subiecții nevrotici reacțiilor lor. În al doilea rând, informația că subiecții normali dau două răspunsuri identice este de cel mai mare interes în sine. Ne dovedește printr-un mijloc experimental că fenomenele de apărare apărute ca reacție la o conștientizare a mobilurilor inconștiente nu sunt elaborate decât de către indivizi care au suferit o refulare a acestor mobiluri. Acolo unde nu există refulare în sensul freudian al termenului, nu găsim rezistență. Pentru că, așa cum am spus mai devreme, la subiecții normali există un echilibru între pulsiunile inconștiente și forțele Eului, care le restricționează.

Constatarea obiectivă, în afara clinicii, a acestei importante legi a refulării ne demonstrează caracterul științific al psihanalizei. Ca și celelalte științe, ea reduce diversitatea fenomenelor la legi foarte generale și foarte simple, legi pe care experiența trebuie să poată să le pună în evidență.

Subiecții nevrotici se pot împărți în funcție de trei categorii, care reprezintă trei stadii genetice ale evoluției rezistenței. Primul stadiu este constituit din subiecții care nu-și modifică aproape deloc a doua serie de reacții, sub influența explicațiilor. Găsim aici mai ales copii între patru și șapte ani. Ne putem întreba în primul rând dacă acești copii au înțeles cu adevărat explicațiile pe care le-am dat cu privire la semnificația răspunsurilor. Mai întâi pare că putem răspunde afirmativ, pentru că, de cele mai multe ori, copilul este capabil să repete explicațiile pe care i le-am dat, astfel încât, la fabula despre *miel* să spună: „Când nu e bun, își vrea laptele lui și nu vrea să lase locul nimănui, când

e bun, se duce să mănânce iarbă.” Dar micii nevrotici au grijă să adauge: „Mieluțul din povestire nu vrea să se ducă, vrea laptele lui.” Iar câțiva micuți răspund același lucru când ne adresăm direct lor: Și tu? „Eu aș face ca mielul din poveste, pentru că îmi vreau laptele.”

Dar înțelegerea este doar verbală și aparentă. De fapt, copilul nu se simte deloc vizat de interpretările posibilelor reacții. Dacă a răspuns într-un anumit fel, va păstra același răspuns și după explicații, chiar dacă această reacție nu îi este favorabilă. De unde vine această atitudine atât de rigidă? Piaget, prin frumoasele sale studii despre dezvoltarea gândirii și a raționamentului la copil, ne demonstrează că, înainte de șapte ani, gândirea copilului este prelogică, adică asimilarea prevalează asupra acomodării. Copilul nu se poate plasa în locul celorlalți, deoarece este esențialmente egocentric. Pe de altă parte, la acest nivel, copilul caută perpetuu satisfacerea nevoilor sale, iar gândirea lui este în slujba afectelor, toate jocurile simbolice o pot dovedi. Este deci natural ca acest copil să rămână insensibil la conștientizarea pe care noi încercăm să i-o provocăm. Fabulele prin care el și-a putut exprima necesitățile au corespuns, prin formele lor simbolice, gândirii sale primitive și îi satisfac pulsiunile instinctive. Este tot ceea ce el cere. Este foarte interesant să constatăm acest lucru: la această vârstă, nu numai că există un paralelism între dezvoltarea intelectuală și afectivitate, ci aceste două aspecte ale personalității se și confundă în același scop: căutarea satisfacției. De aici, această repetiție care ne uimește și pe care o regăsim și în domeniul intelectual. Studiind gândirea la copil, Piaget s-a servit de testul „imaginilor în dezordine”: aceste imagini reprezintă, în ansamblul lor, o poveste pe care îi cerem copilului s-o reconstruiască, plasând imaginile în ordinea logică. Piaget constată că, în gene-

ral, copilul schimbă foarte puțin disponibilitatea imaginilor împrăștiate. El spune o poveste posibilă, dar care face apel la tot felul de elemente care nu sunt în imagine. Apoi, Piaget îi cere copilului să spună o altă poveste: copilul încuviințează, dar noul său discurs seamănă mult cu primul. La final, experimentatorul pune imaginile în ordinea corectă. În ciuda acestui fapt, toți micuții continuă să povestească o poveste care este calchiată după poveștile precedente.

Remarcăm încă de la început analogia dintre rezultatele la acest test al „imaginilor în dezordine” și cele pe care le-am obținut prin intermediul fabulelor. În ambele cazuri, copilul nu se poate detașa de punctul său propriu de vedere și adaptează la noile date prezentate. Dar atunci, mai putem vorbi despre rezistență la acest nivel? Da, dacă am considera această repetiție ca pe o apărare împotriva modificării comportamentului nevrotic, pe care analistul încearcă să o provoace. Acest mecanism de apărare nu apare prin metoda fabulelor, căreia îi scapă toată latura dinamică a procesului. Dar, dacă un psihanalist ar încerca să modifice comportamentul unui mic nevrotic, la început s-ar lovi inevitabil de acest automatism de repetiție, care este singura apărare a copilului în acest stadiu. De altfel, regăsim această modalitate de apărare la marii bolnavi adulți care sunt incapabili să se apere altfel decât repetând fără încetare traumatismul inițial. Și aceasta, fără a dovedi vreun ușurare veritabilă, deoarece au regresat în stadiul în care copilul nu urmărește decât satisfacerea propriilor nevoi și opun, prin acest mecanism, cea mai vie rezistență împotriva oricărei alte maniere de a gândi. Poate că la aceste cazuri face aluzie dr de Saussure atunci când spune: „Credem că este foarte important, din punctul de vedere al tratamentului, să nu pierdem niciodată din vedere necesitatea de

a face să evolueze gândirea bolnavului de la forma sa infantilă, la forma sa adultă.”²⁰

Trebuie să mai adăugăm că, încă din acest stadiu, găsim la câțiva copii mecanisme de apărare prin deplasare. Copilul care, de exemplu, a răspuns la fabula despre *plimbarea cu tatăl*: „Mama este supărată pentru că fetița a fost în pădure cu tatăl ei”, proiectează, în al doilea răspuns, vina asupra tatălui: „Mama este supărată pentru că tatăl a fost să se plimbe în pădure cu fetița lui.” Copilul se apără, prin proiectarea tendinței condamnabile asupra celuilalt, de un sentiment de culpabilitate provocat de complexul Oedip. Din nou, aici, acest mijloc de apărare, utilizat de către Eul afectiv al copilului, corespunde felului său de a gândi. Mauco a văzut bine acest lucru atunci când compară aceste proiectii ale unui afect, prin intermediul unui mecanism de apărare, cu proiecția din gândirea infantilă care substituie soarelui numele de „soare”²¹. În ambele cazuri, există transferul unei realități interne în lumea exterioară. Este logic că un copil, în acest stadiu, utilizează pentru apărare sau un mod de gândire care îi este natural.

Stadiul al II-lea este caracterizat prin modalitatea contrazicerii. Într-adevăr, de la vârsta de șapte ani, copilul alege pentru a se apăra, dintre diferitele date pe care i le prezentăm, pe cea care reprezintă opusul tendinței exprimate spontan. Astfel, dacă a răspuns la fabula despre *miel* 1: „Va fi supărat și îi va lua locul micuțului”, al doilea răspuns va fi: „Este foarte fericit și îi cedează locul micuțului.” În momentul în care are această a doua reacție, a uitat-o pe prima și e convins că acest răspuns este singurul posibil. Sau, dacă

²⁰ Raymond de Saussure, „Psychologie génétique et psychanalyse” (Psihologia genetică și psihanaliza), *Revue française de psychanalyse*, VI, 1933.

²¹ Georges Mauco, „La Psychologie de l'enfant dans ses rapports avec la psychologie de l'inconscient” (Psihologia copilului în raporturile sale cu psihologia inconștientului), *Revue française de psychanalyse*, IX, 1936.

182 insistăm asupra primului său răspuns, copilul rămâne interzis și nu știe să justifice modificarea pe care a făcut-o. „Dar vrea să îi dea laptele lui mieluțului și este bucuros să mănânce iarbă”, spune el.

Cum a trecut copilul de la nivelul repetării integrale a primului răspuns la nivelul contrazicerii? Vedem, după răspunsurile culese, că subiecții care au trecut la modalitatea de contrazicere au făcut-o în legătură cu fabula despre *obiectul confecționat*. În timp ce la toate celelalte fabule copiii își schimbă puțin sau deloc a doua serie de răspunsuri, pot deja, atunci când este vorba despre aceasta, să-și schimbe răspunsul într-unul opus, sub influența explicațiilor. Care este mecanismul acestui fenomen? Știm că fabula despre *obiectul confecționat* simbolizează complexul de posesiune sau complexul anal, și că, din cauza acestei dificultăți legate de sacrificarea „operei” sale, copilul a intrat pentru prima dată în conflict cu lumea exterioară. Până acum, toate nevoile îi erau satisfăcute imediat de către mamă, pe care el o considera o prelungire a Eului lui. Dar, odată cu educația sfincțeriană, el a fost obligat să învețe supunerea față de altul. Sub această presiune socială, copilul începe să iasă din egocentrismul său inițial, pentru a ține cont de punctul de vedere al altora. Dar, dacă un copil nu a reușit să renunțe, cum este normal să o facă, la satisfacțiile sale instinctuale, el va refuza. Acesta este motivul pentru care, cu prima ocazie, el își va exprima conflictul sub formă simbolică. Dacă în acest moment i se explică sensul reacțiilor sale la această fabulă, conflictul desfășurat cu mama, care a fost interiorizat, se reactivează și asistăm la o apărare puternică împotriva acestei conștientizări. Copilul adoptă punctul de vedere contrar primei sale reacții și răspunde: „îl va da mamei imediat”, dând astfel dovadă de bunăvoința sa conștientă de a se supune adultului.

183 Dintre toate complexele fundamentale, cel care atinge cel mai mult planul real este chiar complexul de posesiune. Într-adevăr, „dresajul” sfincțerian este un fapt real, concret, în timp ce celelalte complexe se desfășoară, cel mai des, doar în planul afectelor. Dar de fiecare dată când o tendință oedipiană sau de alt fel se va lovi de reprimarea exercitată de altul, vom găsi la cei mici modalitatea de apărare prin contrazicere. Pentru că, în acest caz, copilul va fi învățat, uneori cu duritate, să țină cont de opinia altora. Dar acest caz se va prezenta rareori.

Începând cu vârsta de șapte sau opt ani, constatăm această modalitate de a rezista la toate celelalte fabule. Deoarece, la această vârstă, gândirea copilului, care începe să sufere influența societății, este într-o fază intermediară între egocentrism și gândirea reversibilă. Cu ocazia explicațiilor pe care i le dăm, el este capabil să ia în considerare și alte puncte de vedere decât cel propriu (din moment ce își schimbă primul răspuns), dar gândirea sa rămâne în continuare fixată la căutarea satisfacției și singurul punct de vedere pe care el îl adoptă este punctul de vedere opus, ca fiind singurul care îi satisface imediat nevoia de apărare. Ca și în domeniul intelectual, copilul nu simte contradicția logică a propriei gândiri. Dacă la fabula despre *aniversarea căsătoriei* a răspuns prima dată „Este supărat pentru că o serbează pe mama”, el uită această primă reacție și, a doua oară, răspunde cel mai firesc din lume: „Este bucuros și se duce să culegă flori.” Doar contradicția din domeniul afectiv este rigidă, pentru că ea este funcțională. Copilul care spune că lacul este viu „pentru că el curge”, apoi că nu este viu „pentru că nu mișcă”, creează o contradicție, pentru că gândirea sa este ireversibilă²².

²² Jean Piaget, *Le Jugement et le raisonnement chez l'enfant* (Judecata și raționamentul la copil).

184 Dar nimic nu îl împiedică, dacă faptele se pretează la asta, să găsească din nou că lacul este viu „pentru că se mișcă”, uitând că tocmai spusese că lacul nu este viu „pentru că nu mișcă”.

Or, la testul fabulelor, subiectul care utilizează contradicția pentru a se apăra nu se va întoarce cu ușurință la prima sa atitudine; el se cramponează de a doua sa reacție, care reprezintă pentru el un mijloc de justificare a Eului. Este motivul pentru care gândirea de la această vârstă care, sub influența socializantă a gândirii adulte, a obținut o oarecare suplețe (dar nu încă reversibilitatea), devine mai rigidă atunci când servește la justificarea Eului. Pe de altă parte, copilul nu alege orice răspuns, în funcție de fantezia lui; dintre datele pe care i le prezentăm, o ia pe cea care îi este cea mai favorabilă, care îl apără cel mai bine. Astfel contradicția, rămânând în continuare un mod natural de gândire la această vârstă, este mai intențională în sfera afectivă, pentru că are o finalitate.

Adulții care adoptă această modalitate de apărare la testul fabulelor se comportă diferit față de copii. Aceștia din urmă, odată ce și-au modificat al doilea răspuns, nu pot să regăsească punctul de plecare. Și, în această amnezie infantilă, ireversibilitatea gândirii se pune în slujba nevoii de justificare. Nu se întâmplă același lucru și la adult, care, în ceea ce-l privește, a atins reversibilitatea gândirii și care nu poate, în consecință, să-și uite atât de repede reacția spontană. Ce subterfugiu va utiliza acesta pentru a-l determina pe experimentator să îi accepte contradicția? Pot apărea două posibilități:

1. Conștientizarea provoacă o refulare imediată și profundă și, în consecință, o rezistență puternică. În acest caz, subiectul regresează la stadiul infantil și, cu această semisinceritate atât de frapantă la nevrotici, va pretinde că al doilea răspuns este ase-

mănător cu primul, chiar dacă este complet opus. Este ca și cum și-ar fi scotomizat reacția spontană; ea nu mai există pentru el.

2. Individul rămâne conștient de prima sa reacție. O consideră ca pe o ipoteză care trebuie ștearsă: „M-am înșelat prima dată, puteți să ștergeți”, spune el. Exact cum ar bifa o ipoteză care se dovedește a fi falsă într-un raționament. Acesta este cazul în care, cel mai frecvent, adultul se diferențiază de copil.

Fie că gândirea a rămas ireversibilă, fie că a devenit ireversibilă, în ambele cazuri Eul o utilizează pentru a se justifica.

Ajungem la stadiul al treilea, cel mai evoluat. La acest nivel, copilul începe să utilizeze, ca modalitate de apărare, o serie de ipoteze, fără să tragă vreo concluzie. Copilul adoptă această modalitate începând cu vârsta de 11 ani. Pe ce cale a ajuns el la acest nivel? Dacă luăm în considerare evoluția gândirii infantile, constatăm, așa cum a demonstrat Piaget²³, că nevoia de conservare crește în măsura în care devin posibile grupările logice și gândirea se socializează. Această ajungere la un echilibru a gândirii semnifică faptul că, într-un raționament, copilul păstrează amintirea punctului de plecare și toate propozițiile admise succesiv. În consecință, tot spre 11 ani copilul începe să manevreze cu ușurință modul condițional. Ce poate fi atunci mai natural decât să-și utilizeze capacitatea născândă de a lucra cu ipotezele pentru a se apăra împotriva afectelor perturbatoare? Deoarece însușirea proprie ipotezei este tocmai să nu afirme nimic în mod direct și să poată mereu să fie suprimată dacă se face simțită nevoia. Ce instrument minunat pentru rezistență! Grație ipotezei, copilul nu își mai angajează responsabilitatea în al doilea răspuns și își corectează în același timp și reacția spontană. De fapt, el nu își mai contradice primul răspuns, ci îl transpune din modul afirmativ în modul condițional. Astfel, dacă

²³ Jean Piaget, *ibid.*

186 a răspuns la fabula despre *miel*: „Nu vrea să mănânce iarbă și îl îmbrânțește pe cel mic“, a doua oară va relua fraza, adăugând un „dacă“: „Dacă e rău, nu va vrea să se ducă să mănânce iarbă și îl va îmbrânci pe cel mic; dacă e bun, îi va da locul celui mic.“ Dacă insistăm pentru a afla ce ar face subiectul în locul mielului, ajungem la același mecanism: „Dacă sunt rău, nu mă duc, dacă sunt bun, mă voi duce.“ Dacă insistăm în continuare: Dar tu ai fi bun sau rău?, copilul răspunde cel mai adesea din nou printr-o ipoteză: „Dacă aș fi un miel, aș fi rău cu cel mic, pentru că animalele sunt egoiste, dacă aș fi un om, aș fi generos, pentru că oamenii înțeleg.“ Vedem cât de tenace și de comod este acest mod de gândire. Ceea ce dovedește că este vorba despre o modalitate de rezistență instaurată de către Eu, și nu despre un răspuns în vânt, este contrastul manifest dintre reacția spontană care este afirmativă și absolută, ca orice gând inconștient, și a doua reacție, cu un complet alt caracter. În acest al treilea stadiu, copilul a ieșit din egocentrismul său inițial, a devenit apt să se plaseze simultan în mai multe puncte de vedere și pune imediat această nouă capacitate în slujba afectivității.

Ne mai rămâne să încercăm o explicație a cazurilor în care, la acest același nivel intelectual, sunt utilizate moduri inferioare de rezistență. Aici este momentul în care trebuie să introducem gradul de gravitate a complexului. Într-adevăr, experimentele au arătat următoarele: cu cât reacția spontană este mai încărcată de afect, cu atât modalitatea de apărare este mai primitivă. Acesta este motivul pentru care găsim la același individ când apărări prin ipoteză, când prin contrazicere, sau chiar prin repetiție. Piaget s-a ridicat mereu, în scrierile sale²⁴, împo-

²⁴ Jean Piaget, „La psychanalyse et le développement intellectuel“ (Psihanaliza și dezvoltarea intelectuală), *Revue française de psychanalyse*, VI, 1933, p. 405.

triva ideii că ar exista două aspecte ale personalității complet separate unul de altul: gândirea pură și sentimentele pure. La fel, chiar psihanaliztii au știut să stabilească influența afectivității asupra ideilor. Cele două aspecte ale activității psihice: operațiunile intelectuale și sentimentele, departe de a fi două fenomene exterioare unul altuia, se întrepătrund și au o acțiune reciprocă. Astfel, cu cât înapoierea afectivă va fi mai mare, cu atât mai mult va împiedica activitatea intelectuală, care se va întoarce la modalități primitive de gândire, în reacția sa de apărare. Dacă adoptăm această explicație, putem conchide că, atunci când un individ, capabil, în domeniul raționamentului, să efectueze ipoteze, utilizează reacții de apărare mai puțin elaborate, înseamnă că a regresat afectiv, sub anumite aspecte, la un stadiu infantil.

În concluzie, constatăm că:

1. Legile generale ale psihanalizei, așa cum sunt refularea, rezistența, exprimarea simbolică etc., sunt susceptibile de a fi verificate printr-un procedeu experimental; în acest caz particular, prin metoda fabulelor cu conținut analitic repetate de două ori, cu o conștientizare a semnificației lor între cele două examinări.

2. Modalitățile acestei funcționări psihice primordiale în psihanaliză, care este apărarea împotriva conștientizării mobilurilor inconștiente, nu sunt legate de caracterul propriu al individului, ci rezultă dintr-o evoluție generală. Această evoluție comportă trei etape, care sunt trei stadii genetice:

Stadiul I: conștientizarea nu provoacă nicio modificare a celei de-a doua reacții sau doar o ușoară modificare a deplasării.

Stadiul II: conștientizarea provoacă o apărare care se traduce prin adoptarea unui punct de vedere opus reacției spontane.

Stadiul III: conștientizarea provoacă o apărare prin adoptarea unei serii de ipoteze, fără a se hotărî asupra uneia dintre ele.

3. Aceste trei stadii genetice corespund, în linii mari, celor trei mari stadii genetice ale dezvoltării gândirii la copil, descrise de Piaget.

Aceste stadii nu sunt separate net unele de altele. În funcție de natura conflictului, găsim anumite forme de rezistență apărând puțin prematur sau, dimpotrivă, alte forme care se păstrează și la vârstele mari. Acest fenomen se leagă strâns de constatarea făcută de Piaget „că operațiunile intelectuale și sentimentele nu constituie două realități exterioare una alteia, ci cele două aspecte complementare ale oricărei activități psihice”²⁵. În același timp, această concepție despre totalitatea vieții psihice, oricât de adevărată, nu trebuie să ne facă să uităm primatul pulsionilor inconștiente asupra vieții intelectuale la indivizii nevrotici, primat care subordonează gândirea afectivității.

4. În sfârșit, nu găsim fenomenul de rezistență în momentul conștientizării decât la nevroticii la care a avut loc o refulare. Cei normali, indiferent care ar fi vârsta lor, dau răspunsuri spontane, care nu dezvăluie niciun complex, iar conștientizarea nu le produce nicio refulare și, în consecință, nicio apărare.

Credem că aceste opinii, pot fi utile nu numai psihanalistului de copii, ci și pedagogului. Deoarece, dacă psihanaliza copilului comportă întotdeauna o parte importantă de pedagogie, educația funcțională, dacă privește ansamblul vieții psihice a copilului, trebuie să țină cont, în aplicarea ei, de fenomenele inconștiente care se împletesc atât de strâns cu manifestările intelectuale.

Geneva, 28 decembrie 1941

²⁵ Jean Piaget, *ibid.*

V.

Referințe bibliografice

Alice Balint, *La vie intime de l'enfant*, Paris, 1937

Marie Bonaparte, „La Prophylaxie infantile des névroses”, *Revue française de psychanalyse*, IV, 1930–31; „Vues paléobiologiques et biopsychiques”, *Revue française de psychanalyse*, IX, 1936

Charles Baudoin, *L'Âme enfantine et la psychanalyse*, Neuchâtel, 1930

Pierre Bovet, *Le sentiment religieux et la psychologie de l'enfant*, Neuchâtel

Edouard Claparède, *L'Éducation fonctionnelle*, Neuchâtel și Paris, 1921; *Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale*, Genève, 1924; *Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers*, Paris, 1933

Roland Dalbiez, *La Méthode psychanalytique et la doctrine freudienne*, vol. I și II, Paris, 1936

Sigmund Freud — *Opere X, Introducere în psihanaliză*, Editura Trei, București, 2004; *Micul Hans, Analiza fobiei unui băiețel de cinci ani*, în *Opere II, Nevroza la copil*, Editura Trei, București, 2000; *Negarea*, în *Opere III, Psihologia inconștientului*, Editura Trei, București, 2004

Anna Freud, „Introduction à la psychanalyse des enfants”, *Revue française de psychanalyse*, IV, nr. 3 și 4, 1930–31, și V, nr. 1, 1932.

Sandor Ferenczi, „Technique psychanalytique“, *Revue française de psychanalyse*, anul 3, nr. 4, 1929

Henri Flournoy, „Le Caractère scientifique de la psychanalyse“, *Revue française de psychanalyse*, V, nr. 2, 1932

Karl Jaspers, *Psychopathologie générale*, Paris, 1928

Ernest Jones, *Traité théorique et pratique de psychanalyse*, Paris, 1925; „La crainte, la culpabilité, la haine“, *Revue française de psychanalyse*, IV, nr. 3, 1930–31.

Mélanie Klein, „Les Principes psychologiques de l'analyse infantile“, *Revue française de psychanalyse*, IV, nr. 3, 1930–31; „Les Premiers stades du conflit oedipien“, *Revue française de psychanalyse*, IV, nr. 4, 1930–31.

René Laforgue, „Les Mécanismes d'autopunition et leur influence sur le caractère de l'enfant“, *Revue française de psychanalyse*, anul 3, nr. 4, 1929; „Les Résistances à la fin du traitement analytique“, *Revue française de psychanalyse*, VI, nr. 34, 1933; „Clinique psychanalytique“, *Revue française de psychanalyse*, VIII, nr. 3, 1935; „La Névrose familiale“, *Revue française de psychanalyse*, IX, nr. 3, 1936

Georges Mauco, „La Psychologie de l'enfant dans ses rapports avec la psychologie de l'inconscient“, *Revue française de psychanalyse*, IX, nr. 3 și 4, 1936

Sophie Morgenstern, „La Psychanalyse infantile et son rôle dans l'hygiène mentale“, *Revue française de psychanalyse*, IV, nr. 1, 1930–31; „Quelques aperçus sur l'expression du sentiment de culpabilité dans les rêves des enfants“, *Revue française de psychanalyse*, VI, nr. 2, 1933; *Psychanalyse infantile. Symbolisme et valeur clinique des créations imaginatives chez l'enfant*, Paris, 1937; „La Structure de la personnalité et ses déviations“, *Revue française de psychanalyse*, X, nr. 4, 1938

Charles Odier, „Contribution à l'étude du surmoi et du phénomène moral“, *Revue française de psychanalyse*, anul I, nr. 1, 1927; „Le complexe du petit profit“, *Revue française de psychanalyse*, V, nr. 3, 1932; „La Théorie de Freud et son évolution“, *Revue française de psychanalyse*, VI, nr. 1, 1933

Ilse Odier, „Contribution à l'étude du surmoi féminin“, *Revue française de psychanalyse*, IV, nr. 4, 1930–31

Jean Piaget, *La Représentation du monde chez l'enfant*, Paris, 1926;

*26; *Le Jugement et le raisonnement chez l'enfant*, Neuchâtel și Paris; „La Psychanalyse et le développement intellectuel“, *Revue française de psychanalyse*, VI, nr. 3 și 4, 1933

Raymond de Saussure, „Psychanalyse et éducation“, *Revue française de psychanalyse*, V, nr. 3, 1932; „La Psychologie génétique et la psychanalyse“, *Revue française de psychanalyse*, VI, nr. 3 și 4, 1933; „Les Sentiments d'infériorité“, *Revue française de psychanalyse*, VII, nr. 4, 1934; „Les Traits de caractère réactionnels et leur importance en psychanalyse“, *Revue française de psychanalyse*, VIII, nr. 3, 1935

Eugenia Sokolnicka, „Quelques problèmes de technique psychanalytique“, *Revue française de psychanalyse*, anul 3, nr. 1, 1929

Hugo Staub, „Technique de la psychanalyse de la résistance et du caractère“, *Revue française de psychanalyse*, VII, nr. 2, 1934.

²⁶ (vezi și *Reprezentarea lumii la copil*, Editura Cartier, București, 2005).